

Rusland før og nu

Essays tilegnet generalmajor Karsten J. Møller



RUSLAND FØR OG NU

**Essays tilegnet
generalmajor Karsten J. Møller**

2007

Forside:

Kejserinde Dagmar eller Marija Fjodorovna, som hun kom til at hedde i Rusland, blev den 28. september 2006 genbegravet i Peter-Paul-Katedralen i Skt. Petersborg. På billedet ses kistens ankomst til Peterhof. Den bæres i land af officerer fra Den Kongelige Livgarde og Den Russiske Præsidents Garde. (Udenrigsministeriet).

Bagside:

Generalmajor Karsten J. Møller nedlægger en krans ved den ukendte soldats grav i Moskva, december 2006. (Den danske ambassade, Moskva).

København april 2007

Forsvarsakademiet

Svanemøllens Kaserne

2100 København Ø

Tlf.: 3915 1515

Fax: 3929 6172

Ansvarshavende redaktør: Oberst Kartni Winther

Tryk: Forsvarets Trykkeri, Korsør

Layout: Bent-Ole Kure

ISBN: 8791421233

Oplag: 600

Indholdsfortegnelse

Forord	5
Danmarks forhold til Rusland efter den kolde krig.....	7
<i>Af kontorchef Mette Kjuel Nielsen, Udenrigsministeriet</i>	
Ruslands plads i verden af i dag	23
<i>Af generaloberst L.G. Ivashov, vicepræsident for Akademiet for Geopolitiske Spørgsmål, Moskva</i>	
Den gådefulde russiske folkesjæl.....	31
<i>Af politisk redaktør Anna Libak, Weekendavisen</i>	
Den klare tanke og brutalt konsekvente handling	39
<i>Af brigadegeneral Michael H. Clemmesen, Center for Militærhistorie, Forsvarsakademiet</i>	
Østersøen som krigsskueplads 1939 – 1945	53
<i>Af kommandør Poul Grooss, Center for Militærhistorie, Forsvarsakademiet</i>	
Fjenden er væk, fjendebilledet lever	77
<i>Af Kjeld Hald Galster, M.A., stud. ph.d., Saxo-Instituttet, Københavns Universitet</i>	
Problemer og perspektiver for Ruslands militære sikkerhed i det 21. århundrede	93
<i>Af seniorforsker, Dr. Jurij Morozov, Europainstituttet under Videnskabernes Akademi, Moskva.</i>	
Russian-European relations: Dualism forever?.....	117
<i>By Director Arkady Moshes, The Russia and EU programme at the Finnish Institute of International Affairs</i>	
Rusland som energipolitisk magtfaktor?	129
<i>Af analytiker, cand.mag. Kenneth Møller, Statsadvokaturen for Særlige Internationale Straffesager</i>	

Forord

Generalmajor Karsten Møller har igennem et livslangt personligt og fagligt engagement i kulturelle, militære, politiske, sociale og religiøse forhold i Sovjetunionen og Rusland fastholdt en dyb veneration til Rusland og den russiske folkesjæl. Karsten Møllers professionelle karriere og personlige liv bærer tydelige vidnesbyrd herom, lige fra starten af officerskarrieren som russisk sprogofficer over Forsvarets Efterretningstjeneste og Forsvarsministeriets 7. kontor til forsvarsattaché og NATO Missionschef i Moskva.

Senest har Forsvarsakademiet siden 2001 haft stor gavn af Karsten Møllers kolossale viden på området og ikke mindst af den respekt, der står om hans navn i brede kredse af det russiske militære og akademiske miljø. Hans personlige engagement har i høj grad medvirket til at åbne de rigtige døre og få de rette mennesker i tale i forbindelse med konferencer og studieture med Stabskursus m.m. Sidst, men ikke mindst er det hans fortjeneste at der blev etableret et fælles forskningsprojekt vedrørende Peace Support Operations in Eurasia mellem Forsvarsakademiet og Europainstituttet i Moskva.

Siden 2001 har Karsten Møller som chef for Forsvarsakademiet og formand for Krigsvidenskabeligt Selskab kunnet kombinere sin interesse for Rusland med sin anden store faglige kærlighed – War Studies. Karsten Møller har som få bidraget til at etablere disciplinen i Danmark, både videnskabeligt og pædagogisk. Danmark har ikke haft en akademisk War Studies-tradition, som vi har kendt den i den angelsaksiske verden. Men ikke mindst på grund af Karsten Møllers betydelige personlige indsats og bidrag er War Studies begyndt at vinde generel indpas i både militære og civile uddannelser og akademiske institutioner. Samtidig har Karsten Møller ved sit mangeårige virke som offentlig debattør og kommentator på forsvars- og sikkerhedspolitiske aktuelle emner bidraget til at give Forsvarsakademiet en profil og placering i en bredere opinions bevidsthed. Som en anerkendelse af en betragtelig og særdeles engageret indsats på de nævnte områder er denne essaysamling – Rusland før og nu – tilegnet generalmajor Karsten Møller i anledning af hans afgang som chef for Forsvarsakademiet. De enkelte bidrag belyser forskellige aspekter af Ruslands historie og nutid. Bogen forsøger ikke at give én altomfattende eller sammenhængende skildring, men forskellige perspektiver, der tilsammen gerne skulle give et billede, der – ligesom Rusland – har mange facetter. Fra undertegnede skal der udtrykkes en stor tak til forfatterne for de mange gode bidrag og til alle øvrige, der har medvirket i forbindelse med udarbejdelsen.

Werner Iversen
oberst

Henrik Lundstein
oberst

Kartni Winther
oberst

Danmarks forhold til Rusland efter den kolde krig

Af kontorchef Mette Kjuel Nielsen, Udenrigsministeriet¹

Dette skal hverken være en beskrivelse af Danmarks Ruslandspolitik eller af udviklingen i Rusland over de seneste 15 år. Snarere vil det være forsøg på at beskrive, hvorledes de generelle målsætninger for dansk udenrigspolitik har udspillet sig i forhold til Rusland – hvor Rusland dog ikke nødvendigvis har været objektet, men ét af mange elementer, som denne politik har favnet.

Danmark befandt sig efter den kolde krigs ophør i en uhørt sikkerhedspolitisk situation. Med dansk medlemskab af NATO og EU og med Sovjetunionens sammenbrud var Danmark for første gang i århundreder ikke længere truet af en intimiderende nabo eller en intimiderende stormagt i sit nærområde. Danmark var ikke længere en frontlinjestat.

For Danmark gjaldt det om at bevare denne situation af uhørt tryghed og de muligheder for selvstændigt virke, der var skabt. Det gjaldt om at fastholde, stabilisere og videreudvikle de positive nye politiske og sikkerhedspolitiske muligheder, der var opstået. Forsvarspolitikken blev ændret fra et territorialforsvar til et forsvar med vægt på bidrag til stabiliseringsindsatser langt fra Danmarks grænser. Engagementer og indsatser, som skulle bidrage til at skabe stabilitet. Vi fik troværdighed internationalt for vore synspunkter, fordi vi var rede til at bidrage og til at stille op, når der var behov.

Der var skabt råderum for en aktiv udenrigspolitik.

Den aktive danske Baltikumpolitik var en del heraf. Visionen var et Danmark i centrum af en Østøregion præget af fred, velstand og globalisering. Tilsvarende den tidlige og aktive danske støtte til og vision om EU's og NATO's udvidelser; den betydelige danske øststøtte i form af økonomisk og miljømæssig støtte til Østeuropa og herunder Rusland; og Danmarks hurtige og markante bidrag til de fredsbevarende indsatser på Balkan både med tropper, politi og humanitære indsatser.

Den nye tid med de nye udenrigspolitiske muligheder blev synliggjort af korvetten Olfert Fischer, der i 1990 stævneede ud i Øresund med opgaver i Den Persiske Golf. Det blev en politisk succes i Danmark, som viste, at der var folkelig støtte til en aktiv udenrigspolitik bakket op med konkret - ikke kun

¹ Artiklen er skrevet i forfatterens personlige kapacitet.

symbolsk - magt. Dette var ikke en given ting i lyset af en lang tradition i dansk politik. Tilsvarende viste det danske engagement i fredsoperationerne på Balkan en nytænkning og et proaktivt engagement, som var med til at præge udviklingen i fremtidige operationer i forhold til multinationalitet, udstyr, hurtig udrykning og regler for magtanvendelse.

Styrkelse af den internationale retsorden, udbredelse af fred, demokrati, stabilitet og økonomisk udvikling, overholdelse af menneskerettigheder, fokus på miljø og miljøforbedringer blev alle markante, selvstændige elementer i dansk politik – politikindsatser, der ikke først skulle checkes mentalt af i forhold til en dominerende nabo.

Den nye udenrigspolitiske handlefrihed var af særlig interesse i nærområdet og dermed også over for Rusland. Danmarks forhold til Rusland er, som det mange gange er påpeget ved festlige dansk-russiske lejligheder, karakteriseret ved en lang periode med fred. Bagsiden er dog, at denne fred ofte primært bundede i fælles fjendskaber, der førte til mere eller mindre formelle alliancer rettet mod fælles fjender – næsten altid Sverige.



Den russiske udgave af Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalgs bog om Danmark og Rusland i 500 år.

I 1993 fejrede Danmark og Rusland en 500 år lang periode med formelle forbindelser og uden krig mellem de to lande regnet fra den første traktat, som de indgik i 1493. Det var det sovjetiske udenrigsministerium, som allerede i 1989 fremdrog dette jubilæum af sin institutionelle hukommelse og satte det på dagsordenen. Entusiasmen var umiddelbart beskeden på dansk side, og den blev ikke større, da man fik læst teksten til den gamle traktat. Den var den første af flere, der vedrørte koordineret magtanvendelse mod Sverige og i dette tilfælde også mod Litauen – ikke just fjendebilleder, der længere var gængse i årene omkring 1990.

På dansk side dækkede man over problemet ved at insistere på at se frem – ikke tilbage. Jubilæet blev fejret med en fælleserklæring om de næste 500 år. Det skete i forbindelse med et meget sjældent russisk premierministerbesøg i Danmark. SNU udarbejdede en flot bog om de 500 års forbindelser², som beskrev en lang række politiske og historiske aspekter af det dansk-russiske forhold: fra tidlige dynastiske forbindelser over handel til kunst og kulturudveksling, fra geostrategiske forhold til prinsesse Dagmars ægteskab med den senere russiske Tsar Aleksander III og afslut-

² Danmark og Rusland i 500 år, Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg, København 1993.

tende med udviklingen i det tyvende århundrede. Det fremgik, at forholdet ikke altid havde været harmonisk eller særlig nært.

Historisk set var årene op til og under Kejserinde Dagmars tid i Rusland (hun kom til Rusland i 1866 og måtte flygte ud af landet i 1919) en af de længere, positive og stabile perioder i det bilaterale forhold. Forbindelserne med Rusland op til revolutionen var mangfoldige og gik langt ud over de dynastiske forbindelser. Der var en betydelig udvandring til Rusland i anden halvdel af 1800-tallet, og de danske direkte investeringer i Rusland var meget store. Rusland var hovedmarkedet for den begyndende danske industri, og Rusland var nr. 4 på listen over danske eksportmarkeder (i dag er Rusland nr. 14). Da man efter revolutionen i 1917 skulle opgøre tabene på investeringerne, nåede man til et beløb, der svarede til den danske stats samlede årlige indtægter.³

Der var således i begyndelsen af 1990'erne grundlag for store forventninger til en normalisering af forbindelserne med et Rusland, der så ud til at slå ind på en udvikling mod demokrati og markedsøkonomi. Forventningerne er ikke blevet indfriet – endnu.

Udgangspunktet for dansk Ruslandspolitik fra 1992 var viljen til at sikre, at de muligheder Sovjetunionens sammenbrud havde skabt for en positiv udvikling, blev både fastholdt og udbygget. Generelt var det et dansk ønske at støtte demokratiske og markedsøkonomiske reformer i Rusland som i de andre lande i Østeuropa, der ville slå ind på en ny kurs. Muligheden blev grebet tidligt og med beslutsomhed. Det var klart, at Rusland ville være en afgørende partner i opbygningen af det internationale samfund, vi ønskede, både globalt og i vort nærområde. Derfor har Danmark stedse prioriteret samarbejde med Rusland højt både inden for EU og bilateralt. EU fastlagde en ambitiøs politik, der skulle bistå Rusland med at indtage sin naturlige plads som en del af et frit og demokratisk Europa. Alt ville afhænge af, om Rusland ville tage mod tilbuddet og fortsætte med de interne reformer, der var forudsætningen for, at Rusland kunne fortsætte sin udvikling mod demokrati og retsstat. Reforme og Ruslands integration i Europa måtte gå hånd i hånd – de var to sider af samme sag.

Tænkningen bag Ruslandspolitikken var ikke principielt forskellig fra tænkningen bag Baltikumpolitikken efter 1991, nemlig ønsket om at sikre integration af de nye lande, også Rusland, i et forpligtende internationalt samarbejde. Det har stedse været et mål at undgå isolation af Rusland. I 1989 begyndte Danmark at yde økonomisk bistand til Østeuropa. Rusland blev inkluderet i Øststøt-

3 Bent Jensen, Købmænd og kommissærer. Oktoberrevolutionen og dansk Ruslandspolitik 1917-1924. København 1979.



ten fra 1991. Der blev i de første år ydet betydelige beløb i humanitær bistand, bl.a. til Skt. Petersborg og Moskva. Og der blev ydet bistand til byggeri af boliger til russiske officerer, der vendte hjem fra Baltikum, samt til jobtræning for udfasede officerer. Bistand til kapacitetsopbygning i den offentlige sektor var et prioriteret område for dansk bistand overalt i Østeuropa, men det var et område, hvor de særlige forhold i Rusland slog igennem. Mens det viste sig muligt at placere danske rådgivere på centrale, operative pladser i baltiske ministerier og endog i den estiske præsidents sekretariat, så var noget lignende utænkeligt i Rusland. Under EU-formandskabet lagde Danmark særligt vægt på at støtte retsreformerne i Rusland. Skabelse af en russisk retsstat med uafhængige domstole og respekt for folks rettigheder fremstod som et yderst vigtigt, om end vanskeligt reformområde. I perioden 1991 til 2003 blev der fra dansk side ydet mere end 2,4 milliarder kr. til Rusland.

Østersørådet blev den konkrete implementering af visionen om et nærområde i vækst og uden alvorlige politiske modsætninger. Ideen til Østersørådet blev formuleret på et dansk-tysk udenrigsminister-møde i oktober 1991 i Rostock. Det blev søsat i København i marts 1992. En gennemlæsning af de gamle formålsparagraffer giver en forståelse af, hvor langt vi er kommet. Grundlæggerne af Østersørådet i 1992 forudså, at rådet skulle beskæftige sig med fødevarehjælp, hvilket lykkeligvis ikke længere er tilfældet.

Østersøsamarbejdet er i dag et udvidet netværk af samarbejde på alle niveauer, mellem kommuner og amtskommuner, faglige organisationer, ministerier, myndigheder og folkelige foreninger. Det er et samarbejde, der i høj grad trækker på de gode traditioner fra det nordiske samarbejde og nu det nordisk-baltiske samarbejde, og som inddrager Rusland i et bredt samarbejde på tværs af niveauer og sager. Med udvidelsen af EU er alle Østersølandene på nær Rusland medlemmer af EU. Østersøsamarbejdet bliver dermed også dér, hvor EU lande konkret samarbejder med Rusland om sager af fælles interesse i et ligeværdigt samarbejde.

Fra dansk side har visionen om Østersøsamarbejdet været skabelse af et dynamisk udviklingsområde for handel og innovation, et område der før andre regioner i verden indså og udnyttede globaliseringens og de nye samarbejdsmåders fordele, hvor private virksomheder ofte er den bedste motor for integration. Danmark har derfor fokuseret på at fjerne hindringer for handel og investeringer. Østersøsamarbejdet skal bæres af fokus på muligheder frem for problemer.

Rusland har fra starten deltaget i Østersøsamarbejdet, men synes ikke at se de samme muligheder i dette. Måske på grund af den asymmetri, der følger af, at det for små lande er et samarbejde, der engagerer hele landet, mens det for store lande kun engagerer visse dele eller regioner. Et

forsøg på forståelse vil pege på en russisk global udenrigspolitik med fokus på sikkerhedspolitik frem for økonomi, hvortil kommer, at Østersøen ikke udgør et problemområde og derfor ikke påkalder sig opmærksomhed i russisk udenrigspolitik på samme måde som andre områder. Den funktionalistiske tilgang til fred er ikke veletableret på russisk side.

I tillæg til ønsket om et styrket Østersøsamarbejde indledte Danmark også tidligt et militært – kaldet fredsbevarende – samarbejde med de baltiske lande, der fik bistand til at oprette og dimensionere civilt kontrollerede forsvarsstyrker. Sammen med de nordiske lande og Storbritannien (senere kom også Tyskland, Holland, Frankrig og USA til) hjalp vi balterne med bl.a. at danne en fælles fredsbevarende bataljon og oprette et fælles forsvarsakademi, og Danmark tog baltiske officerer og delinger med i vore fredsbevarende enheder ude. Som med andre elementer af dansk nytænkning vakte dette til at begynde med en vis modstand både hos vore samarbejdspartnere og i FN og NATO, men Danmark insisterede, og resultaterne talte for sig selv.

Tilsvarende var Danmark meget tidligt ude med et militært, tillidsskabende samarbejde med Polen. Ligesom Danmark tidligt (1962) bidrog til at integrere Tyskland i NATO-samarbejdet med dannelsen af det tysk-danske korps, LANDJUT, foreslog Danmark tidligt efter murens fald et uformelt tri-lateralt samarbejde mellem Tyskland, Danmark og Polen og tog i 1995 initiativ til det nordisk-polske brigadesamarbejde under IFOR/SFOR i Doboj i det nordøstlige Bosnien. I denne brigade indgik også baltiske delinger med den danske bataljon. Den nordisk-polske brigade var placeret i den Multinationale Division Nord, hvori også de russiske enheder indgik (dog under særligt kommandoarrangement med NATO).

Støtte til opbygning af fredsbevarende enheder og samarbejde om træning blev også tilbudt andre lande – f.eks. de centralasiatiske, hvor ideen om opbygning af en CENTRASBAT levede en kort tid.

Også i forhold til Rusland indledte Danmark et bilateralt militært samarbejde. Den første samarbejdsaftale blev undertegnet i 1994. Tanken var gennem samarbejde og åbenhed at nedbryde gamle fjendebilleder. Fra dansk side så man en hovedvægt lagt på fredsbevarende virksomhed og opbygning af civil og demokratisk kontrol med de væbnede styrker. Samarbejdet blev imidlertid efter indledningen sat i bero i en periode efter kritik af den russiske hærs fremfærd og brud på menneskeretlige principper ved en uforholdsmæssig brug af militær magt overfor civilbefolkningen under den første Tjetjenienkrig.

Man var fra dansk side fra begyndelsen også opmærksom på forholdene for de russisktalende minoriteter i Letland og Estland og den destabiliserende effekt, fremmedgjorte mindretal kunne have.

Mange projekter under Demokratifonden gav støtte til de russiske minoriteter. Man igangsatte kurser i estisk og lettisk for russisktalende. Da politibetjente i Estland uden tilstrækkelige kundskaber i estisk stod over for afskedigelse, blev der under Demokratifonden udarbejdet kursusmateriale i estisk specielt for politifolk. Danmark oprettede også et kontor for retshjælp i Tallinn.

Mindretalsproblemet var i de første år efter uafhængigheden et hyppigt emne i den politiske dialog mellem Danmark og Estland/Letland. Udenrigsminister Niels Helveg Petersen gjorde et særligt point ud af at tale med repræsentanter for mindretallene under besøg i Baltikum.

Danmark tillagde det naturligt nok stor vægt, at de russiske tropper skulle trækkes ud af de baltiske lande, hvilket også skete i august 1993 fra Litauen og august 1994 fra Estland og Letland. Det var med til at sikre en relativt tidlig og problemfri udtrækning, at OSCE påtog sig en opgave i forhold til den russiske radarstation i Skrunda, Letland, der indgik i det strategiske luftforsvar. Det var et stærkt russisk ønske, at man kunne beholde radarstationen i en årrække. Efter anmodning fra Rusland og Letland blev der udpeget en OSCE-repræsentant til at overvåge fortsat drift og senere nedtagning af stationen. Opgaven tilfaldt en dansk diplomat, der således beviste nytten af en multilateral tilgang til løsning af et vigtigt bilateralt problem gennem en praktisk indsats.

Den danske indsats for at skabe en Østersøregion i dynamisk vækst og uden politiske konflikter ledte naturligt til overvejelser om, hvilke problemer og risici der kunne true den ønskede udvikling. Fra slutningen af 1980'erne var der en reel bekymring for opløsning og kaos internt i Sovjetunionen. Denne fare var identificeret som et "værste fald" af Forsvarskommissionen af 1987⁴ og overlevede ind i 1990'erne i "værste fald"-tænkning i forhold til Østersøområdet. Billedet fra Jugoslaviens opløsning skræmte. Fra begyndelsen af 1990'erne var det især frykten for kaos og fattigdom i Kaliningradregionen, der trængte sig på.

Kaliningradregionen, den russiske enklave mellem Litauen og Polen, var det fattigste område i Østersøregionen. Man ønskede at afhjælpe dette for ikke at skabe et alt for stort misforhold til naboområderne omkring Østersøen. Mod slutningen af 1990'erne blev risikoen for dette endnu tydeligere med den forventede EU-udvidelse med bl.a. Litauen og Polen, som ville betyde reformer og økonomisk vækst i disse lande, hvis positive effekter hurtigt ville gøre indkomstforskellene i forhold til Kaliningradregionen endnu mere synlige med mulige følger for øget smugleri og anden kriminalitet. Der

4 Michael Clemmesen, "Efterkoldkrigstidens danske forsvarspolitik". Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1992, København 1993.

var derfor behov for en særlig indsats for den økonomiske udvikling i regionen. Under Den Nordlige Dimension afholdt Danmark i København i maj 2000 en stor konference om Kaliningradregionen, og Danmark gjorde en stor indsats for at skabe forståelse i EU for en særlig indsats her. Det førte til, at Kaliningradregionen blev et særligt fokusområde under Den Nordlige Dimension, og at der blev afsat et særligt program under TACIS til regionen. I en længere årrække var Danmark desuden største bilaterale donor til Kaliningradregionen⁵.

Kaliningradregionen var også centralt på dagsordenen for det danske formandskab for EU i andet halvår af 2002. Med EU's østudvidelse ville den komme til at udgøre en enklave i EU og på sigt i Schengenområdet, hvilet rejste en række principielle og praktiske spørgsmål med hensyn til transitregimet mellem Kaliningradregionen og resten af Rusland. Rusland ønskede naturligt nok, at russiske statsborgere skulle kunne rejse til og fra regionen uden vanskelighed. Et visumregime for rejse mellem dele af ens eget land forekom urimeligt. Der var imidlertid tale om, at transit over land indebar krydsning af et andet suverænt lands territorium. Her insisterede Litauen og Polen naturligt nok på at være herrer i eget hus, hvor et af de fundamentale karakteristika ved at være et selvstændigt land netop er retten til og evnen til at bestemme, hvem der kan rejse over grænsen. Indførelse af særregler, der kunne få karakter af en "korridor", som Rusland længe argumenterede for, var uacceptabel og sås af personer med blot lidt historisk fornemmelse, som noget man for enhver pris måtte undgå.

Dette tilsyneladende uløselige problem måtte løses, før Litauen og Polen blev medlemmer af EU. Det blev løst under svære, men velforberejdede forhandlinger under det danske EU-formandskab i andet halvår af 2002 i form af en særlig ordning for transiddokumenter, der var så lette at opnå, at de næsten opfyldte russiske ønsker om fri transit og samtidig tillod Litauen at kontrollere og, hvis ønsket, afvise transitpassagerer. Ordningen har fungeret til begge parter tilfredshed.

Denne praktiske forhandlingsløsning om et emne med stor politisk sprængkraft blev til et positivt element i de dansk-russiske forbindelser, idet den skabte respekt om dansk diplomati i både Moskva og Bruxelles. Det russiske udenrigsministerium var fuldt ud i stand til at skelne mellem Danmark som enkeltland og Danmark som formand for EU.



Præsident Vladimir Putin og statsminister Anders Fogh Rasmussen hilser på hinanden ved topmødet mellem EU og Rusland i maj 2005 (Polfoto).

⁵ Europa-Kommissionen: Meddelelse til Rådet, KOM(2001) nr. 26: EU og Kaliningrad, Bruxelles 17. januar 2001.

På det bilaterale plan var der samtidig meget stor utilfredshed med Danmark, fordi man ikke havde grebet ind over for og aflyst en international conference

om Tjetjenien, som private organisationer fuldt lovligt havde arrangeret i København. Konferencen var af arrangørerne lagt tæt forud for det planlagte EU-Rusland-topmøde i København og præsident Putins samtidig planlagte statsbesøg i Danmark. Regeringen kunne ikke forhindre en lovlig conference. Putins besøg blev herefter aflyst fra russisk side ved en meddelelse på det russiske udenrigsministeriums hjemmeside. Danmark valgte at flytte topmødet til Bruxelles.

EU's og NATO's udvidelser og ikke mindst inddragelsen af de tre baltiske lande i et europæisk og euroatlantisk samarbejde var fra starten en dansk mærkesag. Det var på et tidligt tidspunkt klart, at det danske EU-formandskab i efteråret 2002 kunne byde på muligheden for at afslutte forhandlingerne om en stor udvidelse af EU med tidligere østblokstater og endog med tidligere sovjetrepublikker. Fra København til København blev slagordet. Udvidelsen blev et hovedmål for formandskabet, og store ressourcer blev indsat.

Men Rusland blev ikke glemt. Det var klart, at udvidelsen måtte gå hånd i hånd med en udbygning af forholdet til Rusland og de andre østeuropæiske lande, som ikke aktuelt havde ønske om eller mulighed for at opnå medlemskab.

Elementerne i forhold til Rusland var konkrete fremskridt mod integration af russisk økonomi i EU gennem bygning af et fælles økonomisk rum og styrkelse af EU's Nordlige Dimension. Initiativet over for de øvrige lande blev oprindeligt fra dansk side kaldt New Neighbours Initiative, senere European Neighbourhood Policy - Europæisk Naboskabspolitik, ENP. Og i sluterklæringen fra Københavns-topmødet i december 2002⁶ blev Balkanlandenes særlige medlemsperspektiv fremhævet.

Den Europæiske Naboskabspolitik skulle med udsigt til EU's udvidelse med 10 nye medlemmer understrege, at EU ikke hermed blev navlebeskuende og kun optaget af sin egen indre udvikling. Det var vigtigt, at EU fortsat var åben over for nabolandenes ønsker om en tættere tilknytning til EU. Erfaringen havde vist, at EU er god til at projicere økonomisk vækst og stabilitet ud over sine grænser. De positive virkninger af udvidelsen måtte ikke standse ved EU's ydre grænse, men skulle så vidt muligt fortsætte over grænsen til landene mod øst: Rusland, Ukraine, Moldova og Hviderusland, til det

6 Europæiske Råd i København (den 12. og 13. december 2002). Formandskabets konklusioner: "Det Europæiske Råd ... bekræfter på ny det europæiske perspektiv for landene i det vestlige Balkan i stabiliserings- og associeringsprocessen som fastsat af Det Europæiske Råd i Feira. Rådet understreger, at det er fast besluttet på at støtte deres bestræbelser på at tilnærme sig EU."

vestlige Balkan og til landene omkring Middelhavet. Fra dansk side var vi desuden fra starten åbne over for også at inkludere landene i det sydlige Kaukasus (Georgien, Armenien og Aserbajdsjan) under naboskabsparaplyen. Der skulle, som det kom til at hedde, dannes en ring af venner – et område præget af stabilitet og demokratisk og økonomisk udvikling.

Siden de første skridt mod den Europæiske Naboskabspolitik blev taget under dansk EU-formandskab, har Danmark været meget aktiv i udviklingen af ENP. Med sit brede geografiske fokus bringer naboskabspolitikken konsistens i EU's mange instrumenter. Hvert individuelt samarbejde er udviklet sammen med det enkelte land. Handlingsplanerne for de enkelte lande er derfor i høj grad differentierede, og der er forskel på karakteren af samarbejdet over for de sydlige og østlige naboer. ENP-handlingsplanerne er forskellige alt efter forudsætningerne og ønskerne hos de enkelte lande, de udarbejdes sammen med. Der opstilles en lang række krav om vidtgående reformer, og gennemførelsen af disse støttes økonomisk og teknisk af EU. Det er således i høj grad landenes egen reformvilje og evner, der betinger, hvor hurtigt samarbejdet med EU kan udbygges.

Ikke alle naboskabslandene har i henhold til Traktaten et medlemskabsperspektiv. Det gælder landene i Nordafrika og Mellemøsten. Og det gælder Rusland. Bortset fra at det er svært at forestille sig, at Rusland overhovedet skulle være interesseret i medlemskab, så ligger kun en mindre del af Ruslands store territorium i Europa – og som den danske udenrigsminister Per Stig Møller sagde i et interview i Berlingske Tidende i januar 2003⁷: "EU skal ikke gå til Vladivostok og dele grænse med Kina." Derimod gjaldt det om, som udenrigsministeren videre sagde i interviewet, at "vi skal integrere Rusland tæt i de europæiske og internationale samarbejdsfora og gennem øget samhandel og dialog".

Hensynet til videreudbygning af relationerne til Rusland var centralt fra begyndelsen. Danmark og EU så Rusland som en vigtig medspiller og partner både globalt og i forhold til EU's nabolande. Man havde allerede et bredt samarbejde med Rusland at bygge videre på, og fra russisk side ønskede man denne særlige relation til EU fortsat. Man ønskede ikke at komme ind i en samlet politik som én blandt mange. Partnerskabet med Rusland fortsætter derfor i eget spor, men Rusland er dækket af det nye finansielle instrument, der er oprettet sammen med ENP og trådte i kraft pr. 2007. Det er et samlet instrument frem for de mange forskellige finansieringsordninger, man tidligere drypvis havde udviklet, og som vanskeligt kunne fungere sammen.

⁷ Per Stig Møller i Berlingske Tidende, 4. januar 2003.

Det bemærkes ofte, at Rusland af i dag ikke er det Rusland, vi fra vestlig side forestillede os i 1990'erne. En analyse af Ruslands udvikling og dagens Rusland ændrer imidlertid ikke ved det grundlæggende synspunkt, at det er vigtigt at arbejde sammen med Rusland over et bredt felt og at søge at inddrage Rusland i et gensidigt forpligtende samarbejde. Et samarbejde baseret på det fælles værdigrundlag, der fremgår af de forpligtelser, vi alle har indgået inden for FN, OSCE og Europarådet. Men også et samarbejde, der tager udgangspunkt i fælles interesser.

Hvad er det så for et Rusland, vi ser i dag?

Rusland opviser høje økonomiske vækstrater. Indkomsterne stiger hurtigt, forbruget stiger, og der sker store fald i fattighedsraten. Det er ubetinget et gode for Rusland og for verden. Men det er også et samfund, hvor økonomien er meget afhængig af råvareeksport, og på længere sigt står russisk økonomi over for fundamentale problemer: faldende befolkningstal, ringe folkesundhed og et undervisningssystem med store svagheder.

Desuden er det nuværende investeringsniveau for lavt til at rette op på den nedslidte infrastruktur. Med en investeringsrate på kun omkring 20 procent ligner Rusland ikke en økonomi, der på langt sigt kan indhente levestandarden og det teknologiske niveau i de vestlige lande. De såkaldte tigerøkonomier i Asien har udvist langt højere investeringsrater over mange år. Et særlig alvorligt problem er manglende investeringer i den russiske energisektor.

Trods erklæringer om det modsatte synes de økonomiske reformer at være gået i stå. Der sker en tilbagegang til større statslig styring af det økonomiske liv, og der er ikke sket afgørende fremskridt mod præsident Putins ofte erklærede mål om at skabe en moderne, videnbaseret økonomi med højteknologisk industri og service. Dette skyldes bl.a., at de høje energipriser gør andre sektorer mindre konkurrencedygtige. Forskning og udvikling er næsten fraværende i russisk næringsliv, og man ser ikke den grad af kommerialisering af forskningsresultater, som kunne bidrage til en økonomisk diversificering.

Den russiske politolog Dimitri Trenin har givet to mindeværdige formuleringer om Ruslands nuværende politiske situation, som nok er overdrevne, men som er tankevækkende og øjenåbnende.

Trenin har fremført det argument, at Putins regime må forstås som tsaristisk og som fortsættelsen af det historiske forløb indtil 1913, da krig og revolution kørte landet ind på et sidespor⁸. Hvis vi skal følge denne tankegang, fremstår Rusland som et sent udviklet europæisk land, som står over for en langvarig forfatningskamp, der kun ganske langsomt vil cementere, hvad vi i dag kalder euro-

8 Dimitri Trenin, Reading Russia Right, Policy Brief, Carnegie Moscow, October 2005.

pæiske politiske værdier. Og det vil utvivlsomt ske med originale træk. Rusland har ofte importeret idéer fra Vesten, men sjældent uden at give dem særlige russiske træk.

Til forklaring af den aktuelle russiske udenrigspolitik har Trenin endvidere i en artikel "Russia Leaves the West" fra juli 2006⁹ formuleret metaforen, at Rusland hidtil har været en planet i det europæiske solsystem, men nu har forladt dette for at etablere sig for sig selv som en ny sol. Baggrunden for den nye udenrigspolitik skulle være en følelse i Moskva af, at Rusland har genvundet sin styrke efter tilbageslaget i 1990'erne og nu har kraft til at forfølge egne udenrigspolitiske interesser med langt større kraft end før.

Der synes i Rusland at være bred enighed om, at 1990'erne var en ulykkelig tid, der kan sammenlignes med den såkaldte "forvirringens tid" i begyndelsen af 1600-tallet – en tid uden fast hånd om statens styre, hvor udlændinge havde for megen indflydelse. Der ses i Rusland en afvisning af næsten alt, hvad der skete i 1990'erne og politisk opbakning til alternative politikker. Begreber som demokrati og markedsøkonomi er nærmest blevet brændemærket af deres associering med 1990'ernes politik.

De seneste års ekstraordinært store indtægter fra energiekporten har i Kreml skabt grundlag for at tro, at man har opnået en økonomisk styrke, som det under normale forhold ville tage årtier at opbygge. olieprisstigningerne har givet vækstrater på 6 - 7 pct. pr. år, svarende til en fordobling af nationalproduktet på kun lidt over 10 år. Det har muliggjort en hurtig tilbagebetaling af den eksterne statsgæld, hvilket symboliserer genvinding af uafhængighed af udlandet. Denne styrkeopfattelse ser bort fra risikoen for, at energipriserne kan falde, og lukker øjnene for de fundamentale problemer i russisk økonomi og ikke mindst de lave investeringer.

Der er i den russiske befolkning en følelse af, at staten er i stærke og sikre hænder. Situationen er efter de turbulente 1990'ere stabil, og Rusland ses at være på rette spor. Den russiske befolkning støtter op om ledelsen, fordi den økonomiske fremgang skaber nye forbrugsmuligheder, men også fordi man føler, at udviklingen er i pagt med russiske traditioner og værdier. Hertil kommer tilfredshed med en udenrigspolitik, der ses at skabe respekt for Rusland. Dette giver magthaverne øget tilslutning ved valg og bidrager til indenrigspolitisk stabilitet på kort sigt.

I tillæg hertil kommer en vurdering i den politiske elite af, at landets traditionelle rivaler er svækkede. USA ses som svækket i den tredje verden og kørt fast i Irak og Afghanistan. EU ses som svækket efter folkeafstemningerne om forfatningstraktaten i Frankrig og Holland. Og Rusland ser op-

⁹ Dimitri Trenin, "Russia Leaves the West", Foreign Affairs, July/August 2006.

komsten af nye stormagter i Asien som en udvikling, der kan pege mod en multipolær verden, hvori Rusland gennem et magtbalancespil vil kunne fremme egne interesser.

Det russiske syn på EU er særlig interessant. Putins budskab i en artikel¹⁰ kort før topmødet med EU i november 2006 var, at krisen i EU efter forfatningstraktatens nederlag var så dyb, at EU knap nok mere eksisterer som en politisk enhed. Rusland vil derfor satse mere på kontakter til de store EU-lande. Heri er der nu ikke nødvendigvis noget nyt. Rusland og Kreml har altid haft vanskeligt ved at greje EU og ser primært deres politik i forhold til multilaterale organisationer som et samarbejde med de store lande. EU's særlige karakter passer ikke ind i dette.

Hvad betyder alt dette så for Danmarks og EU's forhold til Rusland? Energipolitikken er et godt eksempel. EU og Rusland har i årevis haft en energidialog, og Rusland har i årevis været en stor energi-eksportør til det europæiske marked.

I efteråret 2004 havde Holland formandskabet for EU. Forud for det traditionelle topmøde med præsident Putin skrev den hollandske udenrigsminister en artikel, som blev trykt i mange europæiske dagblade. Titlen var "Hvorfor Rusland og EU har behov for hinanden"¹¹. Dagens læser vil blive overrasket over, at udenrigsminister Bot blandt mange gode svar i 2004 ikke kom i tanke om ordet energi. I dag ville en tilsvarende artikel i overvejende grad handle om energi. Det viser, hvor hurtigt dagsordenen skifter og sætter også den nuværende enorme fokus på energi i EU-Rusland-forholdet i perspektiv.

Faktisk var energi på EU-Rusland-dagsordenen også i 2004, men uden stor bevågenhed fra medierne. Energidialogen mellem EU og Rusland blev indledt i 2000 på baggrund af stigende europæisk afhængighed af energi udefra og frykten for, at Rusland måske ikke kunne levere de ønskede mængder, fordi der blev investeret alt for lidt i den russiske energisektor.

Målet for EU er at skabe forsyningssikkerhed og stabile markeder for energi. Hvis udviklingen fortsætter, skal EU om 20-30 år dække op til 70 pct. af sit energibehov gennem import. EU har derfor stor interesse i sikre energiforsyninger. Rusland har behov for udenlandske investeringer, der kan tilføre ny teknologi til energisektoren, der vil skulle producere fra stadig vanskeligere felter. Efterhånden som de indre energipriser stiger, vil man få behov for viden om, hvordan man sparer energi. Der er oplagte muligheder for samarbejde mellem EU og Rusland.

¹⁰ Vladimir Putin, Financial Times, 22 November 2006.

¹¹ Bernard Bot i Politiken, 19. oktober 2004.

Danmark kan som EU's eneste nettoeksportør af energi se på den til tider ophedede energidebat lidt mere nøgternt og analytisk end så mange andre.

Energiforsyning er et område, hvor der er åbenbare fælles interesser mellem EU og Rusland. Gevinsten for begge parter af et langsigtet, stabilt samarbejde er indlysende. Det er derfor mærkeligt at se, at energi er blevet et stridsområde, hvor nulsumsstrategier fra fortids sikkerhedspolitiske tænkning kryber ind i udtalelser fra politikere og i medierne på begge sider.

Energiforholdet mellem EU og Rusland er reelt set et forhold af gensidig afhængighed. Vi har behov for russisk energi i lang tid fremover. På sin side har Rusland ikke i en overskuelig fremtid noget godt alternativ til det europæiske marked som grundlag for sin økonomi og energiekseport.

I den politiske teori anses gensidig afhængighed normalt for at være et godt udgangspunkt for samarbejde. Dette taler for fokus på muligheder og for at gennemskue den politiske retorik, der til tider spiller ind i debatten. Russiske trusler om at vende energistrømmen fra Europa til Kina skal ses i perspektiv af, hvor mange pipelines, der faktisk er anlagt eller reelt planlagt. Og hvor mange felter, der rent faktisk er udviklet. Og måske bør man også se generelt på Ruslands forhold til og tillid til Kina kontra Europa. Diversificering af energistrømme ja, måske - men næppe vendte energistrømme. At denne ophedede debat kan sættes i gang, sætter samtidig den gensidige forståelse mellem Rusland og resten af Europa i perspektiv. At indse den gensidige afhængighed på energiområdet og fordelene ved fælles løsninger er måske den største aktuelle udfordring i forholdet mellem EU og Rusland.

I forbindelse med debatten om Europas energiforsyning har det tysk-russiske projekt om bygning af en rørledning under Østersøen, den såkaldte Nord Stream, stor bevågenhed i Østersølandene. Projektet fremstod i debatten i 2006 som en ny idé, skønt det længe havde været drøftet i EU og i 2000 fik status som et TransEuropeNetwork-projekt. I dansk optik er der tale om et kommercielt projekt. I FN's havretskonvention findes en klar ret til at bygge rørledninger af denne art. Det afgørende fra dansk side er, at ledningen bliver bygget uden skade for det følsomme miljø i Østersøen. Frygten for russisk pression mod lande øst for Tyskland kan efter dansk opfattelse bedst imødegås ved udbygning af EU's indre marked for energi med den nødvendige infrastruktur.

Skal der til slut samles op, må det konstateres, at Danmark er i den heldige situation, at der ikke findes spørgsmål af stor betydning af en essentiel bilateral natur, som skaber problemer i forhold til Rusland. Danmark er i alle afgørende spørgsmål dækket af organisationer som EU og NATO.

Fraværet af egentlige bilaterale problemer af stor rækkevidde for Danmark betyder også, at Danmark har den option at føre sin Ruslandspolitik gennem EU. Hvis Danmark kan sætte "fin-



geraftryk" på EU's politik over for Rusland, er mulighederne for at få indflydelse meget større, end hvis politikken føres alene gennem bilaterale kanaler. Danmark fokuserer derfor på at få indflydelse på politikformuleringen i Bruxelles og ofte med betydeligt held. Blandt emner kan nævnes Kaliningradregionen, EU's Naboskabspolitik, EU's menneskerettighedsdialog, den positive tilgang til konkret integration med Rusland som indlagt i f.eks. de fire fælles rum og EU's energipolitik. EU er også den vigtigste kanal for løsning af konkrete praktiske problemer i det bilaterale forhold.

Vi har haft en klar Ruslandspolitik. Ikke forstået som en strategi med Rusland som udgangspunkt for vort verdensbillede, men en både visionær og konsekvent politik baseret på en realistisk vurdering af Ruslands betydning regionalt og globalt og med et klart ønske om at skabe en win-win-situation med Rusland i nærområdet, i forhold til EU og globalt. Midlet har været at arbejde for at inddrage Rusland på alle områder; at arbejde med og ikke mod Rusland; at føre en politik, der var transparent i forhold til Rusland; og ikke mindst at arbejde for en konsekvent politik i EU i forhold til Rusland.

Det må samtidig konstateres, at ikke alt det, Danmark har sagt og gjort, har været opfattet lige positivt i Rusland. Der har været sten på vejen: fra pression omkring Bornholm i 1980'erne til stærkt mishag over den danske Baltikumpolitik i 1990'erne og i det nye århundrede især den danske holdning til Tjetjenienkonflikten og menneskerettigheder. Det har måske været omkostningsfrit for Rusland at fremhæve Danmark negativt i en indenrigspolitisk kontekst – at bruge Danmark som 'prügelknabe' – hvor tilsvarende reaktioner over for større lande i samme situationer, f.eks. Storbritannien eller Tyskland, ville være forbundet med større omkostninger på russisk hold.

Samtidig har vi set en periode med vækst og fremdrift i de bilaterale økonomiske forbindelser. Dansk-russisk samhandel steg hurtigt i begyndelsen af 1990'erne. Efter et fald i forbindelse med den økonomiske krise i Rusland i 1998 er den igen i god fremgang. Der er en stigende interesse fra dansk erhvervsliv i at investere i Rusland, og der er også kommet russiske investeringer til Danmark. I 2006 var der møde i det Dansk-russiske Regeringsråd, det første i siden 2001. Der var stor opslutning og enighed om at øge kadencen fremover. Et formandsmøde har allerede været holdt i dette forår, og næste fulde møde i Regeringsrådet er fastsat til efteråret 2007. Det Dansk-russiske Regeringsråd er et overordnet organ, der ser på de økonomiske og handelsmæssige forbindelser mellem Danmark og Rusland og har nedsat en række specialiserede arbejdsgrupper til at fremme de bilaterale kommercielle forbindelser på særlige områder.

Det danske potentiale på det købedygtige russiske marked er langt fra udnyttet. Danmark har de senere år udbygget samarbejdet med de russiske regioner med årlige besøg af 2 – 3 russiske guver-

nører fra udvalgte regioner primært i det nordvestlige Rusland, men også fra andre regioner. Og Danmark har på russisk initiativ indledt en række studie- og udvekslingsbesøg for højere russiske lokale embedsmænd, der skal give førstehåndserfaring med dansk lokal forvaltning på f.eks. miljøområdet og landbrugsområdet eller mere generelt. Ordningen har hidtil været en succes.

Rusland er og bliver et europæisk land, der hører hjemme i den europæiske familie. Vi må tænke langsigtet, tænke strategisk og modvirke forsøg på at se samarbejdet som et nulsumsspil.

I sidste ende er det måske "det gode eksempel", som er vort bedste redskab til at påvirke den politiske udvikling i Rusland. Officiel kritik og formaninger vil have ringe effekt i en overskuelig fremtid. Det gode eksempel indebærer, at russere med kendskab til Vesten selv får idéerne til reformer og giver vestlige idéer en russisk ikklædning. Det gode eksempel demonstreres især ved mellemfolkelige kontakter i forretningslivet og gennem udveksling af unge og medlemmer af den intellektuelle elite. Afgørende for denne proces er naturligvis, at de vestlige samfund udvikler sig i en retning, som gør positivt indtryk hos russerne.



Kejserinde Dagmars kiste bæres ud af Aleksandr Nevskij-kapellet ved Perhof den 28. september 2006 for at blive kørt til Isaak-katedralen og efterfølgende jordfæstelse i Peter-Poul-Katedralen. (Udenrigsministeriet).

Ruslands plads i verden af i dag

Af generaloberst L.G. Ivashov, vicepræsident for Akademiet for Geopolitiske Spørgsmål,
Moskva¹

Hvordan ser det geopolitiske system ud i dag?

I dag er der næppe behov for at skulle overbevise nogen om, at menneskeheden i denne historiske stund er på vej over i en kvalitativt ny tilstand. Men hvordan bliver denne nye tilstand, hvilken model er der for en kommende verdensorden? Hvilken livsfilosofi vil blive dominerende i de forskellige stater og nationers tænkning, hvor meget vil det eksisterende syn på den globale udvikling blive forandret? Det er spørgsmål, som stadig udestår, og som denne artikel forsøger at finde svar på.

Betegnelserne på den situation, der er ved at opstå, er talrige og forskelligartede: "The End of History", "Social Postmodern Society", "Postindustrial Society", "The Clash of Civilisations", "Globalisation", "New World Order", "Liberal World Hegemony" m.fl.

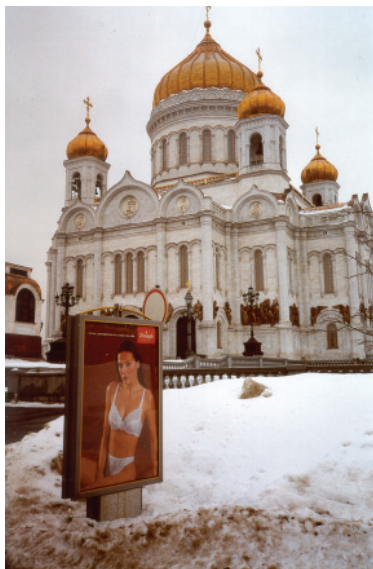
Med rimelig sikkerhed kan man i hvert fald konstatere, at en forandring af den situation, verden befinder sig i ved begyndelsen af det ny årtusind, af etablerede koncepter, prognoser og tidligere foreslåede løsninger er i fuld gang.

Lad os prøve at anskue verden via den geopolitiske læres regler og lovmæssigheder. Efter Anden Verdenskrig blev et af grundprincipperne i geopolitisk sammenhæng – loven om dualisme – implementeret på klassisk vis: verden blev delt i en maritim ("talassocratic") og kontinental ("telurocratic") civilisation. I spidsen for disse stod to stater med klart artikulerede civilisationstræk – USA og Sovjetunionen – som havde etableret to globale systemer, der bød menneskeheden på hvert sit alternativ for den videre udvikling. Rivaliseringen mellem dem var i høj grad afgørende for de teknologiske fremskridt, udviklingen af demokratiske principper, skabelsen af et system af folkeretlige normer og institutioner samt for menneskers sociale sikkerhed og tryghed.

Opnåelse af strategisk paritet gjorde verden mere stabil, og intet land følte sig alene eller ubeskyttet, trods tilfælde af militært pres og væbnet aggression.

¹ Oversat af lektor C. Mathiesen, Institut for Sprog, Forsvarsakademiet.

De stater, der blev dannet på ruinerne af Sovjetunionen, har forsøgt at bevæge sig ind i den maritime civilisation med centrale værdier som liberalt demokrati og markedsøkonomi, men det har foreløbig ikke givet positivt resultat. Det synes heller ikke at lykkes at genetablere styrkebalancen og skabe et kontinentalt hierarki på basis af værdier fra det forbrugersamfund, som tidligere har været disse stater fremmed. Stater af kontinental art er altid mere konservative i forhold vedrørende politik, økonomi og militære anliggender, de er vanskeligere at ændre, og de trækker mere i retning af styrkelse af statens rolle inden for alle områder. Det fælles dominerer over individet, det etiske og moralske over det materialistiske og forbrugsdikterede. De igangværende globaliseringsprocesser ophæver landegrænserne og reducerer den rolle, som selve staten spiller, men desværre styrker de samtidig forskellige finansstrukturer og afhængigheden af nogle få, transnationale og dominerende finansgrupper (finansoligarkier). Disses hovedinteresse og mål er imidlertid kun én ting: berigelse på en hvilken som helst måde, herunder også ved at indgå i statens magtstrukturer, gennem påvirkning af denne, ved at tiltage sig eller sågar købe magt. Lad os her erindre Bilderberggruppens formulering: "Magt er en vare, om end den dyreste. Derfor vil den blive besiddet af de mest velhavende."



Kultursammenstød: Den genopførte Frelserkatedral i Moskva med vestligt inspireret reklame i forgrunden.

I dag kan man altså med rette tale om dannelsen af et globalt, finansielt magtsystem, som styrer de globale processer i retning af nye profitter. Dermed er der kommet en ny geopolitisk spiller til, nemlig et globalt opererende finansoligarki, som er i færd med at etablere et pengenes diktatur, et dollarstyre. Dette geopolitiske fænomen bærer primært træk fra den maritime civilisation, dets hovedsæde og finansbasis befinder sig på USA's territorium, hvorfor man da også ofte slår det i ét med USA som stat, uagtet at fænomenet er af overnational karakter. Dets tilblivelse er endnu et resultat af den bipolære verdensordens sammenbrud.

I 1998 erklærede Bill Clinton højtideligt: "Frihedens fremgang har gjort dette århundrede til Amerikas århundrede. Med Guds hjælp ... gør vi også det 21. årh. til Amerikas." Det er min opfattelse, at USA's tidligere præsident tager alvorligt fejl. En anden kendt amerikaner, Jeremy Rifkin skriver noget anderledes i sin bog "The End of Work": "Den voksende forskel på lønninger og goder til ledere og chefer i forhold til den øvrige amerikanske arbejdskraft skaber et dybt polariseret Amerika – et land, som er beboet af en lille, kosmopolitisk elite, der lever i luksus og overflod over for en mere og mere

fattig befolkning med eller uden arbejde." Og endnu en interessant pointe: "Inden 2015 vil USA ikke kunne klare sig med olie importeret fra alverdens lande. Enten må man altså reducere forbruget og behovet, hvilket de store amerikanske selskaber og finansgrupper ikke bryder sig om eller formår, eller også må USA erobre flere og flere olieklender og dermed sænke olieprisen for sig selv." Dette blev vel at mærke publiceret inden besættelsen af Irak.

I dag er der visse russiske politologer, der foreslår følgende: "Det er bedre at lade USA sørge for orden og styre verden, end at ingen gør det." At forsøge at styre verden er nok muligt fra Washington, men at styre de globale processer er ulandsiggørligt. Den amerikanske administration kan end ikke altid håndtere processerne internt i landet. Det er én ting, og en anden ting er, at USA i så fald ville skulle tage kontrollen over det globale finansoligarki. Det vil ganske enkelt ikke ske, fordi magt også i USA er en vare. Og den vare er allerede delvis købt ved, at finansoligarkiet har sine egne folk i administrationen – dvs. vicepræsidenten, finansministeren, præsidentens rådgiver vedrørende finansanliggender og andre. Det betyder, at når vi taler om amerikansk hegemoni, bør vi i virkeligheden mene det globale finansoligarkis hegemoni, dvs. i første række den fornævnte amerikanske, kosmopolitiske elite.

Men finansoligarkiet formår ikke at styre den globale udvikling, herunder den globale økonomi, kultur, uddannelse osv. Det har den ikke de fornødne institutioner til og for øvrigt heller ikke noget ønske om, eftersom styring heraf ikke fører til en hurtigt mærkbar profit. Det er nemmere at indlede en krig, erobre råstofkilder, presse konkurrenter ud samt opkøbe og skrinlægge konkurrencedygtige videnskabelige og tekniske udviklingsprojekter. Finansoligarkiet vil udelukkende beskæftige sig med det, der giver en hurtig og mærkbar indtægt. På vej mod større og større profit vil finansoligarkiet føre til det globale finanssystems sammenbrud. Det vil nedbryde det globale sikkerhedssystem, global etik og moral samt henvise milliarder af jordens befolkning til fattigdom.

Man kan således konkludere, at en af de væsentligste prætendenter til globalt hegemoni, nemlig finansoligarkiet, ikke vil kunne sikre en stabil udvikling af den menneskelige civilisation; tværtimod vil det med sin øgede finansielle magt og indflydelse under de nuværende globale processer bevæge verden mere i retning af kaos end mod stabilitet.

Der tales meget i dag om USA's rolle i etableringen af en ny verdensorden. Det kan dog se ud, som om heller ikke staten USA kan håndtere at styre verdenssamfundet. For det første befinder USA sig selv i en strid med finansoligarkiet, som stræber mod verdensherredømmet, og en alliance mellem disse kan sagtens tænkes kun at være af taktisk karakter (som det er tilfældet med Irak).



For det andet leder USA's handlinger til modstand fra andre stater, internationale organisationer og interstatslige strukturer, herunder også fra USA's allierede. Vi kan på nuværende tidspunkt konstatere stigende spænding i forholdet mellem Amerika og Europa. Det kan ikke udelukkes, at denne anspændthed fører til direkte modsætninger imellem USA på den ene side og Tyskland og Frankrig på den anden.

For det tredje har USA trods alt ikke tilstrækkelige ressourcer til at etablere og opretholde en ny verdensorden efter eget diktat. Allerede nu er en udbredt antiamerikansk holdning ved at blive omsat i konkrete protester, i øget mistillid til amerikansk politik og til den amerikanske dollar samt i terrorisme.

Ydermere vokser ustabiliteten internt i USA, kampen mellem forskellige politiske kræfter skærpes, og stagnation i økonomisk henseende samt demoralisering af samfundet som helhed øges.

Med andre ord, USA evner ikke at udstikke fremtiden for vores verden, og formår heller ikke at være dens leder i kraft af den stædige fastholden af et globalt perspektiv om at opnå verdensherredømmet.

Der tales meget om den internationale terrorisme som endnu en aktør med ambition om global dominans. Den slags fordomme holder ikke over for selv den mindste kritik. Når man taler om dette fænomen, mener man i virkeligheden den islamiske verden og videre dens stræben mod at skabe et muslimsk kalifat. Selv den simpleste analyse af den islamiske verden vil pege på dens meget dybtgående splittelse i ideologisk, politisk, økonomisk, kulturel, ja sågar teologisk henseende. Ingen seriøs islamisk politiker vil overhovedet bringe denne idé på banen. Det er således blot et propagandaslogan, som skal retfærdiggøre aggression mod de muslimske lande.

Terrorisme er et fænomen med mange lag, som indeholder såvel udtryk for radikal antiamerikanisme, antisemitisme, blodhævn, gengæld for tilsidesat retfærdighed, ikke-accept af den gabende afgrund mellem rig og fattig, forsvar af nationale rigdomme og national værdighed samt efterretnings-tjenesters aktiviteter og strategien om at skabe splid mellem modstandere efter princippet "del og hersk".

Kinas geopolitiske rolle er i de seneste år vokset betydeligt. Det forudses, at Kina frem mod midten af dette århundrede bliver den førende supermagt i den globale rangorden. Men vil Kina reelt kunne blive leder af verdenssamfundet eller for den sags skyld fastlægge en kinesisk verdensorden? Der er flere grunde til at betvivle dette, hvoraf den første vedrører spørgsmålet om evnen til at blive global leder. Mon dog ideerne bag kongfuziansk inspireret socialisme vil være interessante for andre lande i verden? Ydermere er udviklingen af markedsmekanismer i voksende modstrid med den

kommunistiske ideologi. En sidste omstændighed er, at samtidig med Kina øges også nabolandene Indiens, Japans, Koreas, Vietnams og de sydøstasiatiske landes magt, hvorved de udgør en modvægt mod Beijings ambitioner om at blive førende i regionen. På længere sigt ser man en tilnærmelse mellem Kina og USA som en option, specielt i en periode, hvor de to landes styrkemæssige potentiale vil nærme sig hinanden. Men en egentlig geopolitisk sammenslutning af de to lande mod resten af verden vil ikke ske, ganske enkelt på grund af tilhørsforholdet til de to forskellige sfærer (USA til den maritime, Kina til den kontinentale) samt det faktum, at der fortsat vil være indbyrdes konkurrence på en række områder.

Det forenede Europa har potentialet til at blive en stærk geopolitisk spiller, men Europa vil ikke kunne bestemme verdens videre udvikling.

Med andre ord: hvor er vi så nu?

Budet på at danne et komplekst system til global styring, som ifølge Zbigniew Brzezinski skal være orienteret mod et "nyt organ for politisk magt i verden", er ikke realistisk. Det liberale, markedsorienterede globaliseringsbud frembyder ikke et strategisk perspektiv for menneskeheden. Det er sågar en trussel om global finansiel og økonomisk krise og afgørende ændringer af grundlaget for den sociale orden.

Lanceringen af forskellige administrative og mobiliseringsmæssige modprojekter kan blive et udgangspunkt for vejen ud af den globale krise. Men det vil sandsynligvis blot blive et temporært, ufokuseret skridt tilbage til fortiden. Der er stor sandsynlighed for, at der vil opstå socialt kaos, anarki på verdensplan og udbredt borgerkrig, hvilket vil bidrage til at forøge antallet af fattige stater med deraf følgende terrorisme, hungersnød, væbnet aggression etc.

Nu lidt om Rusland i de globale geopolitiske sammenhænge

Efter forfatterens opfattelse er hovedårsagen til Ruslands manglende succes med sin reformproces og de store udsving i såvel udenrigs- som indenrigspolitik ikke så meget, at Rusland har et dårligt parlament, en dårlig regering eller en dårlig præsident og utilstrækkelig lovgivning. Det skyldes i langt højere grad manglen på objektiv analyse af de processer, der foregår i verden, og på forståelse af tendenser for den globale udvikling. Heraf udspringer endvidere handlingslammelse i valget af geopolitisk position og rolle i det internationale system, manglende evne til at udvikle en bæredygtig fremtidsmodel for stat og samfund med deraf følgende fundamental systemkrise og fravær af en strategi for den russiske stats videreudvikling.



Selv ikke de mest gunstige konjunkturer, nok så høje oliepriser eller en vis social og politisk stabilisering kan lede frem til landets opblomstring, når der ikke eksisterer en strategi. Lad mig minde om Senecas velkendte ord: "For den, der ikke ved, hvor han vil hen, er der ingen medvind". Det, som de russiske magthavere gør på det konkrete politiske område, er blot sørgelige forsøg på at kopiere dele af det globale rod, der kan iagttages generelt hos de førende geopolitiske aktører. Ved sammenligning af BNP og andre sociale og økonomiske parametre er Rusland sunket ned til tredjerangsstatus i verdenspolitikken og har totalt bortødslet Ruslands enorme potentiale som stat.

Russerne begynder at miste bevidstheden om, at Den Russiske Føderation har:

- objektive parametre som en stormagt, herunder et betydeligt areal og væsentlige naturressourcer
- en befolkning med et højt intellekt
- geopolitiske traditioner for at være en betydende magt og et særligt civiliseringspotentiale
- erfaring fra et socialistisk projekt som et modstykke til det liberale markedsøkonomiske projekt
- enestående erfaringer i opstilling af særdeles komplicerede strukturer;
- solidt grundlag for videnskab og forskning
- et strategisk militært potentiale.

Med sin placering i den centrale del af det euroasiatiske fastland og dermed objektivt set i en form for geopolitisk "solar plexus" kan Rusland fungere som bindeled mellem Europas og Asiens lande. Landets samtidige tilstedeværelse i to verdensdele influerer på indholdet af de politiske, økonomiske, kulturelle og militær-strategiske processer, der foregår i begge områder. Rusland besidder med sin adgang til flere have og med et enormt territorium til international transit samt med sine rum-, luft- og sønavigationssystemer enestående muligheder for effektivt at deltage i den internationale integration og for at indvirke på de globale processer i verden.

Til sidst lidt om de geohistoriske, kulturelle og civilisationsmæssige aspekter af Ruslands potentiale. Disse er kendetegnet ved en videreførelse af en fast tradition for at være aktiv i geopolitisk sammenhæng uanset styreform og karakteren af landets politiske ledelse, af åbenhed og trofasthed mod retfærdige principper for relationerne til alle andre nationer og lande. Rusland har bogstaveligt talt altid spillet en aktiv rolle i de politiske processer i verden, og Ruslands politik er kendetegnet af en messiansk rolle.

En speciel, primært fællesskabsbaseret driftsform med tradition for en kompleks økonomi, en egenartet kultur gennemsyret af samhørighedsfølelse og udviklet åndelighed, broderlig enhed med de østslaviske folk og andre af Ruslands oprindelige befolkninger, social solidaritet, et oplyst verdensligt

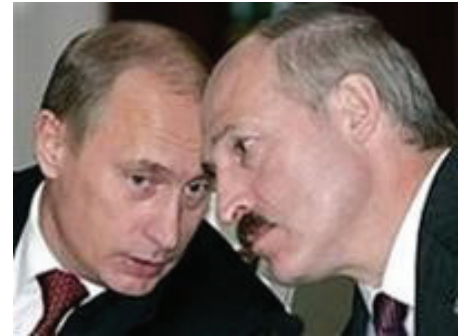
samfund med ligeværdige relationer mellem forskellige verdensanskuelser, religioner og trosbekendelser med samme rettigheder har ført til dannelsen af en særlig karaktertype i civilisatorisk henseende hos indbyggerne i Rusland. Det er også en del af russernes fælles potentiale. Ruslands allierede skal derfor også findes inden for tilsvarende værdisæt, altså i de kontinentale civilisationssystemer.

Desværre har den neorevolutionære tilgang til forandringer i Rusland, fornægtelse af historiske traditioner og pseudovidenskabelige reformmetoder samt ignorering af landets potentielle udviklingsmuligheder ført til det Rusland, vi ser i dag. Videnskab, videnskabelige prognoser og planlægning har været forvist til en perifer position i processen, har været uønskede af den stat, som personificeres af mennesker, som langt fra er de bedste, fædrelandet kan præstere.

Landets videnskabelige tænkning er ikke koncentreret om udvikling af teori og strategi for den russiske stat og samfundets fortsatte udvikling, er ikke involveret i aktivt at finde modeller for Ruslands fremtid. Derfor arbejder mange videnskabelige kollektiver isoleret fra omverdenen, er optaget af at klare sig fysisk eller arbejder for nådsensbrød for udenlandske firmaer, institutioner og stater.

Hvis russerne derfor ikke gør sig klart, at denne uvidenskabelige tilgang virker stik imod Ruslands genfødsel, at den vil gøre det af med Rusland, hvis russerne ikke kan definere sig selv og russernes plads i verden, går Rusland en sørgelig fremtid i møde – eller slet ingen fremtid.

De helt grundlæggende opgaver kan kun løses af et radikalt nyt styre underlagt folkets kontrol. Med magthavere, der har dyb forståelse for de nationale interesser, og som er i stand til at erkende Ruslands rolle i global målestok og gennemføre en strategi, der kan lede til genfødsel af stormagten. Med andre ord et styre bestående af patrioter og folk, der vil arbejde for staten, som holder af det russiske fædreland og som tror på det til det sidste. Et styre, der ikke er baseret på Den Internationale Valutafonds anbefalinger og amerikanske rådgivere, men derimod på egne videnskabsfolk og egen videnskab og virkelighed samt på de bedste resultater, verden hidtil har kunnet præstere.



Slavisk forbrødring: Præsident Vladimir Putin og Hvideruslands præsident Aleksandr Lukasjenko.

Den gådefulde russiske folkesjæl

Af politisk redaktør Anna Libak, Weekendavisen

"Dumaen egner sig til ikke til politiske diskussioner."

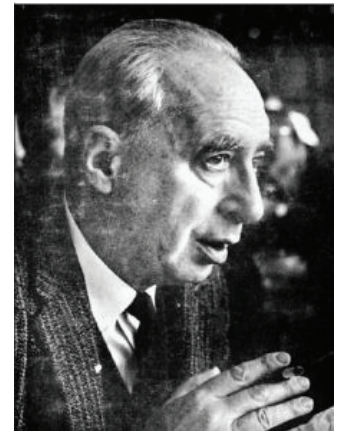
Citatet tilskrives Boris Gryzlov, formand for det russiske underhus.

Debatten om "Who lost Russia?" er på ny blusset op i vesten. Ved læsning af Hans J. Morgenthau's storværk bliver man mindet om, at vi aldrig nogensinde har haft Rusland og derfor dårligt har kunnet miste det.

Morgenthau regnes inden for international politik for en af de store fædre til realismen, der som bekendt bygger på den antagelse, at stater handler på baggrund af deres egeninteresser og kamp for overlevelse. Ikke desto mindre er det hos netop Morgenthau, at jeg har fundet den bedste beskrivelse af noget så u håndgribeligt og upragmatisk som den russiske nationalkarakter. I sit storværk *Politics among Nations* fra 1948 anfører Morgenthau såmænd blot to eksempler, som sætter udviklingen i dagens Rusland i relief.

Indledningsvis citerer Morgenthau den engelske digter og filosof Samuel Taylor Coleridge's (1772-1834) definition af begrebet nationalkarakter:

"Jeg holder det for en ubestridelig sandhed, at der virkelig findes en usynlig ånd, der gennemsyrrer et helt folk, og som er delt af alle, om end ikke på samme måde; en ånd, der farver og karakteriserer både folkets dyder og laster, således at en handling, der kan beskrives entydigt med ord, alligevel ikke er den samme handling, hvis den udføres af en spanier, som hvis den udføres af en franskmand, og hvis man ikke erkender dette, vil al historie forblive en gåde. Jeg antager ligeledes, at forskellen på nationer, deres relative storhed og ringhed, i korthed alt, hvad de er og gør (og hermed mener jeg ikke på et bestemt tidspunkt under den tilfældige indflydelse af en enkelt stor mand, som kartagerne under den store



Professor Hans J. Morgenthau (1904-1980) født i Tyskland, udvandrede til USA i 1937. Grundlægger af den klassiske, realistiske skole i studiet af international politik.

Xanthippus og siden hen under deres egen Hannibal), men i alt, hvor de selv udfolder sig som nation gennem rækker af skiftende individer, er et resultat af denne ånd."

Morgenthau slår fast, at han naturligvis ikke mener, at nationalkarakteren er statisk; den kan skam ændre sig, om end det tager årtier. Men de to eksempler, som han bringer om Rusland tyder på, at det i hvert fald ikke er sket for Ruslands vedkommende.

Det første eksempel er et uddrag af Otto von Bismarcks erindringer fra 1899:

"Under mit første ophold i Skt. Petersborg i 1859, kom jeg ud for en anden russisk mærkværdighed. I de første forårsdage var det skik, at alle, som var forbundet med hoffet, promenerede i Sommerhaven mellem tsar Pauls palads og Nevafloden. Dér havde Imperatoren fået øje på en skildvagt, som stod midt på et græsstykke; og som svar på, hvorfor han stod lige der, kunne soldaten kunne svare: "Det har jeg ordre til." Imperatoren sendte derfor en af sine adjutanter op til vagtstuen for at forhøre sig; men herfra kom der ingen forklaring ud over, at en skildvagt skulle stå der vinter og sommer. Ophavsmanden til den oprindelige ordre kunne ikke længere spores. Man talte om sagen ved hoffet, og det kom tjenerne for øre. En af dem, en gammel pensionist, stod frem og meddelte, at hans far engang havde sagt til ham, da de passerede skildvagten i Sommerhaven: "Der står han endnu for at vogte blomsten på det sted, hvor Katarina den Store engang så en vintergæk, som blomstrede usædvanligt tidligt og gav ordre til, at den ikke måtte plukkes." Denne ordre blev effektueret ved at postere en skildvagt på stedet, og lige siden havde der stået en året rundt på dette sted. Historier af den slags ansporer vores humoristiske og kritiske sans, men de er et udtryk for den elementære kraft og vedholdenhed, som betinger den russiske stats styrke og dens forhold til resten af Europa. Det minder os om skæbnen for skildvagterne under stormfloden i Skt. Petersborg i 1825 eller i Sjikapasset i 1877; de første druknede, da de ikke havde fået ordre om at aftræde; mens de andre frøs til døde på deres poster."

Efter dette uddrag af Bismarcks erindringer springer Morgenthau små hundrede år frem i tiden til 19. april 1947. I de mellemliggende år har Rusland været genstand for en gigantisk revolution og hedder nu Sovjetunionen. Samfundets økonomiske og sociale strukturer, dets politiske ledere og institutioner har taget afsked med fortiden i en grad, der aldrig er set tilsvarende i verdenshistorien.

Men i Time Magazine kan man den 19. april 1947 læse denne reportage fra Østtyskland:

"Ned ad Potsdams plørede Berlinerstrasse snublede tolv udtærede mænd af sted ... Deres an-

sigter havde det blege, furede udseende, som fanger har. Bag dem marcherede en stovt, bredfjæset russisk soldat med en Tommy-gun stoppet ind under højre arm og med den vide, ukrainske steppe i sine blå øjne.

I nærheden af Stadtbahn-stationen blev gruppen mødt af en strøm af mænd og kvinder, der skyndte sig hjem fra arbejde.

En kantet, midaldrende kvinde fik pludselig øje på de tolv mænd. Hun stoppede brat op og stirrede med store øjne på dem i et helt minut. Så smed hun det luvslidte indkøbsnet fra sig, krydsede gaden lige foran en skramlende kulfyret lastbil og kastede sig med et stønnende skrig i armene på den tredje fange. Fangerne og de forbipasserende standsede op og kiggede stumt på de to Rodin-agtige figurer, som aede hinanden over ryggens grove frakkestof, hysterisk mumlende: "Wohin?" "Weiss nicht." "Warum?" "Weiss nicht."

Russeren gik langsomt rundt om sine fanger og hen mod parret. Langsomt viste et smørret grin sig på hans ansigt. Han klappede kvinden på ryggen. Hun gøs. Sand ængstelse tegnede sig på tilskuernes ansigter, men russeren brovtede i et beroligende tonefald: "Keine Angst. Keine Angst." Så viftede han munden på sin Tommy-gun i retning af fangen, som instinktivt sprang et skridt tilbage, og spurgte: "Dein Mann?"

"Ja," replicerede kvinden med tårerne strømmende ned af kinderne. "Gu-ut", gryntede russeren og rynkede på næsen. "Nimm mit", sagde han og gav den forvirrede fange et blidt stød i retning af fortovet.

Tilskuerne drog kollektivt et lettelsens suk, og parret stavrede delirisk bort, hånd i hånd. Højlødt mumlende maste de elleve fanger videre ned ad gaden, forbi den chokerede folkemængde, der mumlede: "Uforudsigelige russere ... utroligt ... Jeg forstår ingenting ... Jeg forstår ikke russerne."

Russeren marcherede stoisk videre med en lang papirosa mellem de gulplettede tænder, idet han fiskede en pakke tændstikker frem fra lommen. Pludselig trak mørke skygger hen over hans ansigt. Han skubbede sin Tommy-gun højere op under armen, fremdrog et stykke beskidt papir fra kappens brede, trævlede ærmegab og studerede det med en panderynken. Efter et par skridt stoppede han forsigtigt papiret tilbage og stirrede et øjeblik på fangernes bøjede rygge, før han så lod blikket glide søgende hen over de stive ansigter hos den nye last af passagerer, der netop var kommet fra stationen.

Uden yderligere falbelader trådte russeren hen til en yngre mand med en mappe under armen og en beskidt, brun filthat trukket ned over ørerne, og han kommanderede: "Eeh, du, komm!" Tyskeren frøs fast til stedet og kastede et rædselsslagent blik hen over den forskræmte strøm af mænd og

kvinder, der forsøgte hverken at se eller høre. Russeren viftede med sin Tommy-gun og skød læben nedad. "Komm". Han skubbede sin rædselsslagne rekrut ind i kolonnen. Igen var der tolv fanger. Russerens ansigt mildnedes. Med den tredje spruttende tændstik fik han ild på sin papirosa, og fredsommeligt blæste han røgen ud over de anspændte tyskere, som skyndte sig hjem i den tiltagende skumring."

Det er de to eksempler, som Morgenthau bringer til illustration af den russiske folkekarakter, idet han diplomatisk afstår fra at præcisere, hvad der gør dem særligt russiske. Det behøver han heller ikke, for de taler for sig selv om en magtopfattelse, der er helt i strid med europæisk tradition. De to eksempler har det tilfælles, at magten ikke behøver nogen ydre begrundelse, for den er begrundelse nok i sig selv: Skildvagten står, hvor han står, fordi det er blevet besluttet ovenfra, og den ene tysker benådes, mens den anden dømmes vilkårligt, simpelthen fordi ham, der har magten, beslutter det. Det er den stærkes ret.

I dag er der så gået et halvt sekel mere, og Rusland har været igennem endnu en revolution og er nu på papiret en demokratisk stat, hvis forfatning er modelleret efter inspiration fra Vesten.

Det morsomme – eller sørgelige om man vil – er imidlertid, at der også nu om dage dagligt kommer beretninger fra Rusland, der viser, at magtopfattelsen ikke har ændret sig det mindste: Undersåtterne står stadig til ansvar for magthaverne og ikke omvendt – og magtanvendelsen er stadig helt vilkårlig.

Tag blot de mange politiske mord, som Rusland har været vidne til på det seneste. Dem ville Morgenthau sagtens kunne nævne til illustration af sin pointe.

Det vil føre for vidt at nævne dem alle – mange af dem er ikke engang kommet til Vestens kendskab – så jeg skal nøjes med at nævne de mest omtalte.

I begyndelsen af oktober sidste år blev den verdensberømte systemkritiker Anna Politkovskaja skudt og dræbt i sin opgang. Hun var frem for alt berømt for at tale Kreml midt imod. Sidst i november døde så den forhenværende oberstløjtnant i FSB Aleksandr Litvinenko i en hospitalsseng i London efter at være forgiftet med polonium-210. Også han så det som sin livsopgave at kritisere Putinregimet. I begyndelsen af marts blev militærreporteren Ivan Safronov dræbt, da han faldt ud af vinduet på fjerde sal i sin opgang i Moskva. Han var frem for alt kendt for at skrive afslørende artikler om det russiske militær og havde i den anledning flere gange været afhørt af de russiske efterretningstjenester, som dog ikke havde bekvæmt sig til at sigte ham. Umiddelbart før sin død stod han i begreb med at skrive en artikel om Ruslands planlagte salg af våben til Iran og Syrien, der skulle foregå med

Hviderusland som mellemmand for at undgå vestlige protester og uoverensstemmelse med FN-resolutioner.

I disse tre tilfælde havde magthaverne et klart motiv, eftersom de tre skribenter gennem deres artikler var fælles om at skabe problemer for myndighederne. Uanset hvem der har gjort det, står magthaverne altså som udgangspunkt med et forklaringsproblem. Og i en demokratisk stat, hvor staten står til ansvar for borgerne, ville alene den omstændighed have gjort selv samme stat interesseret i at bistå med efterforskningen for at rense sig for beskyldningen om magtmisbrug.

Men det er ikke tilfældet i Rusland. I Anna Politkovskajas tilfælde efterforskes sagen ganske vist officielt af myndighederne, men ifølge avisen Novaja Gazetas korrespondent Vjatjeslav Izmailov, der for avisen foretager en parallel efterforskning, gør den russiske efterretningstjeneste FSB alt, hvad den kan, for at afspore anklagemyndigheden og avisen og dreje undersøgelserne i retning af finansfyrsten Boris Berezovskij. Da Izmailov for nylig besøgte Danmark, fortalte han undertegnede, at man fik fornemmelsen af, at FSB – i modsætning til anklagemyndighedens politiefterforskere, der hører under indenrigsministeriet – ikke var interesseret i at finde bagmændene. Den russiske præsident Vladimir Putin har i modsætning til resten af verden ikke ladet sig afficere af mordet: Han forsvarede sin uskyld med, at journalistens død havde skadet Rusland mere end hendes publikationer i levende live. Senere har han blødt sine udtalelser en smule op ved at sige, at han ikke ønskede hende død, men på intet tidspunkt har man fået fornemmelsen af, at han følte, at hendes død på nogen måde inkriminerede ham eller de statslige efterretningstjenester.

Hvad angår mordet på Aleksandr Litvinenko, gentager adfærdsmønstret sig. Polonium-210-sporene fører tilbage til Rusland, og hele Europa har efterhånden læst, at britisk politi anser den tidligere officer i FSB Andrej Lugovoj som hovedmistænkt i sagen. Så hvad har været de statslige repræsentanters svar? Ja, den statslige anklagemyndighed har hævdet, at Andrej Lugovoj og Dmitrij Kovtun, som mødtes med Litvinenko den dag, han blev forgiftet, og som både før og efter mødet har trukket spor af polonium-210 efter sig overalt, hvor de har færdedes, også er ofre for en forbrydelse. På den



Journalist Anna Politkovskaja fra avisen Novaja Gazeta blev myrdet af ukendte gerningsmænd i oktober 2006 (Polfoto).



baggrund har man rejst en sag og har nu udfærdiget en liste over personer i Storbritannien, som man ønsker at afhøre i sagen: Personer, som, så vidt vides, intet har med sagen at gøre, men har det til fælles, at de er raget uklar med de russiske myndigheder. Samtidig har et væld af statslige repræsentanter i høje embeder ikke forsømt nogen lejlighed til at meddele, at vestlig presse bevidst søger at sværte Ruslands omdømme, og at det er årsagen til, at der overhovedet eksisterer en mistanke mod den russiske stat.

Tager vi endelig det tredje mord, mordet på militærreporteren fra Kommersant Ivan Safronov, er myndighedernes opførsel igen efter bogen. Myndighederne var ikke længe om at slå fast, at journalisten formodentlig havde begået selvmord. Og det på trods af at hans familie, venner og læge afviser, at han skulle have nogen som helst grund til det, og på trods af at han umiddelbart inden sin død havde talt i telefon med folk, som om intet var hændt, og desuden var på vej hjem til sin bopæl med en nyindkøbt pose appelsiner i favnen, hvilket må siges at være usædvanligt for en selvmorder.

Og selv om anklagemyndigheden efter kritik har bedyret, at den holder muligheden åben for, at der kan være tale om et mord, så er der få, som forventer, at mordet i givet fald nogensinde vil blive opklaret. Det bliver mord på kritiske journalister nemlig stort set aldrig i Rusland.

Så hvad er konklusionen? Ja, den er ikke, at Kreml står bag de tre mord, for det ville være en konklusion, som slet ikke tog højde for Morgenthau's beskrivelse af den russiske nationalkarakter.

Nej, konklusionen er, at magthaverne i Rusland ikke føler, at de har et forklaringsproblem og derfor opfører sig mærkværdigt set med vesteuropæiske øjne. Magthaverne i Rusland mener ikke, at de skylder et svar, og det gør deres borgere – hvis man undtager ganske få intellektuelle – heller ikke. Kun ganske få hundrede, højst et par tusind har været forsamlet til mindehøjtidelighed for Anna Politkovskaja; ja, den verdensberømte systemkritiker er givetvis blevet mindet af flere i Vesten end i Rusland. I Aleksandr Litvinenkos tilfælde føler de fleste russere formodentlig, at han har fået løn som fortjent, og om mordet på Ivan Safronov har de slet ikke hørt.

Så hvad er årsagen til, at firsernes og halvfemsernes demokratiske revolution tilsyneladende har sat sig så få spor i russisk mentalitet, når det trods alt lykkedes at ændre mentaliteten gennemgribende i flere andre af de 15 efterfølgerstater, der blev resultatet af Sovjetunionens sammenbrud?

Ja, derom er der særlig meget debat i denne tid, hvor spørgsmålet om "Who lost Russia" på ny er blevet genstand for en stor, international debat. Og svaret kan umuligt være, at "sådan er russere", for det fremgår faktisk af Morgenthau's ene eksempel, at sådan forholder det sig ikke. Fangevogteren har "den vide ukrainske steppe" i sine øjne og er formentlig ukrainer, men bliver blot kaldt russer i Time Magazines artikel, fordi vi befinder os i Sovjettiden, hvor alle i øst talte russisk og over en bred

kam blev benævnt russere i Vesten. Og hvis der er tale om en ukrainer, så er det overhovedet ikke sikkert, at hans reaktion og handlemåde ville have været den samme i dag: For Ukraine er en af de republikker, der efter orangerevolutionen i 2004 har ændret sig gennemgribende. Folket har med succes forlangt ansvarlighed af sine magthavere, og Ukraine har i dag en fri presse, og kritiske journalister bliver ikke længere myrdet i flæng.

Intet folk er altså dømt til en bestemt nationalkarakter. Så grunden må søges andetsteds.

Og i debatten skorter det ikke på forslag. Der er dem, der mener, at alle lande, der besidder store naturrigdomme, er dømt til at blive despotier med Norge som eneste undtagelse, fordi man her først fandt olien og gassen i 1960, da landet for længst var demokratisk og industrialiseret.

Der er også dem, der mener, at alene Ruslands udstrækning – det er verdens største land – betinger en stærk centralmagt og en enerådig hersker, hvis ikke landet skal synke ned i kaos.

Og der er dem, der mener, at den "gådefulde russiske folkesjæl", som russerne selv omtaler den, kan føres helt tilbage til splittelsen mellem øst- og vestkirken i 1054. Den betød, at Rusland fjernede sig fra Europa med det resultat, at frigørende strømninger som renæssancen og oplysningstiden aldrig vandt fodfæste i Rusland, og at fornyelse i Rusland ofte kun sker på diktat af tsaren.

Splittelsen mellem øst- og vestkirken førte senere til, at Rusland efter tyrkernes erobring af Konstantinopel tildelte sig selv titlen som "det tredje Rom", hvorfra den sande, ubesmittede kristendom udgik. Dermed opfandt man tesen om "moralisk overhøjhed" og en "hellig mission i verden" og definerede sig selv i modsætning til ikke mindst Europa – en selvopfattelse, som den dag i dag præger debatter i Rusland.

Så er der dem, som søger mere nutidige forklaringer: Den demokratiske revolution var dømt til mislykkes, fordi Sovjetunionen under 70 års totalitært styre gjorde det til en forbrydelse at tænke og handle politisk på egen hånd; og borgerne havde derfor kun et abstrakt forhold til, hvad der forventedes af dem i et frit samfund.

Og der er dem, der mener, at den demokratiske revolution mislykkedes, fordi Rusland ikke i lighed med Tyskland efter 2. Verdenskrig fik et retsopgør. Derved blev Sovjetunionens sammenbrud en forfaldshistorie frem for et eventyr om tyranniets fald.

Eller der er dem, der mener, at Rusland i lighed med Tyskland efter 1. Verdenskrig blev gjort æreløst, fordi det måtte give opgive Afghanistan, Warszawapagtlandene, sine unionsrepublikker, acceptere NATO's og EU's indlemmelse af dele af sit tidligere territorium og i halvfemserne se sine borgere synke ned i fattigdom og afmagt. Ifølge denne opfattelse var Rusland – med sin selvforståelse som en stormagt – nærmest forudbestemt til at tage revanche. Med til den sidste forklaring hører, at



Rusland ikke – i lighed med andre tidligere sovjetrepublikker – kunne portrættere sig selv som et offer, der havde slidt sig fri af kommunismens lænker; for Rusland blev bredt forstået som ”bødlen” – hvorfor det da også helt naturligt var Rusland, der blev anerkendt som Sovjetunionens efterfølgerstat i FN. Med andre ord kunne Rusland kun vende brodden mod sig selv – og angre sin historie som tyskerne – og den mulighed tiltalte ikke russerne på grund af alle de andre anførte forklaringer.

Givetvis har alle disse forklaringer noget for sig, og det vil være forkert at forsøge at vælge mellem dem.

Kun ét kan man med sikkerhed konkludere: Debatten om ”Who lost Russia” føres på forkerte præmisser. For man kan kun tabe noget, man har haft. Og hvis Morgenthau værk står til troende, så var vi end ikke i nærheden af at have Rusland, da Bismarck første gang besøgte Skt. Petersborg i 1859.

Den klare tanke og brutalt konsekvente handling

Et essay om rødderne til den russiske sejr i Den Store Fædrelandskrig

Af brigadegeneral Michael H. Clemmesen,
Center for Militærhistorie,
Forsvarsakademiet

Indledning

Sådan set er denne lille artikel ikke henvendt til Karsten Møller, men til de andre, hvis verdensbillede og historieopfattelse stadig hviler på den selvtilstrækkelige angelsaksiske og tyske historieskrivning i de første årtier efter 2. Verdenskrig. Både den generelle historieskrivning og ikke mindst de angelsaksiske flyvevåbenhistorikere nedtonede arrogant den kendsgerning, at det var den russiske 'air-land'-krigsindsats, der først nedsled og dernæst knækkede den tyske krigsmagt og derigennem sikrede de allierede sejren. Der var muligvis også gode – bevidste eller ubevidste – grunde til at holde skyklapperne på plads under den kolde krig.

Ligeså gode grunde, som der var og fortsat er for russerne til at ignorere den ubehagelige kendsgerning, at det var Molotov-Ribbentrop-aftalerne, der skabte forudsætningerne for Tysklands erobring af det meste af Vesteuropa fra Nordkap til Kreta fra april 1940 til maj 1941. De sejre, der gav Hitler den optimisme og de ressourcer, der lagde grundlaget for det efterfølgende eventyr mod øst.

Der er to årsager til, at det i dag er muligt at korrigere det traditionelle enøjede billede af den europæiske del af 2. Verdenskrig. For det første den energiske og brede søgen efter sunde rødder for den landmilitære profession, den renæssance, som prægede den amerikanske hær fra 1975 til 1990. Herunder fandt man også en rig kilde i udviklingen af den sovjetiske operative kunst i mellemkrigstiden og under 2. Verdenskrig. Hovedkraften var oberst David Glantz, der kunne lade sig inspirere og bygge videre på skotten John Erichsons klassiske "The Soviet High Command. A Military-Political History, 1918-1941", der var udgivet allerede i 1962, samt Erichsons fremragende tobindsværk "The Road to Stalingrad" og "The Road to Berlin" fra 1975 og 1983. For det andet den adgang til de russiske arkiver, som vestlige historikere opnåede i Boris Jeltsins præsidentperiode. En del af resultatet af deres forskning ses i artiklens afsluttende liste over kildeudgivelser og litteratur.

Der er særdeles gode grunde til, at ikke mindst den lille del af den uniformerede del menneskeheden, der søger holdbar militær professionel indsigt, forholder sig stærkt kritisk til den hidtidige fascination af de vesteuropæiske og tyske militære "profeter" fra mellemkrigstiden. Dette skyldtes, at de alle af forskellige - personlige og indenrigspolitiske - årsager skrev ud fra en fornægtelse af den realitet, som 1. Verdenskrig kun alt for tydeligt havde demonstreret.

John Fuller, Basil Liddell Hart, Charles de Gaulle samt den officielle franske hærdoctrins forfattere fornægtede alle, at man ville blive tvunget til at vinde den næste europæiske storkrig gennem massive og voldsomt tabsgivende landoffensiver. De tre første mente, at det var muligt i stedet at sætte små højmekaniserede elitekorps, der ved elegant manøvre ville sikre sejren. Den officielle franske doktrins forfattere ligesom de engelske og amerikanske hærs generalstabe accepterede ganske vist, at man igen måtte totalmobilisere samfundet, men hærstyrkerne skulle indsættes i en strategisk defensiv. Sejren skulle opnås gennem en langvarig nedslidning af tysk vilje gennem flådeblokade og anden økonomisk krigsførelse.

Også Giulio Douhet skrev i afvisning af 1. Verdenskrigs realitet, idet der jo måtte være et bedre alternativ. Som John Fuller var han præget af tidens futuristisk-fascistiske tro på den teknologiske elites nøglerolle. Staten, Italien, skulle koncentrere sig om at bygge en massiv bomberslagstyrke, bemandede med den ny tids teknikriddere. Straks ved krigens, den totale krigs, udbrud skulle man rette et moralødelæggende bombeangreb mod modstanderens storbyer. Så ville presset fra den panikslagne befolkning tvinge regeringen til at standse kampen.

Uanset hvor meget britiske og amerikanske flyveofficerer følte og tænkte som Douhet, kunne de ikke – officielt, i fredstid - bygge værnet på en så barbarisk doktrin. Royal Air Forces løsning blev at understrege den afskrækkende virkning af massive bombeflystyrker. Denne opfattelse og rolle blev støttet af Liddell Hart, der i stadig højere grad forstod de begrænsninger i statens handlefrihed, der fulgte af moderne vestlige samfunds opfattelse af krig. Den amerikanske hærs flyverkorps' løsning blev at udvikle evnen til ved højteknologisk præcisionsbombardement at ramme nøglepunkter i en fjendes økonomi, så han mistede evnen til at fortsætte krigen. Selv dette var ikke politisk legitimt i 1930'ernes USA, så man måtte lade, som om præcisionen skulle anvendes mod fjendtlige skibe ved amerikanske kyster.

Vesten leverede tre sunde og realistiske teoretiske og strukturelle bidrag til sejren i 2. Verdenskrig.

Briterne videreførte og udviklede 1. Verdenskrigs model for organisation og ledelse af et demokratisk krigsindsats, herunder for en overlegent effektiv efterretningstjeneste.

Amerikansk organisation af industriproduktion og logistik leverede afgørende bidrag til alle de

allierede stormagters materielpark (samt med udviklingen af atombomben et helt selvstændigt element i den endelige sejr). Den amerikanske massive produktion af robuste terrængående lastvogne blev forudsætningen for alle allieredes felttogslogistik på alle krigsskuepladser, også på Østfronten.

US Navys kombination af udvikling af hangarskibsoperationer og fleksibel oceanlogistik samt dets marinekorps' udvikling af evnen til amfibiekrigsførelse gav evnen til strategisk modoffensiv over havene. Samlet gjorde disse bidrag, at Vesteuropa og Japan har kunnet nyde frihed fra tyranni siden 1945.

Medens vestlige teoretikere således skrev med skyklapper i afvisning af massekrigens realitet i industrialderen, koncentrerede tyskere og russerne sig om pragmatisk at analysere denne krigs karakter for bedst muligt at kunne vinde den næste gang. Begge, specielt tyskerne, havde også den fordel, at de helt kunne koncentrere sig om denne opgave. De havde ikke - som Storbritannien, Frankrig samt til en vis grad USA - hovedparten af deres fredstidsressourcer og intellektuelle energi bundet til dagligdagens garnisonering og stabilisering af kolonier, interesseområder og urolige grænser.

Men selv tyskerne kom på to afgørende områder til at stå tilbage for russerne. For det første interesserede den tyske hær sig i studierne af verdenskrigen kun for det taktiske og operative niveau. Hæren overså i professionel blindhed, at en afgørende kilde til det tyske nederlag havde været den ineffektive samordning af indsatsen på strategisk niveau mellem hærledelsen, marineledelsen, kejseren og regeringen. Man søgte igen at udvikle et militært apparat, der hurtigt kunne levere sejren tilbage til staten, som Schlieffenplanen skulle have gjort. For det andet afviste Hitler bl.a. af anakronistiske ideologiske grunde langt ind i krigen en dybdemobilisering af samfundets menneskelige ressourcer. De tyske kvinder, der jo nok ville have været en mere motiveret arbejdskraft end slavearbejderne, burde forblive husmødre. Hitlers afvisning af at delegerer reel magt før krigen og i de første krigsår hindrede en effektiv koordinering af produktionsapparatets anvendelse. Netop for Tysklands, den mindre økonomis, vedkommende, var en tidlig dybdemobilisering en forudsætning for sejr.

Modsat situationen i Tyskland anlagde de russiske teoretikere og ledere et holistisk og pragmatisk syn i deres analyse af verdenskrigen og de efterfølgende operationer i Borgerkrigen og mod Polen. De trak på totalitær revolutions vilje og evne til at gennemføre en total mobilisering af alt og alle bag krigsførelsen. Også de russiske teoretikere begik fejl; drevet af ideologien satsede man for entydigt på den strategiske offensiv. Den paranoide diktator var tæt ved at undergrave resultaterne af sit folks ofre gennem sit angreb på de væbnede styrkes elite fra 1937. Men både det teoretiske fundament og den praktiske forberedelse af storkrigen viste sig at være så robuste, at den sovjetiske hær fra 1942 kunne genrejses og opbygges til 1945's sejrende kolos.

Problemet

Efter 1. Verdenskrig var det for den uhildede analytiker i store træk klart, hvilke krav en eventuel fremtidig storkrig ville stille. Man skulle blot acceptere, at en gentagelse af en sådan krig var en reel mulighed

For det første ville en ny krig med stor sandsynlighed få en karakter grænsende til total. Der måtte derfor forberedes en mobilisering af alle produktionsressourcer. Allerede i fredstid måtte der opbygges og jævnlig øves en effektiv, total mobilisering af og kontrol med statens menneskelige ressourcer. Alle forberedelser måtte være tilpasset den pågældende stats demografiske og geostrategiske vilkår. Forberedelsen af menneskelige ressourcer og kapital/produktionsapparatet skulle knyttes til en dynamisk teknologisk mobilisering. Denne skulle sikre, at staten ikke alene var i stand at følge med i den meget hurtige udvikling inden for nøgleområder som fly, kampvogne, elektronik og kemisk krigsførelse, men også rettidigt kunne producere, bemane og anvende de nye muligheder en masse.

For det andet skulle man udvikle et teoretisk og praktisk organisatorisk grundlag for at kunne føre denne forventelige totale storkrig til sejr. Der skulle skabes en pragmatisk forståelsesramme. Den skulle omfatte alle forudsigelige problemer under krigsførelsen, herunder løsningen af de taktiske problemer, der var forbundet med at opnå gennembrud af dybe forsvarsstillinger. Det var disse problemer, som havde domineret operationerne under verdenskrigen. Man skulle også finde en realistisk og effektiv ramme for at føre og støtte bevægelig krig med massive hære under og efter det udbrud, der kunne følge et gennembrud. Det var aldrig lykkedes i 1914-18, fordi forsvareren altid nåede at stabilisere situationen ved at opbygge en ny forsvarsfront bag den gamle. Der skulle skabes en effektiv overordnet ramme for at kontrollere og støtte både flere samtidige felttog på forskellige krigsskuepladser og i forskellige operative retninger samt al anden militær og økonomisk indsats. Rammen skulle sikre, at alle elementer blev og forblev effektive instrumenter for statens ledelse i indsatsen for at nå de opstillede mål for krigen. Dvs. der skulle etableres en fungerende strategisk ledelse af krigen.

Den hurtige udvikling af flyteknologien i mellemkrigstiden betød, at der skulle udvikles en måde for anvendelse af massive flystyrker på og bag kampladsen - helt frem til fjendens bagland - der både udnyttede flyenes iboende fleksibilitet og behovet for synergi mellem fly og overfladeenheder.

Udviklingen i Rusland

Dette var områder, alle de tre sejrige stormagter i 2. Verdenskrig opnåede at finde og implementere brugbare løsninger på. For Sovjetunionens vedkommende både fandt og implementerede man disse

løsninger, allerede før man blev inddraget i krigen. Dette skyldtes forskellige forhold. Der var rødder til udviklingen i russisk militær tænkning og praktik i årtierne op mod 1. Verdenskrig. Nederlaget til Tyskland i denne krig og de første efterkrigsårs ydmygelser af Rusland og erfaringerne fra krigen mod Polen og borgerkrigen motiverede til reform for revanche. Revolution og borgerkrig skabte en effektiv ramme for en bred rekruttering, afprøvning og udvikling af talent fra alle Sovjetunionens lag og folkeslag. Sovjetunionens revolutionære karakter skabte den nødvendige idealisme og hensynsløshed i indsatsen for at kunne anvende alt potentiale en masse og rettidigt.

Fundamentet

Også den russiske hær erkendte i årtierne efter Napoleonskrigene behovet for udviklingen af en teoretisk baseret professionel elite, og som alle andre valgte man i første omgang Henri Jominis velskrevne videnskabelige tolkning af Napoleons krigsførelse. Den schweiziske teoretiker, der jo frustreret i sit betydelige ego havde skiftet fra fransk til allieret tjeneste efter at været efterladt på sidelinien i Vilnius under Ruslands-feltoget i 1812, inspirerede etableringen af generalstabsakademiet i 1831-32.

Medens Jomini ikke fik styrende indflydelse på den praktiske start af akademiet, må man konstatere, at al udvikling af operativ teori derefter i Rusland blev præget af hans 'krigsvidenskabelige' syn – som jeg vil karakterisere som geografisk-materi-alistisk-matematisk – samt af Jominis klare terminologi og definitioner. Clausewitz' alternative forståelse af krigsførelsen i revolutions- og Napoleonsårene fik først betydning senere, og da primært gennem Lenins dybe enighed med Clausewitz' beskrivelse af forholdet mellem krig og politik.

Det forhold, at Rusland skabte et generalstabsakademi og begyndte at ud-danne generalstabsofficerer, fik dog i tsartiden primært indflydelse på udviklingen af den russiske operative teori. Generalstabsofficerskorpset blev på intet tidspunkt en dominerende elite inden for det massive officerskorps. Man måtte konkurrere om indflydelse med garderegimenternes og artilleriofficerskorpsets allerede eksisterende elitegrupper. Samlet forholdt alle disse elitegrupper i Sankt Petersborg - med deres konkurrence om gunst og indflydelse – sig til den store grå masse af faste officerer i provinsen som en olieplet på oceanet: Man flød oven på, kunne ikke blandes med det. Denne distance mellem hærens top og masse var dog ikke kun en funktion af de sociale strukturer i tsarriget. Landets enorme udstrækning og meget svage infrastruktur medførte, at provinsen på alle områder måtte klare sig selv, leve sit eget liv.



Antoine-Henri, baron Jomini (1779-1869) var general i den franske hær og gik siden i russisk krigstjeneste.

Under Krimkrigen 1853-56 gjorde den svage infrastruktur i det sydlige Rusland, at det var umuligt for landet at mobilisere, samle og støtte så store styrker ved Sortehavet, at man kunne føre krigen mod de relativt små fransk-britiske styrker her effektivt.

Ydmygelsen fra nederlaget kom til at drive og inspirere den bølge af forskellige reformer, som krigsminister, general Dmitrij Aleksejevitj Miljutin fik gennemført årene efter krigen. Et af generalstabsakademiets centrale opgaver havde fra dets etablering været gennemførelsen af 'militærstatistiske' og militærgeografiske studier. Miljutin var professor for militærstatistiske studier indtil 1856. På grundlag af to årtiers geografiske og statistiske studier af de eksisterende og mulige hjælpeklender i de forskellige grænseregioner og på den anden side af grænsen hos den potentielle fjende blev det enorme rige fra 1862 - året efter at Miljutin var blevet minister - opdelt i militærdistrikter. Det var en territorial opdeling, hvor styrker og tildelte ressourcer i hvert distrikt og krigsforberedelserne her skulle muliggøre, at landet på hver mulig krigsskueplads havde styrker, der i princippet autonomt kunne indlede krigen her. Medens den prøjsiske generalstab fra sin skabelse havde været opdelt i stabsafdelinger, der specialiserede sig i studiet af den mulige krig i en given retning, mod en given fjende/gruppe af fjendestater, kan man sige, at Miljutin så sig tvunget til at gennemføre en geostrategisk organisering og forberedelse af hele landet ud fra samme logik. Andre reformer gjorde det samtidig lettere at foretage mobiliseringen af de masser af soldater, der kunne gøre det muligt at dække militærdistrikternes behov.

I Generalstabsakademiet arbejdede man med veje til at kontrollere de stadig større troppstyrker, som herefter kom til rådighed. Dets chef fra 1889, general Genrikh Antonovitj Leer søgte i Jominisk ånd i sin lange tid som først professor og så chef at beskrive de nødvendige taktiske principper på krigsskuepladsen for militære aktiviteter. I 1898-udgivelsen "Strategi - Krigsskuepladsens Taktik" blev denne koblet til gruppering af flere arméers indsats, dvs. den idé, der senere førte til militærdistriktets dannelse af en "front" ved mobilisering og dette niveau stadig mere centrale rolle i at kontrollere styrkernes indsættelse.

Virkningen af massemobiliseringen på strategiens mulighed for at fremkalde en afgørelse blev grundigt analyseret af Warszawa-økonomen Ivan Stanislavovitj Bliokh i hans kontroversielle massive værk "Fremtidens Krig i dens Teknologiske, Økonomiske og Politiske Sammenhænge" fra 1897. Bliokh skitserede i virkeligheden den virkelighed, som al militærteori og al strategi skulle virke i, indtil kernevåbnene i perioden 1945 til 1955 tilføjede en fundamentalt ny dimension til krigsførelsen mellem stormagter.



Ivan Stanislavovitj Bliokh (1836-1901/02). Polsk bankier, der privat studerede krigsførelsens vilkår under industrialismen.

Akademiet erkendte i årene efter nederlaget til Japan under krigen i fjernøsten 1904-05 behovet for et begrebsapparat til håndteringen af store tropestyrker. I sin bog fra 1912 "Nutidens Krig: Felthæres Aktiviteter" definerede akademiets strategiprofessor, oberst A. A. Neznamov "operationer" som afgrænsede og autonome perioder af flere arméers forberedelse og kamp i rammen af én opgave på krigsskuepladsen. Han opdelte sådanne operationer i offensive, defensive og møde-operationer. I hvilken grad russisk militærteori stadig var inspireret af Jominis geografiske analyse (krigsskueplads, operationslinier, afgørende punkter, koncentration af masse) og krav om fysisk koncentration af hæren demonstrerede Neznamov ved i bogen med accept at citere Leers forgænger som akademichef, general Mikhail Ivanovitj Dragomirovs læresætning: "Sejr går til den person, som bedst skaber en handlingsplan, fører sin hær til det afgørende sted for kampen, og for hvem det lykkes at koncentrere sine styrker i felten"¹.

Den russiske indsats under 1. Verdenskrig demonstrerede som krigen mod Japan havde gjort det, at selv en sofistikeret teoretisk diskurs ikke kan kompensere for et samfunds og dets hærs grundlæggende svagheder. Kun general Aleksej Aleksejevitj Brusilovs sommeroffensiv i 1916 demonstrerede en overlegen føring på både de taktiske og operative niveauer. Han tilføjede den østrig-ungarske hær et så afgørende nederlag, at massiv og direkte tysk støtte herefter blev nødvendig for at holde Østrig-Ungarn i krigen.

Udviklingen af det teoretiske grundlag i 1920erne

For at vinde borgerkrigen anvendte bolsjevikkerne et stort antal officerer fra tsarhæren som "militære specialister", der skulle sikre kvaliteten i stabsarbejde og føring, indtil den nye generation af "røde chefer" havde opnået en føringsrutine og et uddannelsesniveau, der gjorde det muligt at afslutte denne pinlige afhængighed af repræsentanter for klassefjenden.

Den tidligere elev fra 1903-generalstabsklassen, general Aleksandr Andrejevitj Svetjin (Svechin) sluttede sig i 1918 til den Røde Hær. Han havde som ung generalstabsofficer deltaget i Manchuriet og under 1. Verdenskrig været regiments- og divisionschef. Efter en kort periode som stabschef for den Røde Hærs hovedstab, koncentrerede han sig om militærteoretisk arbejde, der fik karakter af dybe og uhildede studier af begivenhederne på de forskellige fronter under 1. Verdenskrig. Hans studier ledte til en fuldstændig pragmatisk holdning til krigsførelsen, som gjorde ham skeptisk overfor

¹ Carl Van Dyke, *Russian Military Doctrine and Education, 1832-1914*. New York 1990, p. 144.

mulighederne for at skabe én altdækkende militærdoktrin. Denne holdning placerede ham på linje med krigskommissæren Lev Trotskij, og i et modsætningsforhold til dennes udfordrer Mikhail Frunze, der overtog kontrollen over hæren i året efter Lenins død i begyndelsen af 1924. Frunze, der var under indflydelse af de "røde chefer", var overbevist om, at hærens og dens operationers karakter logisk måtte og skulle afspejle samfundets klassekampkarakter. Dvs. den Røde Hær måtte afspejle revolutionens klassekampkarakter og mobilisere hele samfundet bag sig, og militærdoktrinen måtte søge krigens afgørelse hurtigt, igennem offensive operationer. Mikhail Frunze døde i 1925 af en kloroformforgiftning, muligvis på Stalins direkte initiativ. Men det blev hans opfattelse, der kom til at præge udviklingen af den Røde Hær i de efterfølgende år.

Svetjin blev magtpolitisk udmanøvreret på grund af sin pragmatisme og sine bånd til Trotskij, men hans teoretiske og pædagogiske arbejde lagde fundamentet for hærens efterfølgende professionelle udvikling. Et af hans centrale bidrag var diskussionen og definitionen af operativ kunst mellem taktisk og strategisk 'kunst' i hovedværket "Strategi" fra 1927:

*"Taktikken orkestrerer (på slagpladsen) specifikke tekniske operationer til et integreret slag ... En operation er en samling af helt forskellige handlinger, nemlig udarbejdelsen af operationsplanen; logistiske forberedelser; koncentrationen til udgangspositionen; bygningen af forsvarsstillinger; gennemførelsen af marcher; udkæmpelsen af slag som fører til, at en del af fjendens styrke omringes eller ødelægges, og til tilbagetrækningen af andre fjendtlige styrker, enten som resultat af en direkte omfatning eller som et resultat af et foreløbigt gennembrud, og til erobring eller fastholdelse af en bestemt linje eller et geografisk område. Taktik og forvaltning er den operative kunsts byggesten. ... Strategi er kunsten at kombinere krigsforberedelser og grupperingen af operationer for opnåelsen af målet for de væbnede styrker i krigen."*²

Svetjins "Strategi" blev i realiteten først afløst af marskal Vasilij D. Sokolovskijs "Militærstrategi" fra 1962³, der tog højde for kernevåbnenes indflydelse på kamppladsen .

Ud over verdenskrigen omfattede Svetjins analyse også borgerkrigen og felttoget mod Polen. Borgerkrigen understregede behovet for samordningen af militær indsats spredt over et meget stort geografisk område i rammen af en og samme plan. Fiaskoen mod Polen, som var en smertefuld ydmygelse for alle russere, skyldtes bl.a., at man ikke havde været i stand til at følge angrebet mod War-

2 Aleksandr A. Svechin, Strategy. Moskva 1927 (engelsk udgivelse ved Kent D. Lee, Minneapolis, 1992), pp. 68-69.

3 Marshal V. D. Sokolovsky (red.), Military Strategy. Soviet Doctrine and Concepts. New York 1963.

szawa op med endnu en echelon, forberedt med rådighed over de nødvendige logistiske ressourcer, uden pause. Svetjins understregning af behovet for en ubrudt bølgerække af angrebsbølger var ikke unik. Både tyskerne og de allierede havde erkendt det samme behov under krigen og indrettet sig derefter.

Medens Svetjins arbejde lagde grundlaget, var Mikhail Nikolajevitj Tukhatjevskij den dynamiske kraft bag Mikhail Frunze, der blev hovedkraften bag opbygningen af 2. Verdenskrigs Røde Hær. Tukhatjevskij havde som ung officer i tysk krigsfangenskab gennemført så mange flugtforsøg, at han blev overført til en specielt sikret officerslejr. Her sad den aktive elite af tilfangetagne Entente-officerer og diskuterede krigens gang og taktisk fornyelse. Den unge russer sad i celle med Charles de Gaulle.

Tukhatjevskij sluttede sig som russisk nationalist til bolsjevikkerne, fordi han vurderede, at kun de havde den brutale viljestyrke, der var nødvendig for at modernisere landet og dets væbnede styrker. Han imponerede Lenin og opnåede, på trods af at han i 1918 kun fyldte 25, at blive den mest respekterede og anvendte "røde chef". Som et enmands rejsehold blev han udsendt som overordnet militær chef - under borgerkrigen til Sibirien og derefter Krim, til felttoget mod Polen, til pacificeringen af det omfattende Tambov-bondeoprør og til nedkæmpelsen af Kronstadt-matrosernes oprør. Derefter blev han fra 1922 en central person i opbygningen af det tysk-sovjetiske militære samarbejde. De tyske militære ledere erkendte herunder hans potentiale som modspiller og intrigerede derefter for at svække hans indflydelse. Tukhatjevskij fungerede fra 1924 til 1928 som stedfortrædende krigskommissær (forsvarsminister) og chef for den Røde Hærs hovedstab. Mod slutningen af perioden fremlagde han sine tanker for opbygningen af de sovjetiske væbnede styrker.

Industrien skulle moderniseres, udbygges og forberedes totalmobiliseret, så den kunne udruste og støtte en moderne, i høj grad mekaniseret massehær. Denne hær skulle som en naturlig følge af dens rolle som et klassekampinstrument, organiseres til indsættelse i en omfattende strategisk offensiv. Målet med krigen var en hurtig sejr, sikret gennem kombinationen af hærens tekniske kvalitet, masse og dybt manøvrerende gennembrudsstyrker. Den tekniske og organisatoriske modernisering skulle omfatte opbygningen af massive, afbalancerede flystyrker, faldskærmsenheder, massive moderne artillerienheder samt store kampvognsenheder. I modsætning til briter og amerikanere så russerne tidligt, at kampvognen skulle opfattes som en godt beskyttet, generelt anvendelig kanon, der skulle gives den størst mulige bevægelighed i terrænet – russisk terræn. Ligeledes i modsætning til briter og amerikanere erkendte rus-



Den unge Mikhail Nikolajevitj Tukhatjevskij (1893-1937).

serne, at fly skulle anvendes, så der blev opnået synergi både med landstyrkerne på de taktiske og operative niveauer og mod mål i strategisk dybde.

Tukhatjevskij erkendte, at forudsætningen for, at denne hær ville blive mere end en massiv materielpark, var, at der samtidig blev gennemført en modernisering og effektivisering af hærens forvaltning og herunder ikke mindst personelforvaltningen, af kadreuddannelsessystemet og af enhedsuddannelsen.

Allerede under denne forberedende periode samlede Tukhatjevskij en gruppe af selvstændigt tænkende, personligt dynamiske og effektive officerer omkring sig. Den ledende teoretiker var den ét år yngre Vladimir Kiriakovitj Triandafillov, der ligesom Tukhatjevskij kom til den Røde Hær med en baggrund som ung officer i tsarhæren. Han havde deltaget under Tukhatjevskij under Tambov-operationen og var fra 1924 operationssektionschef i hovedstaben. I 1928 blev han stedfortrædende stabschef.

Triandafillov publicerede i 1927 resultatet af sine krigshistoriske studier samt en analyse af Sovjetunionens geostrategiske og fremtidens tekniske vilkår under titlen "Karakteren af Moderne Arméers Operationer". Det centrale element var hans analyse af gennembrudsoperationen, hvor han beskrev den nødvendige sammensætning og operationerne af fronternes 2-3 "chokarméer", som skulle gennembyrde modstanderens system af forsvarsstillinger med en sådan afstand mellem gen-

nembrudsrummene, at man sikrede en operativ omfatningsoperation. Medens tyske teoretikere – som også den yngre Liddell Harts infanteridoktrin – forestillede sig gennembrud opnået ved intelligent, opportunistisk udnyttelse af lokale svagheder, var chokarméen tænkt som en vel afbalanceret rambuk. Effektivitet behøver ikke at være elegant. Som under de afsluttende operationer i verdenskrigen skulle gennembrudsoperationen have karakter af et "dybt slag", hvor forsvarerens stillinger, artilleri og kommandostruktur blev ramt samtidig fra starten af slaget.

I sommeren 1927 fremlagde Tukhachevsky som et bidrag til femårsplanlægningen de radikale skridt, som Sovjetunionen måtte tage for at opbygge en moderne militær magt før en eventuel storkrig, bl.a. produktionen af 100.000 artilleripjecer – til 250 divisioner – og 30.000 fly. Så omfattende krav gjorde ham sårbar overfor intriger. Stalin havde som kommissær i den sydlige akse under felttoget mod Polen været medskyldig i dets fiasko, hvilket den daværende overordnede operative chef, Tukhatjevskij aldrig havde lagt skjul på. Derfor kunne Stalin aldrig have fuld tillid til ham. Det var stadig før 1930'ernes internationale kriser. Verden var fredelig, den sovjetiske økonomi var fortsat svag, og uanset den udenrigspolitiske retorik havde



Marskal Tukhatjevskij blev et af de mest prominente ofre for Stalins udrensning af officerer under terroren i slutningen af 1930'erne.

den militære opbygning endnu ikke første prioritet. Tukhatjevskij mistede sine stillinger i Moskva og blev sendt til Leningrad som chef for militærdistriktet.

Kolossens sjæl og struktur skabes

Tukhatjevskij anvendte tiden i Leningrad til at prøve sine forskellige ideer gennem øvelser og eksperimenter og opretholdt til stadighed sit netværk til kontakter i hovedstaben. I 1930 overvejede Stalin at fjerne ham helt, men i 1931 ændrede den internationale situation sig med den japanske invasion i Manchuriet, der placerede en ekspansionistisk stormagts styrker ved Sovjetunionens grænse.

Tukhatjevskij blev placeret igen som chef for de væbnede styrker og kom som sådan til at inspirere og lede opbygningen af en moderne militærindustri og forberedelserne til mobilisering af det civile produktionsapparat til konvertering til militærproduktion. Det var en kaotisk og brutal proces. Den forløb parallelt med de første femårsplaners brutale indsats for på få år at opbygge en sværindustri infrastruktur og produktionsapparat. Begge skulle i stor udstrækning placeres på "bar mark", uden for rækkevidde af fjendtlige invaderende styrker og bombefly. Virksomhedsledere og ingeniører blev holdt motiveret af frygt ved regelmæssige udrensninger. Arbejdskraften kom til rådighed som et bevidst resultat af tvangskollektiviseringen, der leverede slavearbejdere til infrastrukturprojekterne, og i kraft af den medfølgende hungersnød, der førte til flugt fra land til by og således forøgede antallet af industriarbejdere.

Efter et par år begyndte enhederne at modtage moderne materiel. Samtidig så man de første resultater af den omfattende uddannelse af flere officerer. Nye troppeenheder blev oprettet, om der blev gennemført meget store feltøvelser med det sigte at udvikle struktur og doktrin.

Triandafillov var ganske vist blevet dræbt i 1931 ved et flystyrt. Det fremmer ikke flysikkerhed at forcere produktionens størrelse. Men før dette skete, havde han udviklet sine tanker om operationerne efter gennembruddet. De skulle tage karakter af den "dybe operation" af mekaniserede grupper med flystøtte og luftbårne enheder, der hurtigt blev indsat mod fjendens bagland, og således kom hans operative modtræk i forkøbet.

Det blev den fem år ældre Georgij Samojlovitj Isserson, der kompletterede den russiske doktrin for, hvad man senere ville kalde massive lynkrigsoperationer. Han var i 1934 leder af operationsafdelingen på Frunzeakademiet og blev den første chef for afdelingen for landoperationer, da det nye generalstabsakademi blev etableret. I



General Georgij Samojlovitj Isserson (1889-1976)

1932 og igen i 1937 udgav han "Udviklingen af Operativ Kunst" og i 1933 udbyggede han Triandafilovs koncept i "De grundlæggende elementer i Dybe Operationer".



Russisk kampvogn under angreb ved slutningen af Anden Verdenskrig.

Den dybe operation efter Stalins ødelæggelse af eliten

Man kan med betydelig ret sige, at ideen om den dybe operation var en logisk følge af den russiske militære erfaring med manøvrekrig, der følger af landets geografi – de udstrakte sletter og stepper. Generalløjtnant I. V. Romejko-Gurkos blandede fremskudte kommando under den tyrkisk-russiske krig i 1877-78 og koncepten bag generalløjtnant P. I. Misjtjenkos kommando under krigen med Japan i Manchuriet i 1904-05 var prototyper.

I 1937 var man på vej mod at kunne realisere idealet. Men ødelæggelsen af den professionelle elite i 1937-38 fjernede initiativet hos hovedparten af de overlevende, der kunne og turde tænke.

Den "Røde Hær" var derfor indtil 1942 som en alvorligt hjerneskadet, hvor sanser skal udvikles, nervebaner gendannes, og lemmer derefter genoptrænes. Det var derfor kun i de afsluttende to år af Den Store Fædrelandskrig, at apparat og føring blev så robuste og sikre, at den klare tanke kunne føres ud i livet på de højest prioriterede fronter.

Den dybe operation fik i 1980'erne sin renæssance i form af generalstabschefen Nikolaj Ogarkovs "Operative Manøvregrupper".

Af fædrene til 2. Verdenskrigs fleksible kolos overlevede kun Isserson, i Gulag, hvor han var anbragt for at have kritiseret den sovjetiske føring i den første fase af Vinterkrigen mod Finland. Triandafilovs styrt reddede ham fra at blive skudt sammen med Tukhatjevskij og dennes andre nærmeste hjælpere i 1937. Svetjin fulgte sin gamle modstander, da han blev henrettet året efter. Men deres værk, den moderne Røde Hær, var stærk nok til at fungere og genopbygge sig selv efter åreladningerne i 1937-38 og 1941-42. Dens intellektuelle sjæl var stærk nok til at overleve det direkte angreb på dens ledere og professionelle holdninger fra 1937 indtil Stalins død og overbevisende nok til at inspirere den amerikanske hær under genprofessionaliseringen efter Vietnamkrigen.

Eftertanke

Når man sammenholder den sovjetiske evne til åbent at uddrage komplette erfaringer af 1. Verdenskrig med forløbet i Tyskland og specielt i de demokratiske, vestlige lande, må man stille sig spørgs-

målet, om disse sidste overhovedet er i stand til i fredstid at se klart nok til at lære af en traumatisk krigserfaring.

Hvor vanskeligt dette er, demonstreres også af det amerikanske forløb efter Vietnam. Hæren flygtede fra den ubehagelige erfaring, sit første nederlag, og reformerede sig på de tekniske, taktiske og operative områder til at kunne vinde en fremtidig 'ordentlig' krig. Man lærte ikke af de problemer på det politisk-strategiske niveau, der havde været en central årsag til nederlaget, herunder præsident Johnsons beslutning om at gå i krig, uden at samfundet, hjemmefronten, blev involveret i krigsførelsen. Krigen blev ført af et fredstidssamfund.

Da Amerika derefter aldrig mere ville involveres i sådanne krige, var der heller ikke grund til at lære af de alvorlige fejl, der blev begået i forholdet til det sydvietnamesiske folk og i samspillet med landets politiske regimer. Som tyskerne i mellemkrigstiden koncentrerede man sig helt om at udvikle verdens bedste taktiske og operative instrument.

Så kom Irak, og USA var dømt til at gentage samme fejl som godt 35 år tidligere.

Kildeudgivelser og litteratur:

Kildeudgivelser:

I.S. Bloch, *Is War now Impossible?* London 1899 (genudgivet London 1991)

David M. Glantz, *The Evolution of Soviet Operational Art, 1927- The Documentary Basis. Volume I. Operational Art, 1927-1964.* London 1995

Antoine Henri de Jomini, *The Art of War.* Philadelphia 1862 (genudgivet London 1992)

Aleksandr A. Svechin, *Strategy.* Moskva 1927 (engelsk udgivelse ved Kent D. Lee, Minneapolis, 1992)

V.K. Triandafillov, *The Nature of the Operations of Modern Armies.* Moskva-Leningrad 1929 (engelsk udgivelse ved Jacob W. Kipp, Ilford 1994)

Litteratur:

Seweryn Bialer (red.), *Stalin and His Generals. Soviet Military Memoirs of World War II.* 1969

Lawrence X. Clifford, *Tukhatjevskij and Blitzkrieg.* Boston 2004

Carl Van Dyke, *Russian Military Doctrine and Education, 1832-1914.* New York 1990

Carl Van Dyke, *The Soviet Invasion of Finland, 1939-40.* London 1997

John Erickson, *The Soviet High Command. A Military-Political History, 1918-1941.* London 2001 (3. udg. – første udgave 1962)

John Erickson, *The Road to Stalingrad.* London 1975

John Erickson, *The Road to Berlin.* London 1983



David M. Glantz, Soviet Military Operational Art: In Pursuit of Deep Battle. London 1991
David m. Glantz, Stumbling Colossus. The Red Army on the Eve of the World War. Lawrence 1998
Richard W. Harrison, The Russian Way of War. Operational Art, 1904-1940. Lawrence 2001
Bruce W. Menning, Bayonets before Bullets. The Imperial Russian Army, 1861-1914. Indianapolis 1992
Lennart Samuelson, Plans for Stalin's War Machine. Tukhachevskii and Military-Economic Planning, 1925-1941. Birmingham 2000
Sally W. Stoecker, Forging Stalin's Army. Marshal Tukhatjevskij and the Politics of Military Innovation. Boulder 1998
David R. Stone, Hammer & Rifle. The Militarization of the Soviet Union, 1926-1933. Lawrence 2000.
Norman Stone, The Eastern Front 1914-1917. London 1975

Østersøen som krigsskueplads 1939 – 1945

Af kommandør Poul Grooss,
Center for Militærhistorie, Forsvarsakademiet

Medens Den Anden Verdenskrig rasede i Europa, udspandt der sig voldsomme krigshandlinger i Østersøen. De voldsomste begivenheder fandt sted omkring det tyske angreb på Sovjetunionen i 1941 og omkring krigens afslutning i 1945. I det følgende beskrives situationen i Østersøen fra 1939 til 1945 set hovedsageligt fra en sovjetisk vinkel med hovedvægt på Den Sovjetiske Østersøflåde og den tyske belejring af Leningrad. Medens der har været udgivet meget materiale omkring kampene på Østfronten, har der ikke været så meget materiale, i hvert tilfælde ikke på dansk, omkring begivenhederne til søs, og det skal denne lille artikel prøve at råde bod på.

Indledning

De fleste beskrivelser af Den Anden Verdenskrigs begivenheder i områderne omkring Østersøen tager udgangspunkt i de kampe, ufattelige lidelser og tab, som fandt sted på land. Mindre kendt er begivenhederne til søs, hvor mere end 50.000 søfolk, soldater og flygtninge omkom i løbet af krigen. Ydermere omkom formentlig 18.000 kz-fanger under fangetransporter over Østersøen i krigens sidste dage. De menneskelige tab var af en størrelsesorden, som svarer til tabene under Slaget om Atlanten i samme periode. Størsteparten af tabene i Østersøen havde selvfølgelig relation til hæroperationerne i den umiddelbare nærhed, og søkrigen skal da også ses i sammenhæng med de øvrige lokale krigsbegivenheder. Krigen på Østfronten var en "total krig", hvor civilbefolkningen blev ramt i lige så høj grad som de militære styrker.

Denne artikel skal søge at kaste et lys over en del af disse begivenheder, nemlig ved at fokusere på Sovjetunionen som sømagt i Østersøen fra 1939 til 1945, belyst både ved de strategiske dispositioner og nogle af de mere markante taktiske hændelser. Der forsøges hermed skabt både et overblik og et detailkendskab. Samtidig redegøres der for de forskellige Østersøstaters relationer til Sovjetunionen samt om søkrigen i Østersøen mellem 1939 og 1945.

Baggrund

Udfaldet af Den Russisk-japanske Krig 1904 – 1905 blev en katastrofe for Rusland og dets befolkning og en medvirkende årsag til de senere revolutioner i Sankt Petersborg. Da Den Russiske Stillehavs-flåde var blevet nedkæmpet, sendte man hele Østersøflåden mod Vladivostok. Undervejs blev den tilintetgjort af en underlegen, men dygtigt ledet japansk flådestyrke i slaget i Tsushimastrædet i maj 1905. Efter 1905 havde Rusland således ingen Østersøflåde. Dermed var der heller ingen styrker til at beskytte Sankt Petersborg, som var landets hovedstad. Russiske analyser i 1909 konkluderede, at hvis hovedstaden ville blive udsat for angreb, så måtte det naturligvis komme ad søvejen. Efter et større kommissionsarbejde påbegyndte man i 1914 den såkaldte "Peter den Store-søbefæstning" i det nuværende Finland og Estland. Finland havde siden 1809 haft en særstilling som et autonomt storfyrstendømme under den russiske tsar, medens Estland og det øvrige Baltikum var blevet indlemmet i det russiske rige efter freden med Sverige i 1721. Fortifikationerne rummede 25 forter på den finske side og 17 på den estiske side. Der var artilleri med et kaliber mellem 57 mm og 355 mm. Planerne indeholdt også skitser for en mindre flådestyrke. Således kunne man – med begrænset brug af orlogsskibe - holde en indtrængende fjende på afstand af den russiske hovedstad Sankt Petersborg.

Da Estland og Finland efter Den Første Verdenskrig blev selvstændige, blev planen vendt om: Man kunne nu i fællesskab – med de samme kystforter – forhindre russerne i at trænge ud fra deres baser i den østlige ende af Den Finske Bugt. Ud over forterne planlagde Finland og Estland at udnytte deres ubåde i bugtens munding mod vest, ligesom der indgik omfattende søminefelter i planerne. De to nye Østersølande betragtede på lang sigt Rusland som fjenden og Tyskland som en mulig støtte. I de første år var Rusland i kaos efter en tabt verdenskrig, to revolutioner og en efterfølgende borgerkrig. Tyskland var tilsvarende præget af uroligheder, arbejdsløshed og økonomisk kaos efter krigen.

Storpolitik og flådeplaner

I 1920'erne var Ruslands og Sovjetunionens flådepolitik præget af dårlige erfaringer fra det foregående årti, og flåden var i en miserabel forfatning. Briterne havde intervenseret i borgerkrigen. Skibe fra Royal Navy havde støttet de hvide og kæmpet mod de røde. Ved konferencer i Riga 1923 og i Rom 1924 gik henholdsvis Rusland og den nydannede Sovjetunion ind for, at Østersøen skulle være et "Mare Clausum" (et lukket hav) forbeholdt for kyststaterne. Året efter skrev en bekymret redaktør af Izvestija, at den af Danmark foretagne uddybning af sejlrenden i Drogden havde til formål at lette Storbritanniens adgang til Østersøen.

Det lykkedes først for Den Sovjetiske Østersøflåde at etablere et nybygningsprogram og et ud-

dannelsesprogram i forbindelse med etableringen af den første femårsplan fra 1928 – 1932. I denne og den følgende femårsplan byggede man fortrinsvis lette overfladeskibe og ubåde. Teknologisk set var disse enheder forholdsvis ukomplicerede at bygge. Store kampafgørende og oceangående enheder skulle bygges under den følgende femårsplan. I tiden op til udbruddet af Den Anden Verdenskrig havde Sovjetunionen en række ambitiøse flådeprogrammer med blandt andet kæmpeslagskibe på 70.000 tons, men kun meget få og beskedne nybygninger så dagens lys. På papiret havde den sovjetiske flåde mange ubåde og mindre enheder ved krigens start, men de var spredt over fire flåder, som lå geografisk adskilt. Udrensningerne i 1930'erne havde berøvet flåden en del af ekspertisen, og generelt var orlogsskibene ikke på højde med vestlig standard, ligesom besætningernes uddannelse lod noget tilbage at ønske. Hvis ikke udrensningerne havde fundet sted, havde flåden nok i løbet af den tredje femårsplan skiftet karakter fra en "Jeune Ecole"-flåde med lette enheder til en mere Mahan-præget flåde med store, oceangående enheder med svært artilleri.

Stalin og Hitler betragtede hinanden som dødsfjender i slutningen af 1930'erne, og de regnede begge med, at det på et eller andet tidspunkt ville komme til et militært opgør. Derfor kom aftalen i Moskva mellem den tyske udenrigsminister von Ribbentrop og Sovjetunionens udenrigsminister Molotov den 23. august 1939 som en storpolitisk overraskelse. Aftalen rummede en hemmelig tillægsprotokol, som opdelte en række områder i Øst- og Centraleuropa i interessesfærer for de to lande. I Tysklands område indgik det vestlige Polen og Litauen, men Litauen blev efter Stalins ønske kort efter "afstået" af Hitler til Stalin. Sovjetunionen kunne herefter frit bestemme over blandt andet Finland, Estland, Letland og Litauen samt resten af Polen.

Krigsudbruddet og det tysk/sovjetiske samarbejde

Lidt over en uge senere brød Den Anden Verdenskrig ud, og da den tyske kampagne i Polen efter 18 dage var afsluttet, gik sovjetiske styrker ind og besatte det østlige Polen. Hitler havde med aftalen sikret sig ro mod øst, og han kunne derfor nu koncentrere den militære indsats mod Frankrig og Storbritannien.

På det tidspunkt var samtlige fem polske ubåde på patrulje i Østersøen. De var på jagt efter passende tyske mål. Tre af bådene endte med at blive interneret i Sverige. Det lykkedes for den fjerde at slippe til England via Sundet. Om bord i den femte ubåd, Orzel, var ubådschefen blevet alvorligt syg, og der var mistanke om tyfus. Han blev sat i land i Tallinn, men på grund af politisk pres fra den



Samtidig karikaturtegning af Hitler og Stalin efter indgåelsen af Molotov-Ribbentrop-aftalen den 23. august 1939.

tyske konsul forlangte man ubåden interneret, hvilket estiske myndigheder tøvende gik i gang med. Det lykkedes dog ubådsbesætningen at slippe ud med ubåden den følgende nat, men episoden fik et besynderligt efterspil.

I Moskva benyttede udenrigsminister Molotov lejligheden til at forklare en estisk delegation, at deres lands amatøragtige håndtering af den polske ubådssag netop havde medført et alvorligt tab for den sovjetiske regering. En ukendt ubåd havde den 26. september kl. 18.00 sænket det sovjetiske fragtskib Metallist ud for Narva. Det blev gjort klart for mødedeltagerne, at ubåden måtte være den polske Orzel, som havde forladt Tallinn. Den polske ubåd var på dette tidspunkt i virkeligheden ved Gotland. Det lykkedes for den at komme ud gennem de danske stræder og anløbe Rosyth i Skotland den 14. oktober 1939. Tyskerne fandt senere under krigen ud af – ved afhøring af sovjetiske krigsfanger – at russerne selv havde lavet dette optrin: Ubåden SC 303 skød først en og så endnu en torpedo, men ingen af dem virkede eller traf Metallist. Så sænkede destroyeren Tutjka skibet. Ved hjælp af denne opdigtede episode skaffede Molotov sig et argument for at garnisonere 25.000 mand fra Den Røde Hær i Estland og skaffe sig baser på Øsel, Dagø og ved Paldiski (Baltischport). Herefter fik Letland samme tilbud om sovjetiske garnisoneringer den 2. oktober 1939, og Litauen fik sit tilbud den 11. oktober 1939. Den Sovjetiske Østersøflåde overtog de to estiske ubåde, men kun den ene klarede sig igennem de første krigsmåneder i det følgende år. Den anden ubåd, Lembit, gjorde resten af krigen med under Østersøflådens flag og er i dag museumsubåd i Tallinn.

Molotov-Ribbentrop-traktaten medførte, at Østersøen hermed blev et mere eller mindre lukket hav, hvor Tyskland og Sovjetunionen plejede deres økonomiske interesser. Russerne hjalp tyskerne med forsyninger, fortrinsvis råvarer. Til gengæld var Stalin meget interesseret i at skaffe sig tyske konstruktionstegninger til ubåde, skibsartilleri og ildledelsesudstyr til skibsartilleri. Det lykkedes Sovjetunionen at købe en delvis færdigbygget tysk krydser Lützow uden bevæbning, men Stalin fik ikke den tekniske assistance fra Tyskland, som han havde håbet på. Den tyske flåde fik også assistance fra russerne uden for Østersøen. Man hjalp den tyske hjælpekrydser Komet ud gennem "Nordøstpassagen", det vil sige nord om Rusland og Sibirien ud til Stillehavet, hvor skibet kunne angribe den britiske skibsfart. Kriegsmarine fik lov til at oprette "Basis Nord" i en bugt i nærheden af Murmansk, lige øst for den finske havneby Petsamo. Herfra fik tyske ubåde og destroyere forsyninger under angreb mod Nordnorge den 9. april 1940. Da Danmark var blevet besat, foreslog udenrigsminister Molotov sin tyske kollega – til Hitlers bestyrtelse – at Sovjetunionen skulle deltage i kontrollen med de danske stræder.

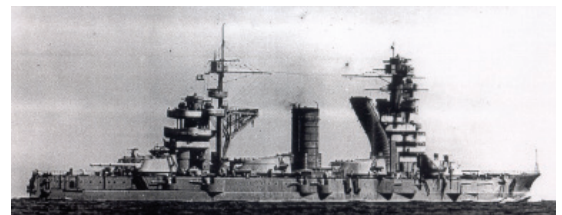
I Stalins optik ville forbrødringen med Hitler ikke vare evigt, men den gav ham et nyttigt puste-

rum, som blandt andet kunne udnyttes til at sikre Leningrad. Byen hed ikke længere Sankt Petersborg, og Lenin havde inden sin død besluttet at gøre Moskva til hovedstad. Leningrad var Sovjetunionens næststørste by. Den var en vigtig industriby med en befolkning på ca. 3 millioner mennesker. På det tidspunkt var der kun 30 km ud til den finske grænse ved floden Sestra (på svensk: Systerbäck, på finsk Rajajoki), medens grænsen til Estland gik ved Narva, ca. 150 km sydvest for Leningrad. Finland og de baltiske lande kunne bruges som "forterræn" mod en fremrykkende fjende. Som tidligere nævnt blev der fra efteråret 1939 lagt et politisk pres på de baltiske lande, som alle blev nødt til at tillade stationering af sovjetiske styrker.

Medens verdens opmærksomhed var rettet mod Storbritanniens kamp for at overleve, blev alle tre lande i løbet af sommeren 1940 indlemmet i Sovjetunionen som selvstændige sovjetrepublikker. Der blev oprettet sovjetiske flådebaser i Tallinn (Reval), Riga, Liepaja (Libau) og Ventspils (Windau). De to sidstnævnte havne udmærker sig ved normalt at være isfri. I Den Finske Bugt var der normalt isproblemer for skibsfarten fra ca. 1. december til ca. 1. maj.

Finland blev udsat for et tilsvarende politisk pres fra den 5. oktober 1939. Det skulle alt sammen munde ud i, at Sovjetunionen blev tilbudt nogle finske øer i den østlige del af Den Finske Bugt, landområder på Det Karelske Næs og baserettigheder på halvøen Hanko (Hangö, på russisk: Gangut) ved Finlands sydvestpynt. Disse tiltag skulle beskytte Leningrad. Finland ville til gengæld blive tilbudt skovområder i Karelen. Sovjetunionen gjorde også krav på et mindre område ved Rybatjij-halvøen (Fisker-halvøen), som udgjorde Finlands eneste adgang til Barentshavet og Nordatlanten. Medens disse forhandlinger pågik, havde Sovjetunionen påbegyndt deployeringen af enheder til Riga og Tallinn. Den finske flåde var på krigsfod fra den 12. oktober 1939. Minelæggerne havde miner om bord, og der var allerede givet tilladelse til minering af indre territorialfarvande. Med sovjetiske baser uden for Den Finske Bugt stod den finske flåde nu i en svækket position, ligesom det allierede Estland var blevet sat ud af spillet.

Østersøflåden var under kommando af viceadmiral V. Tributs, som var underlagt Leningrads Militærdistrikt. Flåden havde sin største base i havnen Kronstadt på Kotlin-øen, ca. 30 km vest for Leningrad. Mange enheder blev herefter overført til de nyerehvervede baser. De største kampenheder udgjordes af de to ældre slagskibe Oktjabrskaja Revolutsija og Marat, som var blevet moderniseret i 1930'erne, de to moderne krydsere Kirov og Maksim Gorkij og de to store destroyere Leningrad og Minsk. Desuden var der fem moderne,

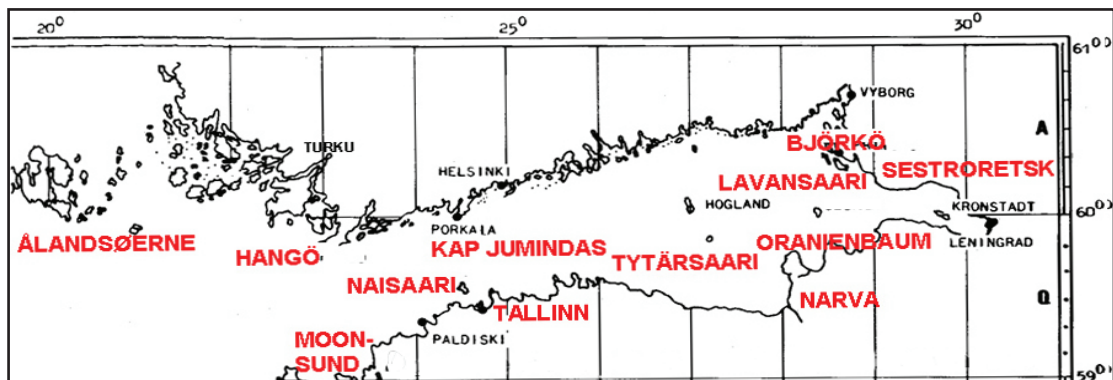


Det russiske slagskib Oktjabrskaja Revoljutsija.

mindre destroyere, syv ældre destroyere og et antal minelæggere, torpedobåde m.m. Østersøflåden rådede over 52 ubåde, hvoraf de 29 var operative ultimo 1939.

Da de sovjetiske forhandlinger med Finland ikke førte til de tilsigtede indrømmelser, gik man den 30. november 1939 til angreb. Krigen blev hovedsageligt ført på land, men der var enkelte træfninger til søs. Sovjetiske ubåde fra baser i Baltikum sænkede fem handelsskibe, medens sovjetiske flådefly sænkede fire handelsskibe. Det var dog kun fire af disse ni skibe, som var finske. Finske kystbatterier sænkede en sovjetisk destroyer Stremitelnyj den 1. december. Krydseren Kirov og en destroyer blev jaget bort af 23,4 cm kanonerne på Russarö, som noterede træffere på begge enheder. To uger senere traf et andet kystbatteri en sovjetisk destroyer. De store sovjetiske artillerienheder blev holdt i beredskab i Kronstadt, hvis der skulle blive brug for artilleristøtte til de sovjetiske styrker på Det Karelske Næs. Det blev der den 18. og 19. december 1939, hvor slagskibene sammen med fire destroyere deltog i beskyddningen af det finske batteri på Björkö. Fra midten af januar 1940 umuliggjorde issituationen yderligere flådeoperationer. Finske miner sænkede to sovjetiske patruljebåde og en ubåd. De sovjetiske miner fik mindre betydning, da finske minestrygere relativt nemt kunne stryge dem på dette tidspunkt af krigen.

Finland kunne i længden ikke klare presset fra de numerisk overlegne sovjetiske styrker, og



Den finske bugt med de vigtigste stednavne. Distancer: 1 breddegrad = 60 sømil = Ca. 111 km.

den 13. marts 1940 blev der sluttet fred. Paradoksalt nok var Storbritannien og Frankrig parat til at intervenere mod Sovjetunionen til fordel for Finland fra samme tidspunkt. Den britiske marineminister Winston Churchill støttede en plan, hvor allierede styrker skulle gå i land i Narvik, besætte de nords-

venske malmlejer og gå videre og hjælpe Finland mod det sovjetiske angreb. Ved freden måtte Finland afstå områder på Det Karelske Næs, og det var meningen, at Vyborg skulle udbygges som flådebase. Halvøen Hanko ved Den Finske Bugts munding blev spærret af, og her blev der oprettet en sovjetisk flådebase. Det dårlige forhold til Sovjetunionen skubbede Finland i retning mod Tyskland, som dog stadig havde en samarbejdsaftale med Sovjetunionen. Tyskland ville gerne forsyne de tyske tropper i Nordnorge via Finland, og til gengæld kunne Finland forsyne sig fra den tyske våbenindustri. Fra september 1940 blev de tysk-finske forhandlinger om militært samarbejde udvidet.

Operation Barbarossa: Det tyske angreb på Sovjetunionen

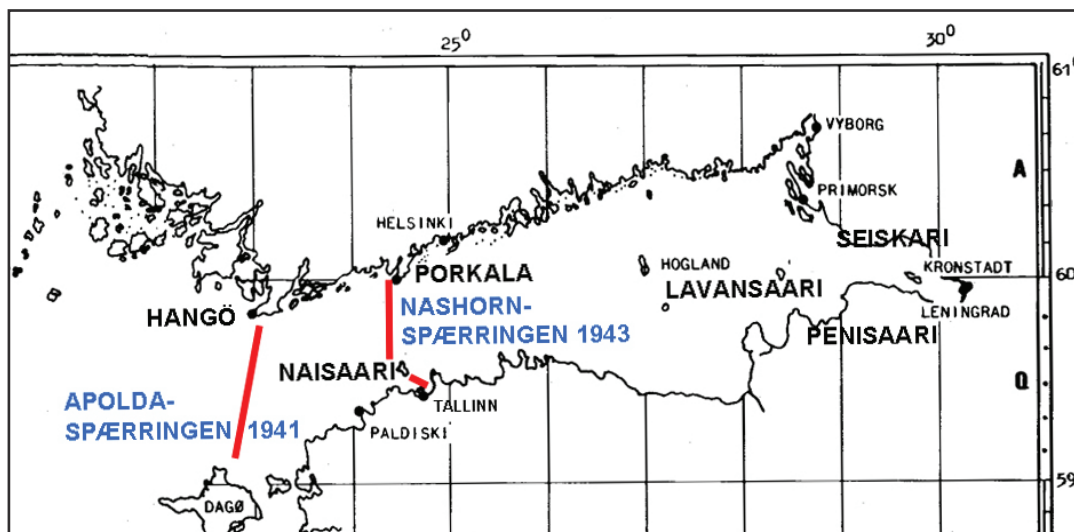
Den 18. december 1940 havde Hitler underskrevet en førerbefaling om udarbejdelse af planer for et tysk angreb på Sovjetunionen: Operation Barbarossa. Angrebet skulle finde sted den 15. maj 1941, men blev forsinket på grund af udviklingen i kampene på Balkan. Den nye angrebsdato blev fastsat til den 22. juni 1941. Premierminister Churchill har aldrig sympatiseret meget for Stalin, og i sine erindringer gav han en beskrivelse af Stalins manglende forholdsregler mod den tyske opmarch i juni 1941. Han opridsede situationen meget kortfattet og kontant:

"Krig er i hovedsagen et katalog over fejltrin, men det er tvivlsomt, om der i historien kan findes en fejltagelse, der kan måle sig med den, som Stalin og de kommunistiske chefer gjorde sig skyldige i, da de bortødede enhver mulighed på Balkan og dvask afventede eller ikke formåede at indse det frygtelige angreb, der truede Rusland. Vi havde hidtil anset dem for at være selviske og beregnende. I denne periode viste de sig også at være en flok tosser."

Det havde ikke skortet på varsling. Churchill havde kunnet følge hele den tyske opmarch til Operation Barbarossa. Det kunne han ved at læse de såkaldte "Ultra-signaler", som var dekodede hemmelige signaler og telegrammer sendt mellem de øverste tyske militære og civile myndigheder. Han forsøgte at advare Stalin, men forgæves. I slutningen af maj 1941 blev den tyske flådes forbindelseskantor i Sovjetunionen lukket ned. Fra den 14. juni forlagde et stort antal tyske minelæggere med eskorteenheder til Den Finske Bugt, hvor de herefter gemte sig i den finske skærgård. Fra den 16. juni måtte sovjetiske skibe ikke længere forlade tyske havne. Trods alt dette kom det tyske angreb som et chok for de sovjetiske styrker. Samtidig var den sovjetiske ledelse præget af mistro og ubeslutsomhed. Beslutninger skulle som regel enten tages eller godkendes i Moskva. Tilbagetrækninger og evakueringer blev derfor ofte forsinket og forhalet, således at de ikke kunne gennemføres som planlagt.

Allerede fra maj 1941 havde højtstående finske officerer deltaget i planlægningen af Operation Barbarossa: 3 store finske ubåde skulle deltage i åbningen af krigshandlerne og lægge hver sit minefelt langs den estiske kyst. Minerne var tyske, importeret til formålet. Hver ubåd medbragte 4 krigstorpedoer og 20 nye magnetiske miner. Målene var først og fremmest slagskibene Marat og Oktjabrskaja Revolutsija. Disse miner sænkede et lettisk skib på 3.000 tons, beskadigede jageren Steregusjtij og passagerskibet Vjatjeslav Molotov, som evakuerede sårede. Den 27. august blev ubåden SC 301 tilige sænket af en af minerne. Tyske minelæggere havde siden den 14. juni 1941 været kamoufleret i den finske skærgård. Natten til den 22. juni påbegyndte de lægningen af "Apolda-spærringen" mellem Hanko og Dagø.

Allerede den 23. juni blev den svære krydser Maksim Gorkij beskadiget af en mine ved Øsel, men skibet klarede sig ved egen hjælp til Tallinn og videre til Kronstadt. Tre dage senere sænkede ty-



De to vigtigste spærringer i Den finske Bugt. Distancer: 1 breddegrad = 60 sømil = Ca. 111 km.

ske motortorpedobåde destroyerne Gnevnyj, Tutjka og Tajfun i Irbenstrædet, som er den vestlige udsejling fra Riga Bugt. I løbet af få dage mistede Østersøflåden næsten alle de 20 flybaser, som netop var blevet etableret i de nye baltiske sovjetrepublikker. Da Liepaja (Libau) blev erobret, sænkede russerne selv de to ældre destroyere Desna og Karl Marx samt de fem ubåde, som lå i havnen.

Det lykkedes for krydseren Kirov, tre destroyere og tre ubåde at forlade Riga og sejle til Tallinn via det lave og smalle stræde Moon Sund mellem den estiske kyst og øerne Dagø og Øsel. Herefter kunne disse enheder deltage i den alt for sent besluttede evakuering fra Tallinn, som udviklede sig til en af historiens største katastrofer til søs.

Den hastige tyske fremrykning over land medførte, at de tyske styrker den 7. august 1941 nåede frem til sydkysten af Den Finske Bugt, ca. 80 km øst for Tallinn. Russerne besluttede at evakuere byen, og den 10. august sendte man to hospitalsskibe østover med 6.500 sårede fra tidligere kampe. Det ene skib gik på en mine, men kunne klare sig til Kronstadt ved egen kraft. Det andet blev sænket, næsten uden nogen overlevende.

Tyske styrker indledte angrebet på byen den 19. august. Flåden søgte at gemme sig bag et kraftigt røgslør, men de tyske flyangreb og den tyske artilleriild blev heftigere dag for dag. Den 27. august var de sovjetiske myndigheder rede til at evakuere Tallinn med ca. 170 skibe fordelt i fire konvojer, heraf 29 skibe på mere end 6.000 tons. Operationen blev ledet af viceadmiral Drozd. Skibene medbragte 66.000 tons krigsmateriel og 28.000 personer, heraf mange kvinder og børn. Det relativt koncentrerede luftværn på alle skibene i havneområdet kunne holde de tyske fly på afstand, men lige så snart konvojerne blev formeret, så var de udsat for trusler fra miner, ubåde, fly, torpedobåde og kystbatterier. Afstanden til Leningrad var ca. 220 sømil (400 km). Vejret var dårligt, og styrkens minestrygere kunne ikke umiddelbart udsætte deres minestrygningsgrej.

Den tunge krydser Kirov neutraliserede de tyske batterier på Kap Jumindas med sine 8-tommer kanoner (203 mm). Seks sovjetiske destroyere og to ubåde blev sænket undervejs. Af de 29 større handelsskibe blev de 25 sænket, tre blev sat på grund og et skib nåede frem til Leningrad. Ca. to tredjedele af konvojernes skibe nåede frem til Leningrad. De to største af de sænkede handelsskibe, Ivan Papanin og Vtoraja Pjatiletka ("Den Anden Femårsplan"), havde hver mere end 3.000 soldater om bord. I det stalinistiske system skulle der i tilfælde af fiasko gerne tilvejebringes nogle syndebugke. Nogle skibskaptajner blev reddet op af vandet og bragt ind til Leningrad. De fleste havde optrådt meget heltemodigt, men de blev alligevel stillet for en domstol og henrettet. I 1962 blev de rehabiliteret! Den tyske operation rettet mod de store konvojer fra Tallinn blev af tyskerne kaldt "mineslaget ved Reval (Tallinn)". De officielle sovjetiske tabstal under konvojsejladsen fra Tallinn til Leningrad blev efter krigen sat til 10.000, men det var sandsynligvis væsentligt højere.

Det sovjetiske forsvar var ikke særlig godt organiseret, men Østersøflåden kæmpede indædt, og det lykkedes at påføre de tyske styrker en række tab. Den materielmæssige underlegenhed blev i mange tilfælde opvejet af personligt heltemod, patriotisme, kampånd og stædighed. Regimet havde

dog også sørget for, primært ved hjælp af kommunistiske partifunktionærer og NKVD-enheder (det hemmelige politi), at reducere mulighederne for at desertere, udtale sig i defaitistiske vendinger etc. Det kommunistiske propagandaapparat holdt sig heller ikke udelukkende til sandheden.

Frem til den 5. september 1941 lykkedes det ti gange at udføre natlige flyangreb mod Berlin. Angrebene udgik fra Østersøflådens flybase på Øsel. Flådens bombemaskiner kastede i alt 311 stk. 250- og 500-kg-bomber over Berlin. Flyangrebene skulle først og fremmest ødelægge forholdet mellem Berlins befolkning og den tyske ledelse. Den militære betydning af angrebene var ringe.

Frem til oktober 1941 mistede tyskerne en minelægger, to motortorpedobåde, ti minestrygere, fire øvrige mindre orlogsskibe og seks handelsskibe til sovjetiske miner og fly. En sovjetisk ubåd sænkede damperen Baltenland. Fra december 1941 udgjorde Østersøflåden ikke længere en alvorlig trussel for den tyske skibsfart i Østersøen, og tyskerne genforsynede derefter deres militære enheder i Nordrusland via konvojer.

Østersøflåden blev på grund af den hurtige tyske fremrykning snart koncentreret i Leningradområdet. Under Leningrads belejring fik Østersøflåden og byen hermed et skæbnefællesskab. Fra tysk side havde man ikke regnet med nogen større flådekampagne i Østersøen. Hærens og Luftwaffes operationer skulle ved hjælp af hurtige fremrykninger fratage russerne deres flådebasen. I midten af september 1941 blev Hitler imidlertid bekymret for, om de to sovjetiske slagskibe, støttet af de øvrige artillerienheder, ville bryde ud af Leningrad og true de tyske operationer. Grossadmiral Raeder meddelte Hitler, at det kunne de ikke, men Hitler beordrede alligevel slagskibet Tirpitz, lommeflagskibet Admiral Scheer, krydserne Köln og Nürnberg, tre Zerstörer (store destroyere) og et antal torpedobåde og motortorpedobåde til en ankerplads ved Ålandsøerne. Krydserne Leipzig og Emden lå i reserve i Liepaja (Libau). Omfattende tyske luftangreb på flådebasen i Kronstadt samt havnen i Leningrad medførte store skader på de sovjetiske skibe, og efter nogle dage vurderede de tyske styrker, at der ikke længere var behov for flådestyrken ved Ålandsøerne. Slagskibet Marat stod nu på bunden af havnebassinet i Kronstadt, men dets kanoner var oven vande og kunne deltage i bombardementer.

Den ændrede situation for Østersøflåden medførte, at 80.000 mand blev overført til kampe på land. Flådens artillerienheder indgik herefter som bombardementsenheder til støtte for hærens operationer samt som luftforsvar for Leningrad og Kronstadt. Flådens skibe rådede over 360 kanonrør mellem 100 mm og 406 mm. Ud over baseområderne i Kronstadt og Leningrad kunne man benytte ca. 28 km kajplads og kanaler på de indre vandveje til enhederne, så skibene ikke udgjorde stationære mål for tyske artilleri- og flyangreb. Sovjetiske styrker benyttede sig i høj grad af hemmeligholdelse, vildledning, kamuflage og det særlige begreb "maskirovka", som er vanskeligt at oversætte, men som in-

deholder elementer af de tre førstnævnte begreber. Ved krigsudbruddet i 1941 rådede Østersøflådens flyvevåben over 707, hovedsageligt ældre, kampfly. Flådens luftforsvar havde mere end 350 landbaserede antiluftskytskanoner. Østersøflådens beholdning af ubåde var nu nået op på ca. 25 store, 25 middelstore og 25 mindre ubåde, men under tilbagetrækningen mod Leningrad havde man mistet 29 ubåde, heraf 14 på grund af miner. Via de indre vandveje overførte man 4 ubåde til Det Kaspiske Hav og 15 til Hvidehavet.

I perioden mellem den 30. oktober og den 3. december 1941 evakuerede Sovjetunionen basen på Hanko. Det skete under kaotiske forhold og med store tab. En sovjetisk destroyer med 500 evakuerede soldater gik på en mine, drev videre ind i minefeltet og bragte endnu en mine til eksplosion. Halvdelen af besætningen og soldaterne blev reddet. I den sidste transport var der alene om bord i fragtskibet Stalin 5.600 evakuerede soldater. Det store skib på 7.500 tons udløste to miner. Da man ville bugser det væk, kom det under beskydning fra et finsk kystbatteri. Det resulterede i en ammunitionsekspllosion inde i skibet. 1.740 mand blev reddet af sovjetiske enheder, medens de resterende nu drev mod den estiske kyst. Mange var dræbt eller såret. Den desperate situation medførte, at officerer og zampolitter (politiske kommissærer) blev kastet over bord. Da skibet omsider gik på grund på den estiske kyst, faldt de resterende ca. 1.500 overlevende i tysk fangenskab.

Da Hanko var blevet evakueret, var den sovjetiske tilstedeværelse i Østersøen begrænset til tre små øer, Lavansaari (Lövsjär), Penisaari og Seiskari (Seitsjär) i den østlige ende af Den Finske Bugt samt Kotlin-øen og et lille område rundt omkring Leningrad samt et lille isoleret kystområde ved Oranienbaum (Lomonosov). Hele Den Finske Bugt var ellers på tyske og finske hænder. Leningrad var meget tæt på at falde i løbet af efteråret 1941, men marskal Mannerheim ville ikke give tilladelse til, at finske tropper rykkede længere frem end til floden Sestra (Systerbäck, Rajajoki), som udgjorde den gamle grænse. Ellers var byen faldet! Mannerheim vidste, at Finlands skæbne ville være beseglet, hvis tyskerne tabte krigen, og han havde hjulpet dem med at erobre Leningrad. Omkring den amerikanske indtræden i Den Anden Verdenskrig kom der blandt andet et diplomatisk pres på Finland fra USA. Hvis man deltog i erobringen af Leningrad eller af jernbanelinjen fra Murmansk, så ville der ikke blive taget hensyn til finske ønsker efter krigen.

Leningrad blev belejret fra den 8. september 1941, og belejringen kom til at vare i knap 900 dage. Da det tyske angreb mod Moskva gik i stå, beordrede Hitler, at en del af kampvognsdivisionerne skulle overføres fra Leningradfronten til Moskva. Hermed lettet trykket mod byens forsvarere en del, og det ville blive vanskeligt for tyskerne at erobre Leningrad. Vinteren 1941 kom en måned tidligere og var strengere end normalt. Det var også en medvirkende årsag til, at det tyske angreb

mistede momentum. Den tyske hær havde ingen særlig vinterbeklædning, så den tyske befolkning blev sat i gang med operation "Winterhilfe", indsamling af pelse og andet varmt tøj til soldaterne. Det sovjetiske personel og materiel var bedre egnet til at klare sig under ekstreme vinterforhold.

Leningrad var omringet af tyske styrker, og tysk artilleri og tyske flyangreb udsatte konstant byens forsvarere for angreb. Østersøflådens flyvevåben blev gradvist udbygget. Flyene var teknologisk ikke særligt avancerede og piloterne ikke så dygtige som de tyske, men den tyske luftoverlegenhed blev gradvist reduceret i takt med at tyskerne fik behov for flystyrker på andre frontafsnit. Luftforsvaret i Leningrad havde i 1941 påført tyskerne uacceptabelt høje tab.

Stalin og hans inderkreds i Moskva regnede faktisk med, at Leningrad ville falde, og det var med blandede følelser, at Stalin fulgte udviklingen. Han ville nødtigt miste byens industrikompleks, men på den anden side var han ikke begejstret for den lokale partisekretær Andrej Zjdanov, som var blevet særdeles populær i Leningrads befolkning fra krigens start. Han var meget respekteret og afholdt, og han kunne blive en politisk rival for Stalin og hans nærmeste i Moskva. I Leningrad blev Stalins billeder udskiftet med Zjdanovs. Der var fortsat en rivalisering blandt de to byer. Stalin sendte general Zjukov til Leningrad for at organisere byens forsvar, men han blev hurtigt kaldt tilbage for at tage sig af forsvaret af Moskva.

For Hitler havde Leningrad en symbolværdi. Han havde instrueret chefen for Armégruppe Nord, feltmarskal Wilhelm Ritter von Leeb om, at så snart byen var blevet erobret, så skulle den jævnes med jorden, for den havde været "bolsjevismens vugge".

Året 1942: Sovjetiske ubåde bryder blokaden

Den første belejringsvinter havde været den værste for Leningrads befolkning, som nær var blevet sultet ihjel. Da hungersnøden var på sit højeste i den første krigsvinter døde mere end 8.000 indbyggere i døgnet. Under den lange belejring lykkedes det at bringe forsyninger til byen over Ladogasøen. I november 1941 anlagde man en vej over isen, og den kunne man benytte frem til den 24. april 1942. Herefter måtte forsyningerne sejles. Ruten blev kaldt "livets vej". Flåden deltog i disse forsyningsoperationer til den svindende befolkning, og flådens flyvevåben udgjorde det primære jagerforsvar mod tyske flyangreb. Den unge Aleksej Kosygin skrev en rapport til Kreml: "Mere end 500.000 mennesker var blevet evakueret via Ladoga i løbet af vinteren. Der blev udstedt 800.000 færre rationeringskort end ved belejringens begyndelse. Byen havde modtaget 270.000 tons levnedsmidler over isen." Herefter lagde man en rørledning på søens bund, så byen på denne måde kunne forsynes med brændstof.

Østersøflåden havde lavet intensiv ubådstræning i løbet af vinteren, herunder afmagnetiseret ubådene og på forskellig anden vis søgt at reducere minefaren. Blandt ubådene udvalgte man 30, som kunne gøres klar til operationer i løbet af 1942. De sovjetiske ubåde trodsede de mange finske og tyske minefelter og angreb skibsfarten ude i den centrale del af Østersøen. En del af de forankrede miner var blevet ødelagt af den kraftige isgang. Isen havde været 90 – 100 cm tyk i Den Finske Bugt i denne vinter.

Nogle operative opgaver blev delt mellem finner og tyskere. Finnerne skulle erobre øen Hogland (på russisk Gogland, på finsk Suursaari). Denne operation forløb planmæssigt, og øen blev senere befæstet, til dels med tysk assistance. Tyske tropper skulle på foranledning af Kriegsmarine erobre den lille ø Lavansaari, men angrebet blev afvist af russerne. Den lille ø ligger 60 sømil (ca. 110 km) vest for Kronstadt. Den har en udmærket havn, som dannede springbræt for sovjetiske ubådsudbrud fra Den Finske Bugt i 1942. Ubådene kunne snige sig ud fra Leningrad, oplade ubådsbatterierne på Lavansaari og herefter prøve at forcere de finsk-tyske minespærringer.

I sommeren 1942 blev Sverige af Sovjetunionen betragtet som et krigsførende land på tysk side. Sverige tillod tyske troppetransporter til Finland og Norge med skib og tog, og hele den tyske våbenindustri var afhængig af malmtransporterne, som i størstedelen af året gik fra Luleå i den nordlige del af Den Botniske Bugt til tyske Østersøhavne. Hver dag fra krigens start og frem til efteråret 1944 afgik der mellem tre og seks malmskibe fra svenske til tyske havne. Transporterne blev udført af svenske, tyske, danske og finske skibe. Om vinteren gik malmtransporterne med tog til den nærliggende norske by Narvik og derfra med skib indenskærs langs den norske kyst, over Skagerrak til tyske havne. Omkring krigsudbruddet var Tysklands årlige behov 15 millioner tons jernmalm, hvoraf ca. 75 % kom fra Sverige. Stoppede Sverige malmeksporten, ville Tyskland uden tvivl sikre sig malmlejerne.

Sverige blev af Tyskland opfordret til at lukke hullerne nær den svenske kyst i den tyske minespærring mellem Øland/Gotland og den baltiske kyst, hvilket blev accepteret fra svensk side. En svensk minespærring skulle i løbet af sommeren 1942 forhindre sovjetiske ubåde i at komme ind i Den Botniske Bugt, men da finnerne endnu ikke havde lagt deres del af spærringen, kunne russerne benytte den østlige side.

I denne situation – set med sovjetiske øjne – udgjorde alle svenske skibe legale mål for sovjetiske ubåde. Sveriges sikkerhedspolitiske situation var dog uhyre kompliceret. Oprindeligt havde man i Sverige set med sympati på Tyskland, da Sovjetunionen blev vurderet som en endnu større fare. Det russiske angreb på Finland i 1939 medførte stor sympati og støtte fra Sverige. Den tyske søfartskrig mod Storbritannien og den tilsvarende britiske blokade af tyske havne havde medført store komplika-

tioner for svenske forsyninger. Hermed blev Sverige særdeles afhængigt af Tyskland med henblik på forsyninger af råvarer. Tyskland udgjorde også Sveriges eneste eksportmarked.

De vestallierede blev i løbet af krigen interesserede i, at Sverige opretholdt en stærk flåde og et stærkt flyvevåben, så en tysk invasion ikke kunne gennemføres, og det krævede paradoksalt nok leverancer af olie og flybrændstof, som til dels kom fra Tyskland. Der blev også gennemført sejlads i beskedent omfang fra den øvrige verden ind til Göteborg, men det varierede meget med krigens udvikling. Under hele krigen ankom der ca. 200 skibe til Göteborg, heraf ca. 50 tankskibe, fra britisk, amerikansk eller neutral havn. Den svenske handelsflåde tjente store penge på at forsyne tyske tropper i Østersøområdet. I tilfælde af krigsskader på handelsskibene betalte den tyske regering direkte til de svenske rederier, da den svenske krigsskadeforsikring ikke omfattede sejlads for en krigsførende magt, men den svenske regering havde givet sin stiltiende billigelse af trafikken. En del af betalingen udgjordes af olie, benzin og kul. Tyskland manglede skibstonnage, og det kunne Sverige hjælpe med. Brændstofforsyningen til den nordlige del af Østfronten blev næsten udelukkende varetaget af svenske tankskibe.

Et af de første skibe, som blev ramt af sovjetiske torpedoer, var det danske dampskib Orion, som den 17. juni 1942 befandt sig vest for Gotska Sandön. Det blev bugseret ind til Visby, og der blev konstateret rester af en sovjetisk torpedo om bord. Fem dage senere blev det svenske skib Ada Gordon, lastet med 4.000 tons jernmalm til Tyskland, torpederet og sænket øst for Øland. Begge skibe var blevet ramt af torpedoer fra den sovjetiske ubåd SC 317, som herefter gik på patrulje nord om Bornholm. Da den sovjetiske ambassadør i Stockholm, madame Aleksandra Kollontaj, af den svenske statsminister Per Albin Hansson blev konfronteret med de sovjetiske torpedorester i Orion samt svenske skibe, påstod hun, at det var en tysk provokation. Efterfølgende blev det indskærpet for de sovjetiske ubådschefer, at svensk skibsfart ikke måtte angribes, og at man ej heller måtte operere inden for svensk territorialfarvand. Om natten kunne det dog være umuligt for ubådscheferne at nationalitetsbestemme deres mål.

Som et kuriosum skal nævnes, at den 29. oktober 1942 sænkede den sovjetiske ubåd SC 406 det lille svenske malmskib Bengt Sture, som var på vej retur til svensk havn efter losning i Danzig. Fem af besætningen overlevede torpederingen og blev samlet op af ubåden og bragt til Leningrad. Her forsvinder alle spor. Langt senere har vestlige historikere fundet ud af, at enkelte sider omhandlende SC 406 i et officielt historisk værk – for alle 11.000 eksemplars vedkommende – er blevet erstattet ved en rundsendt rettelse, medens sidehenvisningen i bogens register fejlagtigt ikke er blevet slettet. Da ministerpræsident Nikita Khrusjtjov i 1964 kom på officielt besøg i Sverige, var spørgsmålene om diplomaten Raoul Wallenbergs skæbne og den forsvundne besætning på Bengt Sture de to største

anstødsstene. Tidligere sovjetiske arkiver har endnu ikke kunnet besvare spørgsmålene. Det formodes, at de fem besætningsmedlemmer, inklusive en kahytjomfru, er blevet likvideret i Leningrad af to årsager. Dels skulle det nødigt komme frem, at man sænkede neutral skibsfart, og dels var der så fem færre munde at mætte i det hungerramte Leningrad!

Den sovjetiske ubådsindsats blev koncentreret i Ålandshavet, hvorigennem Finland modtog sine forsyninger fra Sverige og Tyskland. En enkelt ubåd trængte ind i Den Botniske Bugt. Derfor indsatte den finske flåde i efteråret sine tre store ubåde i Ålandshavet som et led i bekæmpelsen af den sovjetiske ubådstrussel. De sænkede to ubåde og vædrede en tredje. Ved sænkningen af den ene ubåd blev ubådschefen, kaptajnløjtnant Sergej Lisin, taget til fange. Han var blevet kastet i vandet fra tårnet under torpedoeksplosionen. Efter finsk afhøring blev han midlertidigt "udlånt til afhøring af Kriegsmarine". Alt i alt lykkedes det for 22 sovjetiske ubåde at komme ud af Den Finske Bugt i løbet af 1942. En realistisk vurdering er, at de sænkede mellem 18 og 23 handelsskibe med torpedoer og formentlig yderligere 4 med miner. 12 af ubådene gik tabt.

Ifølge et nyt førerdirektiv (Nr. 45) havde Hitler pålagt den nye chef for Armégruppe Nord, feltmarskal Georg von Küchler, at erobre Leningrad senest i løbet af september 1942. Tyskerne vidste, at martsrevolutionen i 1917 var blevet startet af frysende og sultende kvinder, men historien gentog sig ikke. Det lykkedes ikke at knække leningradborgernes moral. Trods død, sult, lidelser og afsavn, gik byens borgere ind for regimet og foragtede de tyske aggressorer.

Stalin sendte nu en af sine bedste artillerister til Leningrad. Generalløjtnant L. A. Govorov havde udmærket sig som leder af artilleriet under forsvaret af Moskva. Govorovs direkte modstander var generaloberst Georg Lindemann, som i øvrigt sluttede som den sidste tyske kommandant i Danmark. Han havde her 25 tyske divisioner til sin rådighed. Govorov var specialist i kontrabatteriskydning, det vil sige lokalisering og tilintetgørelse af fjendens artilleri. Han indledte en offensiv i december 1942, som bragte en lettelse af belejringen, men ikke nogen afslutning på den.

Ved førerkonferencen den 26. august 1942 havde den tyske flådechef undervurderet truslen fra de sovjetiske ubåde. Han nævnte for Hitler, at til dato var der kun sluppet to til tre ubåde ud i sommeren 1942. Tyve ubåde var blevet sænket. Ved førerkonferencen den 22. december 1942 var Grossadmiral Erich Raeder meget mere bekymret. Han nævnte, at Kriegsmarine havde få enheder til eskortetjeneste, og at den sovjetiske ubådstrussel kunne reduceres, såfremt den tyske hær kunne afse styrker til at erobre de tre små øer samt kyststrækningen, den såkaldte "kedel", ved Oranienbaum. Hæren kunne ikke afse tropper til disse operationer. Han sluttede med at sige, "at alle ubåde, som slipper ud, truer vore transportere, som i forvejen er utilstrækkelige".

Året 1943: Den Finske Bugt afspærres

På den baggrund besluttede Tyskland og Finland i fællesskab at udbygge en spærring, som skulle holde sovjetiske ubåde indespærret øst for en linje mellem Porkkala og Naissaar (Nargön) ud for Tallinn. Det var en kombination af to stålnet og mange hundrede miner, som gik under kodebetegnelsen "Nashorn" ("næsehorn"). Maskerne i nettet var på 4 x 4 meter, og nettet nåede bunden.

Den maksimale dybde ved spærringen var 92 meter. Den skulle udlægges, lige så snart isen brød op i foråret 1943. Anti-ubådsnetterne over Den Finske Bugt skulle bjærges igen, inden isen dækkede farvandet i den kommende vinter. Spærringen var 30 sømil lang (ca. 55 km), og den viste sig at være effektiv. Sovjetiske styrker gjorde intet for at forhindre udlægningen, og tre ubåde vides at være gået tabt under forcering af spærringen. Ingen ubåde slap igennem den, men der var formentlig tre ubåde, som alligevel slap ud i 1943. De sneg sig på bunden uden om spærringens nordlige ende, og de blev alle sænket i løbet af relativ kort tid. På det tidspunkt tillod den svenske regering ikke længere tyske togtransporter gennem Sverige, så tyskerne måtte udføre transporterne med skib, hvorved de var blevet mere sårbare over for ubådsangreb.

To krigsfanger kunne oplyse finnerne om, hvorledes man søgte at forcere ubådsspærringerne. Den ene opholdt sig i tårnet, da ubåden dykkede, og den anden udførte en regulær afhopning, idet han låste besætningen inde, dykkede ubåden ud og hoppede i vandet og svømmede over til de nærliggende bevogtningsfartøjer. Ubådsbesætningen fik dykket igen, inden et ubådsangreb kunne sættes i værk. Fangerne oplyste, at ubådene var blevet udstyret med fenderlister af træ, som skulle isolere mod kontaktminer. Ved udbrud sneg man sig på bunden med 2 knob. Udbrudsforsøg blev afledt ved hjælp af torpedobådsangreb og flyangreb med helt op til 70 marinefly.

Marineflystyrken blev i løbet af 1943 udvidet til 940 fly, og heriblandt var amerikanskproducerede Douglas A-20 Boston-fly, som kunne medbringe en torpedo, to bomber eller to miner. De truede den tyske skibsfart helt ned til Libau (Liepāja). Samlet rådede Østersøflåden nu over 130.000 mand. Enhederne skulle støtte hærens operationer og angribe den fjendtlige skibsfart. Den tyske skibsfart var et lønsomt mål i den økonomiske krigsførelse mod landet. Ved at sænke handelsskibene i Østersøen kunne man belaste industriproduktionen, brændstofforsyningerne og de øvrige logistiske ressourcer, som på dette tidspunkt for alvor var begyndt at skabe problemer for den tyske krigsmaskine.

Året 1944: Sovjetiske styrker bryder belejringen

Fra september 1943 blev detailplanerne for udfaldet fra Leningrad planlagt. Nu var Govorov blevet udnævnt til generaloberst af artilleriet, og partisekretær Zjdanov kontaktede Stalin for at hjælpe

ham med at skaffe kampafgørende materiel til operationen. Generaloberst Govorov fik rådighed over 1.240.000 mand. Operationen tog sin begyndelse den 14. januar 1944, hvor man brød ud fra "Oranienbaum-kedlen", som flåden siden november 1943 havde forsynet med 44.000 mand, 200 kampvogne, 600 kanoner og 30.000 tons materiel. Dagen efter åbnede man ild med artilleriet fra Leningrad, også fra artillerienhederne fra Østersøflåden, og der blev affyret mere end 200.000 granater på førstedagen mod de tyske stillinger. Officielt sluttede Leningrads belejring den 27. januar 1944, efter 880 dage. De trængte tyske styrker måtte vige tilbage til stillinger omkring Narva. Den 14. februar 1944 udførte enheder fra Østersøflådens marineinfanteri en mindre, taktisk landgangsoperation vest for Narva, hvor blandt andet danske Waffen-SS-enheder var indsat. Samtlige 500 marineinfanterister blev nedkæmpet inden aften.

Da isen littede, begyndte træfningerne til søs igen. En sovjetisk torpedobåd sænkede to tyske Zerstörer. Desuden mistede tyskerne tre Zerstörer og to store torpedobåde ved at navigere ind i egne minefelter. Et massivt luftangreb med 131 marinefly sænkede den tyske luftværns krydser Niobe. Det var et ældre orlogsskib Gelderland, som var taget fra den hollandske marine i 1940. Russerne troede fejlagtigt, at de havde sænket det finske flagskib, kystpanserskibet Väinämöinen.

Den russiske fremrykning fik finnerne til at anmode Kriegsmarine om hjælp, og den 20. juni 1944 sendte man lommeflagskibet Lützwitz og den tunge krydser Prinz Eugen til Finland, men heri lå også et signal til Finland om ikke at søge nogen separat fred. Det tyske tilbagetog på land bekymrede den nye tyske flådechef, Grossadmiral Dönitz, som den 9. juli 1944 fastslog, at Den Finske Bugt skulle holdes afspærret for enhver pris. Fire dage senere meddelte han hæren, at hvis forsvarslinjen ved Narva måtte opgives, så skulle øen Tytärsaari (Tyttärsjärvi, syd for Hogland) holdes, da den var "ankerpunkt" i alle minespærringerne. Slap Østersøflåden ud – først og fremmest ubådene – så kunne Kriegsmarine ikke beskytte Tysklands forsyningslinjer over Østersøen.

Hermed var også to af Tysklands krigsafgørende våben i fare. Man havde nu udviklet to ubådstyper, som de vestallierede ville få meget svært ved at bekæmpe, og de skulle vinde slaget om Atlanten for Tyskland. Det drejede sig om ubåde af typerne XXI og XXIII, som med stor batterikapacitet neddykket kunne sejle hurtigere end de allierede konvojer. Dette ubådsprogram krævede skibsværfter og uddannelse i Østersøen. Dönitz skulle derfor have fred i den centrale del af Østersøen til ubådsproduktion og ubådsuddannelse. Kriegsmarine havde 1. Ubådsskoledivision stationeret i Memel (Klaipėda) og 2. Ubådsskoledivision stationeret i Danzig-Gotenhafen (Gdansk). Med indførelsen af den langtrækkende bombemaskine af Lancaster-typen havde Royal Air Force (RAF) siden 1943 haft mulighed for at nedkaste miner så fjernt som i Danzig Bugt. I 1943 kastede man et beskedent antal

miner, men i 1944 blev antallet sat op. Formålet med mineringerne var primært at forhindre den tyske ubådsuddannelse. Den tyske ubådsproduktion blev reduceret ved omfattende RAF-angreb rettet mod værfterne, specielt i Kiel. Hermed opererede britiske og sovjetiske styrker nu i samme område, men der har formentlig ikke været nogen koordination.

Den 30. juli 1944 lå den tyske ubåd U 230 på patrulje ved Björkö nær Det Karelske Næs, hvor den sænkede en sovjetisk patruljebåd. En nærliggende patruljebåd så periskopet og kastede i alt ni dybdebomber, hvoraf en eksploderede lige over ubådens maskinrum. Ubåden sank med det samme, men det lykkedes for chefen og fem mand at slippe ud via tårnet. Ubåden lå på lægt vand, og russerne bjærgede ubåden og bragte den til Leningrad, hvor man studerede den i detaljer. I båden fandt man en akustisk målsøgende torpedo, klassificerede dokumenter, koder og ikke mindst et eksemplar af kodemaskinen "Enigma".

På den finske front var finnerne ligeledes på tilbagetog på Det Karelske Næs. Østersøflåden aflastede Den Røde Hær ved at udføre en taktisk landgang nær Björksund ved Vyborg. Den 15. september 1944 blev Finland tvunget ud af krigen. Af de hårde fredsbetingelser fremgik det, at finske styrker selv skulle jage de tyske styrker ud af landet og at finnerne skulle rydde passager i netspærringer og minespærringer i Den Finske Bugt. Østersøflåden havde 25 operationsklare ubåde, og finnerne blev pålagt at assistere med at lodse dem ud. Hermed kunne Østersøflåden atter komme til at operere i den centrale del af Østersøen og true de tyske forbindelseslinjer over havet. De større sovjetiske orlogsskibe blev ikke sat ind, men ubåde og marinefly blev sat ind i stort tal. Torpedobåde deltog i operationerne, men med meget beskedne resultater. Østersøflåden benyttede Turku og Hanko som ubådsbaser. Den 12. oktober 1944 blev det danske fragtskib Hilma Lau sænket 12 sømil øst for Bornholm, og den 21. november 1944 forelå der en tysk melding om en sovjetisk ubåd i Køge Bugt.

Den 24. november sænkede den sovjetiske ubåd L 21 den lille passagerbåd Hansa, som var på vej fra Nynäshamn til Visby på Gotland. 84 svenske statsborgere mistede livet. Ubådschefen mente, at han havde sænket et stort handelsskib på vej til Tyskland. Den 12. december 1944 vendte den tidligere estiske ubåd Lembit, som nu sejlede under sovjetisk flag, tilbage til Turku fra en patrulje. På grund af dårligt vejr sejlede den i periskopdybde, hvor den kolliderede med et eller andet, som langt senere viste sig at være den tyske ubåd U 479, som blev sænket.

Da krigen nærmede sig sin afslutning i efteråret 1944, besluttede Grossadmiral Dönitz at trække sine større overfladeenheder hjem fra de norske fjorde, men slagskibet Tirpitz nåede han ikke at få med. De øvrige større enheder kunne gøre nytte i Østersøen. De tyske generaler i Normandiet var blevet meget overraskede over de vestallieredes omfattende brug af langtrækkende skibsartilleri

under invasionen. Der havde været tale om en massiv artilleristøtte udført med meget stor præcision. Noget tilsvarende kunne Kriegsmarines tunge artillerienheder udføre, for nu kæmpede tyske hærstyrker i kystnære områder i Baltikum, og Luftwaffe havde ikke længere ressourcer til at støtte hærens operationer i nævneværdigt omfang. Samtidig kunne flåden støtte hæren med transportere og forsyninger. Da sovjetiske styrker for alvor trængte ind på tysk territorium i Østprøjsen fra den 22. oktober 1944, begyndte en massiv tysk flygtningestrøm mod vest. Da situationen udviklede sig, og sovjetiske tropper hist og her nåede ud til Østersøens kyst, afskar man store befolkningsgrupper fra at komme over land mod vest. Tilsvarende havde den sovjetiske fremrykning i Estland medført en strøm af estiske flygtninge over Østersøen mod Sverige fra september 1944.

Året 1945: Masseflugt over Østersøen under det tyske sammenbrud

Kriegsmarines artilleristøtte i kystområderne blev ydet af lommeflagskibene Admiral Scheer og Lützow, de tunge krydsere Prinz Eugen og Admiral Hipper, de lette krydsere Emden, Leipzig, Nürnberg, Köln, de to gamle slagskibe Schlesien og Schleswig-Holstein og et antal store Zerstörer og specialskibe. Det forhindrede eller forsinkede blandt andet russerne i at erobre havnene i Baltikum. Sovjetiske ubåde og marinefly gjorde intet for at sænke disse enheder. RAF udvidede sin minekampagne og kastede i alt 3.000 miner langs den tyske Østersøkyst mellem januar og marts 1945.

Fra slutningen af januar 1945 deltog Kriegsmarine i en storstilet redningsoperation, "Unternehmen Rettung" ("Operation redning"), som Hitler ikke var vidende om i detaljer. Officielt forsynede man hæren og gav ildstøtte. På tilbagevejen medbragte man tropper, sårede og flygtninge. Blandt andet var hele den tyske Kurland-armé blevet afskåret. Operationen, som er blevet kaldt Tysklands Dunkerque, gik ud på at redde så mange tyske borgere som muligt fra den fremrykkende Røde Hær. Alt i alt nåede man at redde mere end 2,2 millioner mennesker, hvoraf ca. 250.000 kom til Danmark. Under disse transporter omkom ca. 33.000 mennesker. Ca. halvdelen af disse mennesker omkom under tre store skibsforlis mellem Bornholm og den polske kyst, henholdsvis den 30. januar, den 9. februar og den 16. april 1945, hvor sovjetiske ubåde sænkede passagerlinerne Wilhelm Gustloff og Steuben og fragtskibet Goya. Ubåden S 13 sænkede de to første og gardeubåden (sovjetisk ærestitel) L 3 sænkede Goya.

Reichsführer Heinrich Himmler, chefen for SS, forsøgte i krigens sidste dage at slette sporerne efter kz-lejrene. Kz-fanger blev drevet væk fra lejrene, og en del blev anbragt på forskellige skibe og pramme, som formentlig skulle have været sænket med fangerne om bord. Mange af disse fanger omkom under transporterne. Et britisk flyangreb mod den tyske skibstrafik medførte den 3. maj 1945, at mere end 7.850 kz-fanger omkom i Neustadt Bugt om bord i to tyske skibe, Cap Arkona og Thie-

Ibeck. Piloterne fra RAF var på udkig efter troppetransportskibe på vej til Norge, og de var ikke klar over, at de to skibe havde mange kz-fanger om bord. I alt formodes ca. 18.000 kz-fanger at have mistet livet i Østersøen i krigens sidste dage.

Situationen på Bornholm var ved krigens afslutning helt anderledes end i den øvrige del af Danmark. Den tyske "Insel Kommandant" (ø-kommandant), Kapitän zur See von Kamptz, havde ikke nogen vestallieret myndighed at overgive sig til. Han var underlagt Grossadmiral Dönitz og varetog på hans vegne dele af "Unternehmen Rettung" med at skaffe så mange tyskere som muligt vestpå, og den operation var fortsat i gang. Alt der kunne sejle og flyde blev benyttet. På Bornholm var der strandet ca. 19.000 mand tyske tropper, herunder også SS-enheder på vej tilbage fra Østfronten. For de sovjetiske styrker var det en rutineoperation at nedkæmpe den tyske modstand. Først angreb man de to største byer med jagerbombefly. Dernæst udførte man landgangsoperationer i Rønne og Nexø, og i løbet af et par døgn var den tyske modstand ophørt. Krigen ophørte officielt om aftenen den 8. maj, men tyske flådeenheder fortsatte med at hente personel i Baltikum og andre lommer frem til slutningen af maj 1945.

Slutspil og efterspil: Kommentarer og vurderinger

Tyskerne kunne, ligesom under Den Første Verdenskrig, nøjes med at bruge deres ældre enheder i Østersøen og lade deres eliteenheder operere mod vestmagterne. Efter det indledende angreb i 1941 kunne tyskerne bruge dele af Østersøen som træningsområde for Kriegsmarine for såvel de større overfladeenheder som ubådene.

Det var helt klart en forkert disposition fra tysk side ikke at erobre Leningrad i 1941, da man havde muligheden herfor. Ved ikke at gennemføre en erobring fik russerne i de følgende år chancen for at bruge Østersøflåden som våben mod de tyske forsyningslinjer og troppetransporter. Tyskerne måtte derfor bruge mange ressourcer på at sikre deres søtransporter, udlægge søminer, bevogte minefelter etc. Spærringen af Den Finske Bugt medførte, at der i det meste af 1943 ikke var nogen nævneværdig trussel mod tyske skibe i Østersøen. For Tyskland var skibstransport og brændstofforsyning kritiske faktorer, og en sovjetisk indsats herimod var en medvirkende faktor til Det tredje Riges sammenbrud. Efter Finlands kapitulation steg den sovjetiske trussel i Østersøen mærkbart. Truslen mod tyske orlogsskibe og handelsskibe kom først og fremmest fra ubåde, miner og marineflystyrker. Der deltog også torpedobåde og kanonbåde i stort tal, men de opnåede ingen operative resultater af betydning. I krigens sidste faser i Østersøen viste russerne en forbløffende mangel på fleksibilitet og taktisk initiativ. Operationerne var styret fra meget centralt hold uden mulighed for afvigelser, hvis en

gunstig lejlighed bød sig. Til gengæld ydede officerer og menige som regel en heroisk indsats, men personeltabene var meget store.

De større sovjetiske artillerienheder, krydserne og destroyerne, kom ikke ud af Den Finske Bugt i 1944 og 1945, da der blev åbnet minestrøgne ruter. Det skyldes formentlig en langsigtet vurdering om ikke at risikere de enheder, som ikke umiddelbart kunne erstattes. De sovjetiske ledere var ikke sikre på, om den netop afsluttede krig mod Tyskland indebar en fortsættelse mod USA og Storbritannien. Af samme årsag fjernede man ikke Nashorn-spærringen tværs over Den Finske Bugt førend to år efter krigens afslutning.

Da de allierede i 1944 forberedte besættelseszonerne i Tyskland, blev øen Fehmarn omfattet af de sovjetiske krav. Da krigen nærmede sig afslutningen, opstod kapløbet mellem styrker fra feltmarskal Montgomery, som kom fra Hamborg, og Marskal Rokossovskij, som fulgte Østersøkysten mod vest. De britiske styrker nåede først frem til Lübeck. Hermed kom det senere jerntæppe til at udgå fra Lübeck, og det blev britiske styrker, som befriede Danmark, bortset fra Bornholm. Et af krigens resultater var, at Sovjetunionen siden 1939 havde udvidet sin adgang til Østersøkysten fra et snævert område i bunden af Den Finske Bugt fra Sestroretsk til Narva til i stedet at gå fra Vyborg og helt ned til Lübeck Bugt. Der var sovjetiske styrker på Bornholm frem til april 1946.

Krigens afgørelse fandt sted på land, hvor enorme hærstyrker rykkede frem mod den tyske hovedstad, støttet af store flystyrker. Krigen i Østersøen medførte ikke store søslag. Søkrigsbegivenhederne var ikke i sig selv kampafgørende, men Den Sovjetiske Østersøflåde ydede et betragteligt bidrag til nedslidningen af Tyskland. Kampene var præget af søminer i stort tal kombineret med ubådsoperationer. Russerne har traditionelt været gode til minekrigsførelse, og efter en ikke særlig imponerende start mod Finland gav de sovjetiske miner og mineoperationer senere i krigen store problemer for både Tyskland og Finland. Russerne udviste stor opfindsomhed omkring konstruktion og lægning af søminer, men det skal retfærdigvis siges, at det tilsvarende også gjaldt for finnerne og tyskerne. En international minestrygningskommission vurderede i 1946, at der mellem 1939 og 1945 alene i Den Finske Bugt blev udlagt 68.080 søminer og eksplosive minestrygningshindringer. Sverige måtte også klare sig igennem sin delikate neutralitet med omfattende trusler fra miner og ubåde.

Krigshandlingerne i Østersøen var ikke præget af de nyeste teknologiske landvindinger. Der blev for eksempel ikke benyttet radar og sonar fra sovjetisk side, men begge krigens parter benyttede sig af hydrofoner til ubådsjagt. Mange sovjetiske orlogsskibe og marinefly havde ringe eller slet ingen radiokommunikation. Hermed blev mulighederne for at udnytte pludseligt opståede gunstige taktiske situationer som oftest forspildt.



Det er meget vanskeligt at sætte tal på de menneskelige tab. De officielle tal umiddelbart efter krigen sagde, at 632.253 personer var omkommet under belejringen af Leningrad. Hvis de militære tab omkring Leningrad regnes med, vurderes de samlede menneskelige tab til at ligge mellem 1.300.000 og 1.500.000 mennesker. Her er tale om en by, hvis befolkningstal lå væsentligt under Danmarks samlede befolkning under krigen. En del af ofrene tilhørte Østersøflåden. Den Sovjetiske Østersøflåde mistede i løbet af krigen 15 destroyere, 4 større torpedobåde, 1 kanonbåd, ca. 60 motortorpedobåde, 46 ubåde og mange hundreder marinefly.

Som et kuriosum og efterskrift skal nævnes, at våbenstilstanden i Finland allerede trådte i kraft den 19. august 1944, og det udløste iværksættelse af den grundigt forberedte "Plan Stella Polaris". Finnerne ønskede ikke at give den sovjetiske våbenstilstandskommission adgang til den finske radioopklaringstjenestes inderste hemmeligheder, og præsident Mannerheim og statsminister Per Albin Hansson var indforstået med operationen. Tre mindre fragtskibe bragte i dybeste hemmelighed 200 arkivskabe samt kryptoudstyr og radioopklaringsudstyr fra Finland til Sverige. Desuden ankom et antal specialister, som blev ansat i FRA, den tilsvarende svenske radioopklaringstjeneste, hvor de gjorde god fyldest under den efterfølgende kolde krig.

Da krigen sluttede, indsamlede sejrherrene tysk teknologi, blandt andet de avancerede tyske ubådskonstruktioner, som lå spredt i havnene langs den tyske Østersøkyst. Russerne sikrede sig et antal ubåde samt Tysklands eneste hangarskib, Graf Zeppelin, som aldrig blev færdigbygget. Det blev sænket nord for Gdynia i 1947 efter et antal forsøg, hvor skibet gjorde det ud for et hangarskibsmål for flådens forskellige offensive våben. Ved befrielsen af Danmark lå krydserne Prinz Eugen og Nürnberg i Københavns Frihavn. Amerikanerne fik Prinz Eugen, medens russerne overtog Nürnberg, som indgik i Den Sovjetiske Østersøflåde under navnet Admiral Makarov frem til 1961.

Stalin var i 1945 i tvivl om flådens fremtidige rolle, og han havde planer om at slagskibe, slagkrydsere, hangarskibe og krydsere skulle bygges til brug i kampen mod imperialisterne på verdenshavene. Det krydserprojekt (Tjapajev-klassen), som var blevet indledt inden krigen, og hvor skrogene havde klaret sig gennem krigshandlingerne, blev gjort færdigt. Det første større byggeprogram bestod af nye krydsere (Sverdlov-klassen), og det blev stoppet midtvejs, da atomvåben langsomt overtog nogle af de store skibes opgaver. I Østersøen havde ubåde, miner og marinefly været de kampafgørende enheder. Af de to tidligere tyske flådechefer erindringer fremgik, hvilke problemer den tyske flådeledelse havde haft under krigen. Blandt erfaringerne var, at en flåde skal have rådighed over sin egen radioopklaringstjeneste, og den skal have sit eget flådeflygevåben. Endvidere skulle man også råde over et betragteligt antal ubåde, hvis man skulle afskære forsyningerne fra USA til dets oversøi-

ske allierede. Disse tanker var med til at præge genopbygningen af Den Sovjetiske Østersøflåde efter krigen, men denne genopbygning tog lang tid. De omfattende ødelæggelser i Sovjetunionens industrialiserede områder fra 1941 til 1945 medførte, at landets bruttonationalprodukt først i 1951 var oppe på niveauet fra før krigen.

Kilder:

Ekman, Per-Olof, Havsvarger, ubåtar och Östersjön. 1983

Hansen, Ole Steen i samarbejde med Betke, Anette, 1945 – Kampen for Europas og Danmarks befrielse. Borgens Forlag, 2005.

Kijanen, Kalervo, Finlands ubåter i fred och krig. Marinlitteraturföreningen nr. 70. Karlskrona 1986.

Koburger, Jr, C. W., Captain U. S. Coast Guard, Naval Warfare in the Baltic, 1939 – 1945, War in a Narrow Sea. Praeger, Greenwood Press, 1994.

Krasnopyorov, Pavel Yevdokimovich, Slava Baltijskaya. Forlaget Eesti Paamat, Tallinn, 1971.

Linder, Jan og Lundberg, Lennart, Ofredens hav, Östersjön 1939 – 1945.

Mitchell, Donald B, A History of Russian and Soviet Sea Power. André Deutsch, 1974.

Wechsberg, Joseph, Leningrad. Det Schønbergske Forlag, 1978.

Wendt, Herbert, Der Kampf um die Ostsee. Vier Tannen Verlag, Berlin 1943.

Åhlund, Bertil, Svensk marin säkerhetspolitik 1939 – 1935. Kungliga Örlogsmannasällskapet, Marinlitteraturföreningen nr 78.

Fjenden er væk, fjendebilledet lever

Af Kjeld Hald Galster, M.A., stud. ph.d.,
Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

*Og dyret, som jeg så, lignede en panter, og det havde fødder som en bjørn og gab som en løve; og dragen gav det sin kraft og sin trone og stor magt [...]. Og der blev givet det at føre krig mod de hel-
lige og sejre over dem [...].¹*

Måske er det hans egne ord, eller måske er det en anerkendelse af måden, hvorpå han i årene 1941-43 havde udkæmpet krigen i Nordafrika, der står som overskrift for Rommels erindringer, der efter krigsafslutningen blev publiceret under titlen Krieg ohne Haß.² Denne titel er udtryk for et idealbillede af 'den rene krig', den ridderlige kamp, der udkæmpes af nødvendighed mellem hæderlige mennesker, som efter afgørelsen af deres mellemværende igen kan leve som gode og anstændige naboer, ligesom de efter samme smukke ideal mener at have gjort før krigen. Men har dette ideal nogen plads i virkelighedens verden? Årene efter Den Kolde Krigs ophør tyder ikke på det.

Koldkrigens fjendskab brød aldrig ud i lys lue, men da den sluttede, frigjordes mange kræfter, der længe havde slumret. Fjendebilleder blev fremmanet fra den ene dag til den næste. Undertrykte aggressioner blev vakt til live, og magtbegær satte dagsordenen i adskillige af de nu selvstændige tidligere sovjetrepublikker.

Den grusinske provins Abkhasien var ingen undtagelse, og dette område skal i det efterfølgende bruges som udgangspunkt for en beskrivelse af fjendskabets anatomi og autonomi.

I 1992 bliver Eduard Amvrosjevitj Sjevernadze valgt til leder af statsrådet i Grusien, den tidligere sovjetiske republik Grusinskaja SSR, men blækket er næppe tørt på udnævnelsesdokumentet, førend vanskelighederne melder sig. Den tidligere oprørsleder og kortvarige præsident Zviad Gamsakhurdia forsøger et comeback, Vladislav Ardzindba, selvproklameret professor, forsøger at løsrive

¹ Johannes' Aabenbaring 13: 2 og 7.

² Lucie-Maria Rommel og Bayerlein Fritz (red.), Erwin Rommel - Krieg ohne Haß (Heidenheim, 1955).

Abkhasien, og også i Sydossetien er der løsrivelsestilbøjeligheder. En årelang strid mellem centralmagten i Tbilisi/Tiflis og selvstændighedshungrende lokale eliter tager hermed sin begyndelse.

Abkhaserne, eller i hvert fald toneangivende kræfter i det lille samfund, har fejlagtigt ment, at de efter Sovjetunionens opløsning må have en naturlig ret til at opretholde deres hidtidige udstrakte selvstyre. De vil regere sig selv fra deres egen 'hovedstad', badebyen Sukhumi, og ikke lade sig fjernstyre af en regering i Tbilisi hundreder af kilometer derfra. Sjevardnadze, der nu er Georgiens nationale samlingspunkt, er født 25. januar 1928. Han var koldkrigens sidste sovjetiske udenrigsminister i perioden 1985-90, og hans navn blev den gang sammen med Mikhail Gorbatsjovs synonymt med øst-vest-afspænding, glasnost, perestrojka og unionens svanesang. Siden USSR's opsplitning har han været det selvstændige Georgiens faktiske leder, og i 1995 bliver han dets præsident – en post som han formår at fastholde helt frem til 2003. Abkhasernes autonomi støtter hverken han eller andre ledende figurer i Tbilisi, hvor man hellere ser en stærk centralmagt.

Georgien har efter Sovjetunionens opløsning haft travlt med at lægge fortidens kendetegn bag sig. Det russiske sprog er veget for det georgiske, den særlige georgisk-ortodokse kirke er styrket, sovjettidens etiket "Grusien" er ændret til "Georgien," en vestlig betegnelse, der ikke har ret meget at gøre med landets navn på dets eget sprog – Sakhartvelos – men den ny betegnelse tilkendegiver det vestlige tilhørsforhold, man stræber imod. Det eneste, der tilsyneladende trives uforandret, er troen på vold som en egnet metode til 'konfliktløsning'.

Så i august 1992 forsøger forsvarsministeren, Tengiz Kitovani, at imødegå den abkhasiske trussel mod landets integritet ved en kvik og nogenlunde smertefri militær operation. Invasionen tager abkhaserne på sengen og trænger deres beskedne milits tilbage til den allernordligste del af lilleputlandet, bjergene omkring byen Gagra. Denne del af landet – med dens frodige vin- og tobaksmarker – grænser op til Den Russiske Føderation, hvis sympati for det ny Georgien kan ligge på et lille sted. Abkhaserne regner derfor med betydelig sympati og en vis materiel hjælp fra føderationen. Ved kurbyen Sotji, lige nord for grænsen, er der en international lufthavn og en middelstor havn. I selve Abkhasien er der nær ved byen Gudauta, hvor den abkhasiske ledelse senere opslår sit midlertidige hovedkvarter, en uskadt sovjetisk flybase, som stadig bliver flittigt anvendt af russerne. Der starter og lander dagligt transportfly til og fra Sotjis lufthavn 'Adler'; en trafik som georgierne ikke vover at prøve kræfter med. Hvad der præcist foregår på basen, ved de færreste noget om, men det står klart, at abkhaserne er mere velforsynede med våben og andre krigsfornødenheder, end georgierne hidtil har antaget. Så velforsynede er de, at de slår igen, mens russiske diplomater og militærfolk, der trods Sovjetunionens opløsning stadig er talstærkt til stede, ser den anden vej.

I sovjettiden var Grusien en SSR – en socialistisk sovjetrepublik – og visse provinser var ASSR'er – autonome socialistiske sovjetrepublikker. De ny forhold lader dem formode, at autonomien skal fortsætte og måske endog drives endnu videre. Den foreløbige kulmination på den efterfølgende krise er Tengiz Kitovanis foregribende invasion i provinsen i august 1992. I sommeren 1993 er krisen så vidt, at FN forsøger at skabe en forhandlingsløsning mellem parterne og imens indsætte en observatormission.

Missionen rejser i september 1993 ind via Tbilisi. Efter forhandlinger med den stedlige FN-repræsentant og den georgiske regering går rejsen med fly – et YAK 40 med mahognisofer og en velforsynet bar til ledelsen og klapsæder med for lille benplads til de ordinære dødelige – forbi den sneklædte top af bjergene Elbrus og til den udbombede lufthavn i Gulripsj ved Abkhasiens hovedby Sukhumi. Der opslås hovedkvarteret i et af den hedengangne sovjetmagts tidligere så luksuøse hoteller – "Moskva Militærdistrikts Badesanatorium." Luksussen lader dog til at høre Brezjnevtiden til; nu er der knap nok varmt vand i hanerne, og computerne slukker flere gange dagligt på grund af strømafbrydelser. Det lokale telefonnet er for længst brudt sammen, og FN-missionen må klare sig med sin egen satellitmodtager, der får strøm fra en lille hostende generator. Når den heller ikke virker, kører man til nabobyen, hvor der findes en telefoncentral og gode gamle omstillingsborde med ledninger og bananstik, hvis oprindelse fortaber sig i tiden omkring Første Verdenskrig. Her stilles man, når personalet ellers har tid, igennem via en central i Moskva, hvor forbindelsen på grund af de slidte stik og dæmpning ofte går tabt under vejs i samtalen.

Modangrebet

En uge til halvanden efter missionens etablering bryder ufreden løs. Man har ved flittig besøgsvirksomhed vist sin høflighed hos næsten alle 'landets' borgmestre, som er enevældige vicekonger indsat af centralmagten, men ingen af abkhasernes ledere har været til at få i tale. Alle øvrighedspersoner har forsikret om den fredelige udvikling, som de tilstræber og med FN's hjælp forventer at kunne gennemføre. Under overfladen lurer dog et kondenseret had, som Kitovanis invasion har en åbenlys andel i. Det er, efter rygterne at dømme, ikke just Genèvekonventionerne, der har dannet grundlaget for invasionen i 1992.

I september 1993 har den abkhasiske oprørsregering altså samlet de fornødne kræfter til at slå igen. Abkhaserne har rustet sig, og de russiske baser i området har efter al sandsynlighed hjulpet. I midten af september kommer så angrebet, som har været ventet længe. Mængder af Grad hvisler ind over sanatoriet med en metallisk fløjtende lyd. Grad, som er det russiske ord for haglbyge, er

også kodebetegnelsen for ammunitionen til BM-21 raketkasterne, nutidens 'stalinorgler'. Granater fra morterer og fra allehånde hjemmeflippede leveringsmidler forener sig med raketternes uheldssvangre sværm, der nu vælter ned over Sukhumi fra de omkringliggende højedrag. Sanatoriets korrupte kommandant, en etnisk georgier, nærer begrundet frygt for georgierne og ikke mindst sin egen sikkerhed og påberåber sig FN's beskyttelse mod de 'djævelske abkhasere'. Andre trænger gennem afspærringerne til den nærtliggende russiske flybase for at se, om ikke de kan mase sig om bord i en af de gamle og så godt som udtjente MI-8 helikoptere, der dagligt flyver ud af byen knirkende og stønende under troppernes nådesløse foragt for deres lasteevne.



Både regulære og irregulære styrker deltog i kampene mellem udbryderrepublikken Abkhasien og Georgien.

Den septemberdag står det blandt Sukhumis georgiske befolkning klart, at man kan vente sig det værste. Man har udfordret Apokalypsens 'dyr', og det har rejst sig og viser tænder. Georgierne's utrættelige og omhyggelige udpensling af de rædselsvækkende træk i fjendens ansigt giver fantasien frit spil og nærer deres velbegrundede dårlige samvittighed. Man er sig pinligt bevidst, at efter de overgreb, man selv har ansvaret for, vil kampen blive nådesløs.

Abkhaserne har selv nogle få tusinde personer under våben, men får støtte dels af kaukasiske kosakker, der ønsker at genoprette deres århundreder gamle levevis, og af en bataljon af tjetjenske frivillige, hvis mål er en kaukasisk føderation, dels – formodedes det – af Den Russiske Føderation

i form af materiel, ammunition og forskellige tjenesteydelser. Ledelsen af udbryderprovinsen ligger i hænderne på en gruppe 'politikere' – Gudauta-banden som georgierne senere betegner dem – under ledelse af 'professor' Vladislav Ardzindba, på et antal borgmestre og lokale politichefer samt på de militære førere. Styrets demokratiske legitimitet er ikke iøjnefaldende.

Med billedet af abkhasernes selvbestaltede regeringschef, Ardzindba, for det indre øje maler georgierne deres fjendebillede som portrættet af en tykhovedet, sortskægget, mørk og selvhævdende slyngel, et billede der i grunden passer lige så godt på sanatoriets georgiske kommandant. Man ser for sig en brovten og udsøgt brutal modstander, der vil røve, voldtage og foretage summariske henrettelser. Det er billedet af Djævelen i modpartens kød og blod, som man går i gang med at sammenstykke. Fjenden bærer de samme sovjetiske uniformer som georgierne selv, men de grønne pandebånd, der kendetegner de abkhasiske krigere, er i de flygtende georgieres øjne blevet til et 'dyrets

mærke' 666.³ Skønt abkhaserne i 1993 kun udgør 18 procent af befolkningen i deres eget land, er Sukhumis georgiere ikke i tvivl. Mens kvinderne, de mange unge mødre og de utallige enker forbliver tavse og afventende, hører man igen og igen de samme rygter, floskler og forbandelser gentaget i det uendelige af mænd ved cafébordene, på markedspladsen, på rådhuset og blandt tropperne. Man står over for en overmagt af langskæggede barbarer, i hemmelighed bevæbnet til tænderne af russerne og med en kampmoral, der er opildnet af lige dele hævnthirst og vodka.

Observatøren

De udsendte i FN-hovedkvarteret er ikke part i konflikten, kun tilfældige observatører, der håber at kunne give et beskedent bidrag til løsning af konflikten. Den er jo, forlyder det, under nedtrapning. FN har bragt parterne sammen til forligssamtaler i Adler ved Sotji. I egenskab af neutral udsending fra verdenssamfundets institutionelle samvittighed i New York kan man vandre omkring i denne orientalske heksekedel som en fremmed fra en verden, meget få af de involverede nogensinde har set. Som iagttagere er man uden lod eller del i de lokale stridigheder og har derfor gode muligheder for at observere såvel som at vurdere det, man ser og hører. Og det, man kan iagttage, er nedslående. Ikke kun fordi et tidligere – ganske vist ufrit – men dog rigt og velfungerende samfund i løbet af kort tid har formøblet alt, kastet sig ud i kaos og nedkaldt den yderste armod over sine indbyggere; men nok så meget fordi man oplever den mentale forandring, der foregår i det lille samfund. Mennesker, der før har levet side om side – måske som venner og i hvert fald som anstændige naboer – brutaliseres og tilpasser sig de nye vilkår ved at konstruere fjendebilleder. De gør det ved at kolportere rygter, dæmonisere og knytte negative egenskaber til grupper af medborgere, som den ny realitet har anbragt i rollen som modstandere. En stor del af de overfladiske kendetegn ved denne fjende er sikkert reelle nok – mørk lod, hår, skæg m.v. – men det er kendetegn, der med samme ret eller uret kan bruges, og bliver brugt, af begge parter mod hinanden.

Efterhånden som krigen skrider frem og abkhaserne rykker mod syd, bliver det for hedt for den georgiske ledelse. Sjevardnadze og hans stab, der på det tidspunkt opholder sig i Sukhumi, flygter over hals og hoved. Dagligt høres skyderi og granatnedslag i gaderne, og ikke sjældent må man skræve over et lig eller to for at komme ud ad porten, ud i byen, for at passe sit job. Den lokale kunstmaler Vladimir Sergejevitj Bernadin kender til krigens afsavn, for han har indledt sin kunstnerkar-

³ Johannes' Åbenbaring 13: 18.



UNOMIG observerer stadig langs våbenstilstandslinjen mellem Abkhasien og (det øvrige) Georgien. (UNOMIG).

riere som bataljemaler i sneen ved Stalingrad i 1942. Han sidder nu i skoven og maler prisgivet det sene efterårs omskiftelige vejr, for hans atelier har fået en fuldtræffer. Han takker sin skæbne for FN, for han er en god portrættør, og de udsendte FN-folk har penge og et umætteligt behov for at se sig selv forevigt.

Mod slutningen af oktober er Sukhumi atter abkhasernes by. Nu gælder fjendebeskrivelserne georgierne, og de er forbløffende lig dem, der kort forinden har passet så fint på abkhaserne. Abkha-

siens befolkningsgrupper er noget forskellige, men mange grundlæggende træk er faktisk de samme. Hvor det i sovjetæraen var anerkendt norm, at samfundet var multietnisk, er det nu lige pludselig blevet vigtigt at kunne overbevise andre om sit etnisk, sprogligt og kulturelt abkhasiske tilhørsforhold og sindelag eller i det mindste godtgøre, at man ikke har bånd til det fjendtlige samfund – det georgiske.

Mens de ydre kendetegn er langt mere ens, end de stridende parter finder det hensigtsmæssigt at erkende, er en af de få reelle, men til gengæld iøjnefaldende, forskelle navnetraditionen. Navne, der ender på -adze, -idze og -svili er almindelige for georgiere, men næsten ukendte i abkhasiske familier. En anden forskellighed er en vis tilbøjelighed til den ortodokse kristne tro hos georgierne, mens abkhaserne siges at være muslimer.⁴ Denne skelnen har dog karakter af efterrationalisering, for efter 70 år under sovjetisk ateistisk påvirkning spiller religionen på det tidspunkt en meget beskeden rolle. Dæmoniseringen er en 'fjendtliggørelse efter behov', en portrættering af modparten, der udnytter alle forhåndenværende fordomme, rygter og formodninger sammenblandet med stumper af faktisk viden. Menneskene, der bliver gjort til fjender, kan hedde noget forskelligt, bekende sig til hver sin konfession eller være ateister, men set med en udenforstående observatørs øjne ligner de hinanden.

*Dræb dem, hvor end du finder dem. Driv dem ud fra de steder, hvorfra de har fordrevet dig. [...] Kæmp mod dem, til der ikke længere er nogen afgudsdyrkelse, og Guds tro hersker. Men hvis de bøjer sig, bekæmp da kun synderne.*⁵

Fjendskabets objekt

Oplevelser som disse er forstemmende i deres irrationalitet og tankevækkende, hver gang de udspilles; men de er ikke enestående, og de er slet ikke nye. De drejer sig om en central del af en af menneskeslægtens ældste og mest krævende beskæftigelser, krigen. De indgår i krigens logik som en del af den krigsførende entitets forsøg på at definere et mål – et objekt – for fjendtlighederne. Et mål der kan samle og skabe gruppeidentitet, et mål der er forståeligt, og et mål som det er realpolitisk hensigtsmæssigt at tilintetgøre eller tage i besiddelse.

Men objektet for fjendskabet kan man ikke nøjes med at begrunde og beskrive psykologisk. For den del af en befolkning, der skal støtte krigsindsatsen og bakke op om krigsledelsen er den psykologiske side den afgørende; men hos dem, der skal udkæmpe krigen, er der brug for konkret viden om modstanderen. Uden veldefinerede mål kæmper man i blinde, man mangler beslutningsgrundlag. Man

⁴ Man bekender sig til en særlig georgisk ortodoks kirke.

⁵ Den Hellige Qu'ran, Sura 2: 190-93.



bliver nødt til at tegne et billede, der viser den fjende, som man vil bekæmpe; og det skal vise ham i alle detaljer, som han er, hvor han er og med de hensigter, man mener, han har. Først når det er gjort, kan man skræddersy sin egen strategi, udruste sine styrker målrettet til opgaven og lægge sine operative og taktiske planer til rette med en rimelig udsigt til hurtig sejr uden for store omkostninger. Kunne man sikre sig, at man fik malet fjendebilledet med disse sidste ingredienser alene, ville krigen blive kort og målrettet – men kan man det?

Man engagerer sig, og man får se

Den prøjsiske krigsteoretiker Carl von Clausewitz fik sin ilddåb i 1793, da han som 13-årig officersaspirant deltog i kampene mod den franske revolutionshær. Senere, i årene 1805-15, kæmpede han først i prøjsisk tjeneste, så i russisk og så igen i prøjsisk mod den franske kejsers armeer og skaffede sig dermed den viden og de indtryk, som blev grundlaget for hans livsværk *Vom Kriege*. Ved sit praktiske studium af Napoleonskrigene og gennem sine teoretiske overjelser om krig i almindelighed dannede Clausewitz sig den opfattelse, at krigen er en så uforudsigelig og foranderlig størrelse, at det er umuligt at skaffe sig et brugbart indtryk af fjenden i så god tid, at det kan bruges operativt. On s'engage, et alors on voit, er et udsagn, der derfor sagtens kunne have været Clausewitz', men som angiveligt skyldes hans modstander, Bonaparte. I virkeligheden udtrykker sætningen en opgivende holdning. Da man alligevel ikke kan skaffe sig pålidelige oplysninger om fjenden, kan man lige så godt spare sig ulejligheden. Man må kaste sig ind i kampen og så lade begivenhederne, der kommer ud af den, vise, hvor fjenden er, hvor stærk han er, og hvad han vil stille op. Skal man tro Clausewitz, var det på den måde, mange militærfolk på hans og Bonapartes tid greb sagen an; men det var i virkeligheden ikke sådan, den store franske hærfører og senere kejser selv tænkte. Napoleon kendte sin fjende. Som en af de første systematiserede han indhentningen af præcise og brugbare oplysninger om sin modstander. Så tidligt som muligt inden sine slag skabte han et fjendebillede, der viste ham, hvor modstanderen var svagest og dårligst forberedt, hvor hans forsyninger kom fra, og hvad han var i færd med. Han havde derfor næsten altid det fortrin, at han kendte så meget af modstanderens plan, at han ud fra sin militære erfaring og politiske indsigt kunne regne tilstrækkeligt meget af resten ud.

På det grundlag kunne han indsætte sine styrker de rigtige steder, anvende dem økonomisk og overraske modstanderen, når det var mest afgørende. Så når den store, lille franskmænd mente, at "man engagerer sig, og man får se," var det nok mindre for at beskrive sin måde at male fjendebillede på end for at pleje sit ry som den altid sejrssikre feltherre med den aldrig svigtende situationsfornemmelse og det ukuelige gåpåmod. Bonaparte var med andre ord ikke den, der ventede på, hvad

fjenden kunne finde på. Han brugte megen energi og stor omhu på hele tiden at 'være på forkant' med situationen ved at udarbejde det bedst mulige efterretningsgrundlag – det nøjagtigst mulige fjendebillede. Sådan fik han mulighed for at se sin fjendes ansigt for sit indre blik og kortlægge den forventede modstand og de sandsynlige vanskeligheder. Han skabte derved et realistisk planlægningsgrundlag til gavn for både sig selv og sine tropper.

Siden Napoleons dage har rækken af hjælpemidler, der anvendes til at sammenstykke fjendebilleder, unægtelig ændret sig i mange henseender. Napoleons hjælpemidler var simple: spioner, diplomater og opklaringsrytteri samt åbne kilder som aviser og leksika. I terrorens, computerens og satellitternes tidsalder er hjælpemidlernes teknologiske raffinementer til gengæld næsten uden ende. Hastigheden og præcisionen i den nutidige efterretningsindhentning giver beslutningstagere mulighed for at se først og derefter handle på et næsten helt sikkert grundlag. De indhentede oplysninger kan analyseres og resultaterne leveres til hele spektret af brugere fra krigslederne i regeringshovedkvartererne til de militære førere ved fronten på den rigtige måde og i rette tid. Eller rettere: Det er sådan, det burde være, og det er sådan, mange militærforskere anskuer fremtiden. Men fjendebilledet har mange facetter, og derfor kan mødet med virkeligheden fortsat byde på betydelige overraskelser. Et moderne samfund, der er i krig, tager for givet, at når en fjende er identificeret, så er det også muligt at registrere, stedfæste og ramme ham på grundlag af elektroniske data og tidsnære billeder fra satellitter, flyrekognoscering, videosensorer, varmesøgning etc. Ud fra disse forudsætninger forventer man at kunne give modstanderen den bekomst, han fortjener, på hensigtsmæssig måde, i rette omfang og i tide.

Dette synspunkt er imidlertid en urimelig forenkling af de virkelige forhold. Krigen i Irak i 2003 – og i særdeleshed genvordighederne i kølvandet på den – viser med al ønskelig tydelighed, at der stadig trods al moderne teknologi og ressourcerigdom er vanskeligheder forbundet med at skaffe sig den fulde indsigt i og forståelse af fjendens hensigter, muligheder og adfærdsmønstre. Er det ansigt, man giver sin fjende, de efterretninger, man lægger til grund for sin politik og sine militære operationer, virkelig vellignende, fuldstændige, tidsnære og præcise; eller tror man blot, at de er, fordi de er alt, hvad man har at basere sine beregninger på? Gør man sig skyldig i ønsketænkning eller i manipulation? Osama bin Laden var jo øjensynlig ikke i de huler i Tora Bora-bjergene, hvor man ledte efter ham, og Saddam Hussein var ikke på den restaurant, der blev Irakkrigens første bombemål, og som den moderne teknologi tillod amerikanske fly at nedkæmpe med så enestående præcision.

Bliver fjendebilledet nogensinde så præcist, at en krig kan udkæmpes rationelt på basis af teknologi og beregninger? Ja, det gør det, mener den amerikanske forsker Martin C. Libicki. Han kalder

dette fænomen for "efterretningsbaseret krigsførelse" – intelligence based warfare – og definerer det som brugen af efterretninger direkte i operationerne i stedet for indirekte som bidrag til den overordnede militære føring. Dermed mener Libicki, at fjendebilledet sammenstykket på grundlag af en automatiseret efterretningsvirksomhed har fået en ny dimension. Efter hans opfattelse skal det billede, der gennem menneskelige og tekniske bidrag tegnes af fjenden, fremover ikke kun vurderes af menneskelige hjerner, men nu og da behandles og anvendes rent maskinelt.⁶ Der åbner sig i følge forskere som Libicki en 'fagre ny verden' af muligheder for at kreere såvel som udnytte præcise fjendebilleder. Det portræt af modstanderen, der førhen produceredes i det såkaldte efterretningskredsløb – the Intelligence Cycle – bestående af planlægning, indhentning, bearbejdning og anvendelse, kan nu i visse sammenhænge skabes i en sensor-våbencyklus. Med det mener han en proces, hvor et våben selv stiller krav til indhenterne, sensorerne, om de nødvendige efterretninger. Disse skaffer så de forlangte oplysninger, der derpå bearbejdes maskinelt og til sidst leveres tilbage til våbnet. Våbnets indbyggede computer er så i stand til at 'få målet på kornet' og ramme det. Teoretisk set kunne den militære fører i de tilfælde altså lige så godt sidde i et operationsrum langt fra kamppladsen og følge situationen på sin monitor uden at behøve personligt at gribe ind. Men er denne teori mon realistisk? Kan også mere komplicerede operationer udføres betryggende på grundlag af et sådant fjendebillede? Det er kommet til veje maskinelt og ud fra forudsætningen om, at detaljerne i efterretningsgrundlaget er fuldstændige, dynamiske og ajourførte – betingelser, som det vil være klogt at forholde sig kritisk til.

Et fjendebillede er nemlig ikke en 'klinisk ren' og fuldkommen størrelse. Det skabes og tilpasses løbende ud fra mangeartede bidrag. Fremtidens 'rene' fjendebillede bliver næppe så rent endda, for det vil uundgåeligt sløres af underbevidste forestillinger om modstanderen såvel som af en række andre mere eller mindre irrelevante faktorer. Det Hvide Hus' og Pentagons håndtering af efterretninger op til invasionen i Irak i 2003 kan tjene som eksempel.

Et samfund i krig bygger som oftest sin planlægning af den nationale strategi og de militære kampagner på såvel nøgterne vurderinger af fjenden som mere eller mindre bevidste formodninger om ham. At formode, at forudsætte og at antage vil være nødvendigt, så længe der er huller i ens viden om modstanderen og om kampvilkårene i det hele taget; for fylder man ikke hullerne i sin vi-

⁶ Martin C. Libicki, "What is Information Warfare?" i Thierry Gongora og Harald von Riekhoff, eds., *Toward a Revolution in Military Affairs? Defense and Security at the Dawn of the Twenty-First Century* (Westport: Greenwood Press, 2000), p. 41.

den, går ens planlægning i stå, og initiativet overgår til modstanderen. Mange efterretningsfolk vil nok mene, at deres fjendebilleder udelukkende sammenstykkedes af sunde og holdbare analyser, der bygger på realistiske vurderinger af de håndgribelige elementer i fjendens krigspotentiale. Alligevel kan selv de mest velfunderede og pålidelige vurderinger, selv de mest perfekte efterretninger ikke ændre den kendsgerning, at 'fjenden' også er et produkt af vore egne hjerners aktivitet – og denne foregår på såvel det underbevidste som det bevidste plan. Det gælder også, omend måske i mindre omfang, for de professionelle efterretningseksperter. Billedet af fjenden får vi derfor sammenstykket af mangeartede bidrag. Det er et produkt, der forekommer at være en realitet, men som faktisk er en delvist fordrejet virkelighed, én som farves af glasset i den enkelte bidragydere briller. Den information, vi modtager som brikker i fjendemosaikken, ser ud, som om den drejer sig om objektive realiteter såsom styrkeforhold, modstanderens økonomi, hans teknologiske stade, bruttonationalprodukt, forsvarsudgifter, militære doktriner og måske oven i købet graden af folkelig opbakning til styret. Ikke desto mindre er der parallelt med disse forholdsvis objektive oplysninger om fjendens nationale formåen en række langt mindre håndgribelige elementer, som f.eks. sociologiske og psykologiske faktorer, krigshensigter og -mål, kulturelt og religiøst livssyn og en sand mangfoldighed af andre antagelser, som over indflydelse men som kun sjældent kan underbygges med konkrete beviser.

Da der således er al mulig grund til at tro, at fakta kun udgør en del af fjendebilledet, er det en nærliggende tanke at føre krig efter det napoleonske 'på lykke og fromme-princip', at kaste sig ud i krigens store hav og se, om man kan bunde. Det er der dog næppe nu om stunder nogen ansvarlig beslutningstager, der ville drømme om. Trods alle uklarheder er mulighederne for med moderne hjælpemidler at skabe sig et nogenlunde hæderligt fjendebillede så gode, at alt taler for at udnytte dem til det yderste. Kunsten er så blot at undgå at tillægge dem større sandhedsværdi, end de faktisk besidder.

Mens dagens teknologiske værktøjer tillader os at opbygge mere og mere præcise fjendebilleder, reducerer de dårligt belyste og de mindre håndgribelige elementer billedets nøjagtighed. Og der er yderligere et forhold, der trækker i negativ retning. En krigsførende nation eller koalition bliver nødt til at skabe opbakning til statsledelsens politik. Det kan ikke gøres alene ved objektive vurderinger. Der skal mobiliseres følelser som vrede, religiøs indignation, national stolthed og forargelse. Man bliver nødt til at se modstanderen som fjende, for vælgerne går ikke godvilligt med til en krig, der ikke på overbevisende måde ser ud til at skaffe en alvorlig trussel af vejen. Briternes lunkne opbakning til deltagelsen i krigen i Irak taler sit tydelige sprog. Man bliver nødt til at tillægge modstanderen fjendtlige egenskaber som ondskab, griskhed, brutalitet og afstumpethed – med andre ord fjendtliggøre og

dæmonisere ham – for at gøre det muligt at kaste sig selv og andre ud i noget så livsfarligt som en krig. Den amerikanske psykolog Robert W. Rieber hævder, at fjendtliggørelse er en essentiel psykologisk komponent i den mentalitet, der præger krigsførelse, og at væbnede konflikter vil være utænkelige uden et klart defineret billede af en fjende.⁷ Det lyder som en selvfølgelighed, men det er dog værd at gøre sig klart, at blot fordi fjendebilledet er tydeligt, er det ikke nødvendigvis sandt i enhver detalje; og det er dæmoniseringen en af årsagerne til, at det ikke er. Det billede af fjenden, som Pentagon og Det Hvide Hus malede i 2003 var ganske tydeligt, men det var ikke et sandt billede.

Formålet

Formålet med at tegne et billede af den aktuelle modstander er altså tosidet: For det første skal den krigsførende stats ledelse give en rimelig og overbevisende grund til krigen – en casus belli. For det andet skal krigsledelsen sættes i stand til at udføre hensigtsmæssige modtræk til det, fjenden finder på at foretage sig. Det første skaber den nødvendige folkelige opbakning til det krigeriske projekt, mens det sidste danner udgangspunkt for den militære planlægning. Men uanset formålene kan det ikke undgås, at ethvert fjendebillede males under indtryk af de generelle historiske, psykologiske og kulturelle forhold, der gør sig gældende i de krigsførende samfund og i deres politiske og militære ledelser. De påvirkes af underbevidste fænomener, fælles arv for hele samfund eller samfundsgrupper, der opbygges over årtier eller gennem generationer og kun ændres langsomt. Forsoningsprocessen mellem Østrig, Sachsen og Bayern på den ene side og Preussen-Tyskland på den anden varede formentlig lige fra den indbyrdes krig i 1866 til kort før Første Verdenskrigs udbrud, ligesom mistroen mellem Frankrig og Storbritannien, der grundlagdes under Den Preussiske Syvårskrig 1756-63 fortsatte uhindret frem til godt ind i 1914, hvor mange briter stadig hævdede, at det var den forkerte fjende, man kæmpede imod – det skulle have været the frogs, ikke the boches – franskmændene ikke tyskerne.⁸

Muligheder og begrænsninger

Den revolutionære og først og fremmest teknologidrevne udvikling, som har fundet sted siden 1980'erne, betegnes i militære kredse verden over som en "Revolution i Militære Anliggender." Det

7 Robert W. Rieber, ed., *The Psychology of War and Peace: The Image of the Enemy* (New York and London: Plenum Press, 1991) p. 4.

8 The Boches er overtaget fra det franske argot-begreb for tyskerne Les sales Boches. Frogs er den almindeligt anvendte engelske slang for franskmændene - frøderne.

netværksbaserede operationskoncept er en del af denne omvæltning. Det siges at kunne skabe en effektiv efterretningstjeneste såvel som mulighed for fokuseret logistik. Herved forstår man det at levere de nødvendige forsyninger, men kun de nødvendige, i rette mængde dér, hvor de skal bruges, og på det rette tidspunkt. Ganske tilsvarende gælder for indsættelse af våben. Hvad bestræbelsen mod præcision og klarhed angår, rejser netværkstankegangen i disse år forventninger om noget nær ufejlbarlighed i indhentning, analyse og brug af efterretninger og dermed om et perfekt fjendebillede. Den uvished, der altid er med til at gøre krig til en risikabel og uforudsigelig affære, skulle det perfekte fjendebillede så hjælpe os med at slippe af med. Alligevel er det tvivlsomt, om det uvishedens dilemma, der kendetegner krig, kan løses alene ved teknologiens og netværkets hjælp. Så længe der ikke eksisterer et middel til at få indsigt i processerne i den fjendtlige krigsledelse, synes dette tvivlsomt, og vi må desuden antage, at selv et teknologisk perfekt efterretningsinstrument vil have svært ved at håndtere politiske holdninger og motiver.

Ethvert krigsførende samfund forventer i større eller mindre udstrækning, at dets borgere og ledere er fælles om dets generelle normer. Selvom disse normer er uhåndgribelige, har de en afgørende betydning for udseendet af det samlede fjendebillede. Således var det næppe uden grund, at Edward VIII, Hertugen af Windsor – den britiske konge, der abdicerede på grund af sit giftermål med den fraskilte amerikanske Mrs Wallis Simpson – som ofte havde ytret klare sympatier for dele af Det Tredje Riges produktionsformåen og ledelsesstil, blev gemt af vejen på Bahama under hele Anden Verdenskrig. En sådan opinionsleder ville ikke have fremmet krigsindsatsen, hvis han havde haft daglig kontakt med britisk presse. Af den samme grund, formentlig, fik lederen af British Union of Fascists, Sir Oswald Mosley, heller ikke vedblivende lov til at gå frit omkring. Selvom vi holder os for øje, at der findes krigsførende samfund, der tillader højere grad af frihed til at kritisere stats- og krigsledelsen end andre, er der grund til at tro, at der altid vil være et vist krav om konsensus vedrørende nationens kerneinteresser og -ideologier. Sådanne krav gælder for alle civile såvel som militære beslutningstagere. Hasso von Manteuffel gjorde denne pointe gældende over for den britiske militærteoretiker, Sir Basil Henry Liddell Hart, i en samtale i sit krigsfangenskab kort efter Anden Verdenskrigs afslutning. Liddell Hart refererer i *The German Generals Talk* von Manteuffel for den betragtning, at efterretningerne, som de kæmpende styrker modtog, var filtrerede og finpudsede af partiets efterretningsorgan SD, således at de passede ind i den nazistiske ideologi, uanset at dette forvrængede det virkelige fjendebillede. Han udtalte sig kun om forholdene i Det Tredje Rige, men som nævnt er der næppe nogen politisk ledelse, der i krigstid vil kunne holde til, at militære chefer arbejder udelukkende efter professionelt begrundede principper uden ringeste hensyn til landets officielle holdning

vedrørende vitale spørgsmål om krigen og om fjenden.⁹ Fjendebillederne vil altså på alle niveauer i større eller mindre udstrækning være farvede af disse normer og holdninger.

Billedet af fjenden og kampmiljøet kaldes i det militære mikrokosmos for efterretningsgrundlaget. Det vil altid være mangesidet, rigt facetteret og indeholde et menneskeligt islæt, der gør det uforudsigeligt. Derfor vil det aldrig helt kunne fortrænge usikkerheden. De moderne samfunds teknologiske fremskridt vil føje meget til forståelsen af en fjende, men skjulte dagsordener og dybt forankrede holdninger vil samtidig modvirke tendensen mod klarhed og sikkerhed. Et fjendebillede vil fortsat være en blanding af klarsyn og fordom, en syntese der viser modstanderens portræt som et, der er bygget på veldefinerede styrkevurderinger og efterretninger såvel som på uhåndgribelige følelser af sym- og antipati, egne fortrængte traumer, religiøse og mytiske forestillinger samt propaganda og historisk betinget had.

Tilbage til 'Dyret'

I 1989 begyndte Østblokken at smuldre, og i 1992 var det forbi med Unionen af Socialistiske Sovjetrepublikker. Fjendebilledet, der i 1920'erne havde krævet udbredelse af revolutionen til hele verden, for at ikke dens fjender skulle kaste sig over moderlandet, blev i de efterfølgende årtier noget modificeret, men det fastholdtes i sin essens gennem godt halvfjerds år. Nu var det så endelig gået i opløsning. Det fjendebillede havde holdt unionen sammen, og dets forsvinden som offer for informationssamfundet betød dens endeligt. Men som om fjendeforestillinger som psykologisk drivkraft alligevel ikke sådan uden videre kan gøres arbejdsløse, men ligger latent og venter på en lejlighed til at tage fat igen, ses i årene derefter talrige udbrud af stridigheder, der får næring fra dæmonisering og misundelse.

I dag, femten år efter, er konflikten i Abkhasien på ingen måde forbi. Den og lignende stridigheder er lavintensitetskonflikter, hvor de reelle sammenstød er få, men hvor det ideologisk og psykologisk betingede fjendskab vedligeholdes, fordi kræfter i og uden for de deltagende samfund mener at have gavn af det. Ruslands ønske om at opretholde dominans i sit 'nære udland' er en del af denne sammenhæng. Ønsket om royalties fra olierørledninger er en anden bevæggrund til, at områder som Adsjarien og Sydossetien er omstridte, og fjendskabet derfor holdes i live. Tilsvarende

⁹ General Hasso von Manteuffel i samtale med Sir Basil Henry Liddell Hart. B. H. Liddell Hart, *The German Generals Talk* (New York: Perennial, 2002), pp 294 ff.

interesses modsætninger gælder Nagorno-Kharabakh og Dnestrrepublikken. Religiøse modsætningsforhold er på overfladen kernen i et meget stort antal af det 21. århundredes stridigheder, men de har stort set ingen reel indflydelse på dannelsen af fjendebilleder i det tidligere Sovjetunionen. Alligevel har landene, der nu udgør Den Russiske Føderations 'nære udland' fået deres rigelige bekomst af nutidens etno-kulturelle konflikter. De har over 70 års erfaring i at vedligeholde fjendebilleder, og det lader til, at de forstår at bygge videre på dem. Så om end Rommels idé om en Krieg ohne Haß sikkert er ærligt nok ment, så er dens idealisme dog snarere en skøn illusion end et udtryk for indsigt i den menneskelige psyke.

Fjendskab er hverken et forældet eller et geografisk begrænset fænomen. Underbevidst materiale, ideologier, religion, politisk opportunisme, behovet for gruppeidentitet samt rene tilfældigheder vil forsat lade mennesker stigmatisere, således som det er sket gennem årtusinder.

Og det fik magt til at give Dyrets Billede Livsaande, så Dyrets Billede endog kunde tale og lade alle dræbe, som ikke vilde tilbede Dyrets Billede. Og det faar alle [...] til at give sig selv et Mærke paa deres højre Haand eller paa deres Pande for at ingen skal kunne købe eller sælge uden den, som har Mærket: Dyrets Navn eller dets Navns Tal [...] og dets Tal er 666.¹⁰



Konflikten mellem Abkhasien og styret i Tbilisi havde store menneskelige og materielle omkostninger.

¹⁰ Johannes' Aabenbaring, 13: 15-18.

Problemer og perspektiver for Ruslands militære sikkerhed i det 21. århundrede

Af seniorforsker, Dr. Jurij Morozov, Europainstituttet under Videnskabernes Akademi, Moskva.¹

Indledning

Efter alt at dømme lover det 21. årh. ligesom det 20. årh. ikke nogen rolig og stabil tilværelse hverken for verdenssamfundet som helhed eller for de enkelte stater. Den faktiske verdensorden og de militære trusler mod nationale interesser demonstrerer, at grundlaget for de forskellige landes militærpolitik fortsat handler om at styrke egen eller militære koalitioner militære sikkerhed. Ikke sjældent går repræsentanter for landenes militære strukturer mere og mere i retning af en vis lukkethed og eksklusivitet, når det handler om at føre de forskellige staters militærpolitik ud i livet.

Derfor er tilstedeværelsen af nationale lovgivningsmæssige og parlamentariske normer og procedurer, som kan modvirke denne stadige tendens, i højeste grad en slags "visitkort" for et demokratisk samfund. Nu i det tredje årtusinde vil det derfor være ønskeligt at se Ruslands militærpolitik være såvel konsekvent i forhold til fortiden som realistisk.

Det, at internationale eksperter har et godt kendskab til grundlaget for russisk militærpolitik, gør det muligt for dem at finde "berøringspunkter" eller problemområder med henblik på at opnå et konstruktivt og forudsigeligt samarbejde mellem vestlige samfund og Rusland inden for sikkerhedspolitik i hele det fælles geopolitiske rum.

Ruslands forsvars- og militærpolitik og den militære sikkerhed

Forsvars- og militærpolitikens væsen og struktur i relation til sikkerhed.

Overordnet set omfatter Ruslands militærpolitik særdeles mange aspekter, og forskellige problemer og trusler mod de nationale interesser kan afhængigt af omstændighederne visse sig vig-

¹ Oversat fra russisk af lektor C. Mathiesen, Institut for Sprog, Forsvarsakademiet.

tige. På nuværende tidspunkt har en række problemer trængt sig på, som kan anses for de vigtigste retninger for Ruslands militærpolitik. Det er:

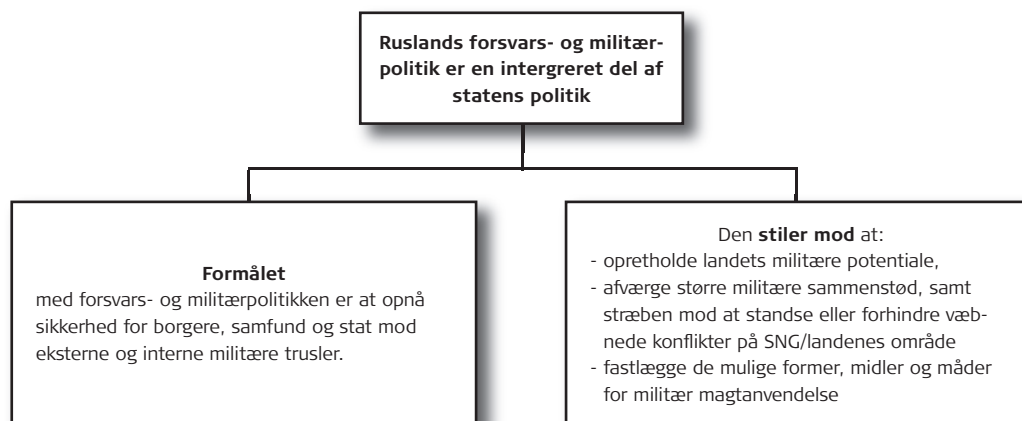
- opretholdelse af militær og politisk stabilitet i verden
- tilvejebringelse af militær sikkerhed
- optimering af militær-politiske koncepter, dokumenter og love.

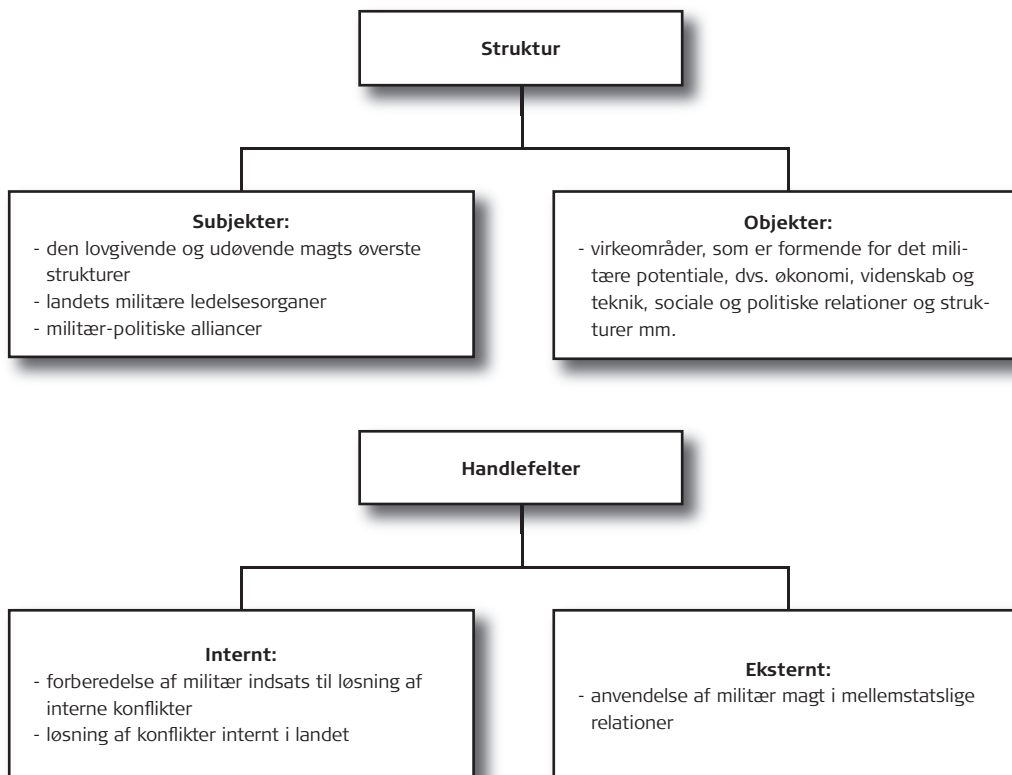
Set fra Ruslands synspunkt er "forsvars- og militærpolitik" en integreret del af statens samlede politik, som hænger umiddelbart sammen med at forme en militær organisation og med at forberede og anvende de militære strukturer til at nå bestemte politiske mål inden for militær sikkerhed.

Ruslands forsvars- og militærpolitik grundindhold er sammenhængende med gennemførelse af tilsvarende aktiviteter fra statens side, der omfatter:

- udformning og udførelse af en fælles politik på det sikkerhedspolitiske område
- fastholdelse af den forfatningsmæssige orden og den territoriale integritet og suverænitet
- udvikling og styrkelse af venskabelige relationer til nabolande og andre lande
- opretholdelse af den nødvendige forsvarskapacitet
- optimering af de væbnede styrker og andre militære formationer og opretholdelse af disses indsatsberedskab
- forsvar af vitale statslige objekter på forskellige områder samt andre mål af almen statslig art (se fig. 1).

fig. 1 - Ruslands forsvars- og militærpolitik





De vigtigste forsvars- og militærpolitiske opgaver vedrørende Den Russiske Føderations militære sikkerhed² er følgende:

- fastlæggelse af, hvornår det er muligt eller nødvendigt at anvende militær magt, samt begrænsningerne heri
- fastlæggelse af måder, hvorpå man kan indvirke militært på en potentiel modstander
- grundlag for og udarbejdelse af forsvars- og militærpolitiske beslutninger

² Den Russiske Føderations Nationale Sikkerhedskoncept, afsnit IV. Juridiske dokumenter vedr. den Russiske Føderation, samling af dokumenter, 760 s. Moskva 2002.

- udarbejdelse af konkrete planer for landets militære systems funktion og videre udvikling
- løsning af spørgsmål vedrørende forsvars- og militærpolitiske relationer til andre lande, koallitioner og alliancer
- styring af den militære organisations udvikling og opbygning samt forsvars- og militærpolitiske aktioner af forskellig art og omfang
- koordination af handlinger med allierede og andre opgaver.

Den militære sikkerhed er afgørende for den tilstand, som statens forsvarsevne befinder sig i, samt for statens muligheder for at sikre forsvaret af nationale eller kollektive interesser med væbnede midler. Ruslands militære sikkerhed opnås ved at føre politik på fire niveauer for militær-politisk stabilitet: globalt, regionalt, lokalt og nationalt.

Den globale militær-politiske stabilitet er bestemmende for hele det internationale system af militærpolitiske relationers bæredygtighed og endvidere en forudsætning for at kunne hindre en verdenskrig. Det primære instrument til at håndtere internationale sikkerhedsspørgsmål på globalt niveau er for Ruslands vedkommende FN. Af stor betydning for at sikre den globale stabilitet er endvidere reduktion af de modsatrettede nukleare potentialer til et optimalt niveau³, samt gennemførelse af en række foranstaltninger vedrørende kontrol med ikkespredning af masseødelæggelsesvåben og andre tiltag.

Den regionale militær-politiske stabilitet er bestemmende for graden af bæredygtighed af de militærpolitiske relationer i de enkelte regioner. Rusland er på en gang repræsenteret i flere regioner⁴: den europæiske, den centralasiatiske, den fjernøstlige, store mellemøstlige, arktiske og antarktiske region. Set fra et stabilitetssynspunkt er den europæiske region særdeles vigtig i det 21. årh. Den militærpolitiske udvikling i denne region forudsætter Ruslands fortsatte integration i den "fælleseuropæiske sikkerhed" samt tilnærmelse på bilateral og multilateral basis til de førende europæiske stater.

Den lokale militær-politiske stabilitet er bestemmende for bæredygtigheden af Ruslands militærpolitiske relationer i SNG (Sammenslutningen af Uafhængige Stater, "CIS") og ODKB (Den Kollektive

3 SALT-II aftalen indebærer reduktion af Den Russiske Føderations og USA's kernetladninger til 3.000-3.500 til hver. Derudover har Rusland og USA aftalt, at antallet af kernevåben på strategiske fremføringsmidler skal reduceres til 1.700-2.200 sprænghoveder inden 31. december 2012. Andre atommagter og "slyngelstater" er dog ikke omfattet af denne proces.

4 Med "region" forstås en gruppe af territorielt nært beliggende stater med historisk set relativt stabile økonomiske, politiske, militære, geografiske, konfessionelle og etniske forbindelser.

tive Sikkerhedstraktats Organisation)⁵. Som en følge af Sovjetunionens sammenbrud opstod en række destabiliserende faktorer⁶, som kun kan imødegås ved fælles indsats af Rusland og de øvrige lande i det postsovjetske rum.

Den interne militære stabilitet betinges af karakteren af relationer internt i Den Russiske Føderation. Her drejer det sig primært om forholdene mellem "centret" (= Moskva – o.a.) og subjekterne (dvs. føderationens 86 politisk-administrative enheder – o.a.).

Det nødvendige niveau af militær sikkerhed og stabilitet opnås ved koordineret indsats af de statslige institutioner og ved anvendelse af hele registret af disses strukturelle komponenter, såvel de rent militære, som de politiske og diplomatiske, økonomiske, ideologiske og andre. Den militære sikkerhed er ligeledes et udtryk for Den Russiske Føderations evne til at modvirke opståen af krig med brug af midler til væbnet kamp, involvering i krig, samt - i tilfælde af en krigs opståen - at begrænse tab og ødelæggende følger for landets nationale sikkerhed til et minimum⁷.

I henhold til Den Russiske Føderations forsvars- og militærpolitik er det statens opgave at opstille et system til sikring af landets militære sikkerhed, som gør det muligt at vurdere eksterne og interne trusler samt definere forholdet mellem ikkemilitære og militære sikkerhedsskabende midler. Særlig betydningsfuld i denne sammenhæng er styrkelse og optimering af statens militære organisation samt opretholdelse af statens militære styrke på et niveau, som sikrer rettidig erkendelse, effektiv afskrækkelse eller afvisning af en eventuel aggression.

En vigtig plads i denne sammenhæng har den konstante forbedring af landets mobiliserings- evne og -kapacitet samt sikringen af, at statsmagt, økonomi, transportsektor, vej- og øvrigt forbindelsessystem er rede til at løse opgaver i forbindelse med landets sikkerhed. Tilsvarende gælder fastlæggelse af opgaver vedrørende mobilisering og prioriteter vedrørende tilvejebringelse af militærøkonomiske forudsætninger herfor.

Med henblik på dette gennemfører Rusland en relevant militær materielteknisk politik, hvorved der forstås et kompleks af anskuelser og praktiske tiltag udført af de statslige myndigheder direkte

5 På engelsk hedder den The Collective Security Treaty Organisation (CSTO); foruden Rusland omfatter den Armenien, Hviderusland, Kasakhstan, Kirgisistan og Tadsjikistan – o.a.

6 Heriblandt: lokale væbnede konflikter og potentielle brændpunkter på områder mellem tilgrænsende stater, store flygtningestrømme og disses utilpashed under meget sammenpressede leveforhold, uafklarede territoriespørgsmål, manglende eksakt demarkation af grænser, manglende økonomisk stabilitet og andre.

7 Grundlaget for Den Russiske Føderations militærpolitik og opnåelse af militær sikkerhed. Moskva 2005. 182 s.

med henblik på at opnå militær sikkerhed på dette område. Disse tiltag omfatter: det overordnede system til varetagelse af forhold vedrørende materiel og bevæbning, det militærindustrielle og materieltekniske videnskabelige kompleks, samt endvidere Ruslands materieltekniske samarbejde med andre stater.⁸

Systemet til etablering af militær sikkerhed og dets struktur og indhold

Ved starten af det 21. årh. ses en række forskellige tilgange på internationalt niveau til spørgsmålet om militær sikkerhed.

Den første tilgang bygger på folkerettens forrang i staters og militære alliancers militærpolitik. En del af de eksisterende internationale konventioner og aftaler med henblik på at afværge militære konflikter med ikkemilitære midler støttes og realiseres af Rusland.

Den anden tilgang til at opnå statens sikkerhed i militær henseende bygger på, at anvendelse af militær magt har forrang. Hertil kræves etablering og opretholdelse af et højt militært potentiale i det enkelte land eller i en koalition af lande. Sådant en tilgang var kendetegnende for Sovjetunionen, der anvendte mere end 30 pct. af sit BNP på forsvaret.

Den tredje tilgang forudsætter, at retlige, diplomatiske og andre ikkemilitære midler til afværgelse af militære konflikter har forrang, samtidig med at man opretholder styrkestrukturer med et tilstrækkeligt potentiale til de mindst mulige forsvarsudgifter. Dette er den mest gunstige tilgang for Ruslands vedkommende. I så tilfælde bliver hovedformålet med Ruslands militære sikkerhed at sikre muligheden for at reagere adækvat på de trusler, der kan opstå i det 21. årh. med samtidig rationel anvendelse af midler på det nationale forsvar.

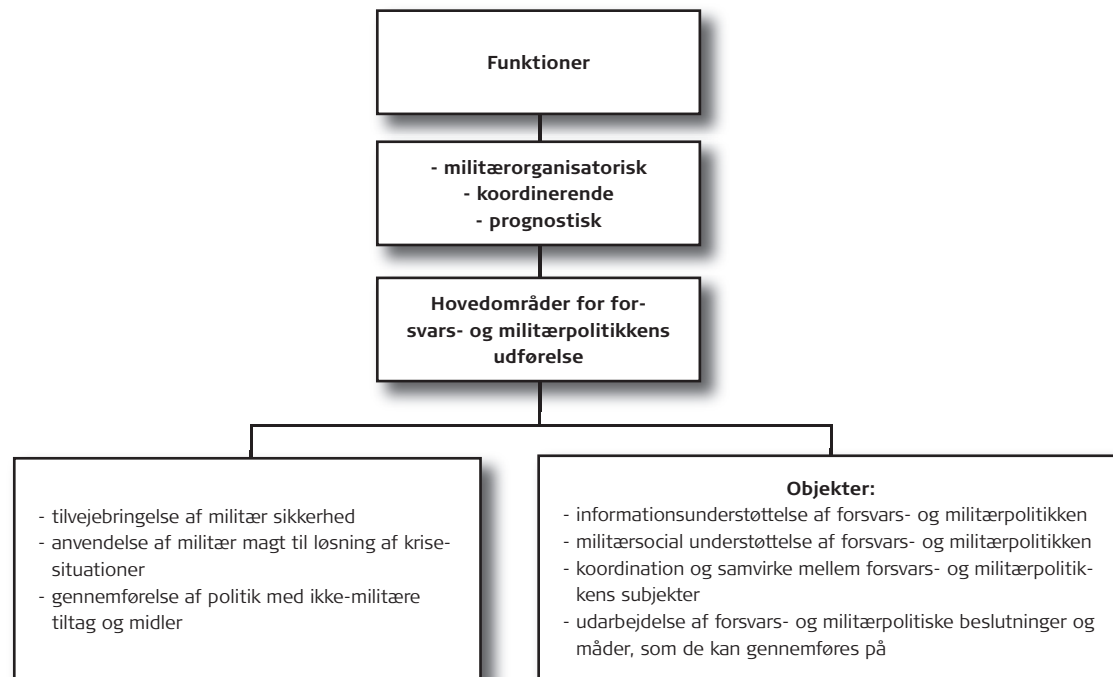
Ud fra disse målsætninger er der i Rusland etableret en struktur og beskrevet, hvori opnåelse af Ruslands sikkerhed i militær henseende består. Information herom er i detaljer tilgængelig i de relevante normative, juridiske dokumenter vedrørende sikkerhed⁹ (se fig. 2). I de russiske lovdokumenter er det fastslået, at sandsynligheden for, at der på nuværende tidspunkt skulle blive indledt en omfattende krig mod Rusland, er ringe. Men verden er til gengæld ikke blevet mere sikker, og det militære styrkepotentiale er som hidtil at betragte som den mest betydningsfulde faktor i geopolitisk sammenhæng. I det 21. årh. kan man blive sårbar over for andre utraditionelle former for anvendelse

8 A. Buturin, rådgiver for Ruslands præsident. "Et stærkt forsvar til mindst mulig pris". NVO 02.02.2007 http://nvo.ng.ru/concepts/2007-020-02/4_potential.html.

9 Den Russiske Føderations juridiske dokumenter. Moskva 2002, 760 ss.

af magt eller vold, herunder den internationale terrorisme, således som det blev tydeligt for USA's vedkommende i september 2001.

fig. 2 - Ruslands forsvars- og militærpolitik



Ruslands militære sikkerhed har to aspekter: et internt og et eksternt, som hænger nøje sammen. Dette er på den ene side betinget af, at man i den russiske forfatning har erklæret, at international lov og ret har forrang frem for russisk, og på den anden side af, at en række lande tilstræber at drage fordel af Ruslands interne modsætninger som et instrument til åbenlyst eller skjult at sætte Rusland under pres. Det interne sikkerhedsaspekt kommer til udtryk i den ustabile udvikling i Rusland og hænger primært sammen med opretholdelse af den forfatningsmæssige orden, relationerne mellem "centret" og føderationens "subjekter" samt forholdene mellem disse indbyrdes.

Det system, der skal give Rusland militær sikkerhed internt i landet omfatter tre dele¹⁰: en "ledelseskomponent", som inkluderer Ruslands præsident med tilhørende magt- og ledelsesorganer, den russiske regering, ministerierne, departementer og statslige organer, en egentlig "styrkekomponent" bestående af de væbnede styrker, andre tropper og militære formationer samt disses førings- og støttestrukturer, samt en "støttekomponent", hvor indgår strukturer og virksomheder i det militæriindustrielle kompleks, systemet af mobiliseringsressourcer og -reserver og den militære infrastruktur, en normativ juridisk støttestruktur med tilhørende organer, finansielle og økonomiske strukturer, som bidrager til den militære udvikling og opbygning og yder støtte til denne samt endelig de strukturer, der sikrer den militære sikkerhed i udenrigspolitisk sammenhæng.

Juridiske strukturer, som udarbejder det relevante lovgrundlag, og som skal arbejde for, at dette overholdes, spiller en vigtig rolle i forhold til landets sikkerhed. Mens denne indsats i præsident Boris Jeltsins tid mest havde deklaratorisk karakter, er der under Vladimir Putin blevet etableret en robust magtvertikal, samtidig med at de juridiske strukturer er begyndt at fungere mere effektivt.

Ruslands udenrigspolitiske strukturers rolle ved opnåelse af militær sikkerhed består i at finde måder, hvorpå man kan mindske eksisterende eller opstående modsætninger i de mellemstatslige forhold, hvis skærpelse vil føre til en forværring af den militærpolitiske situation og øget militær usikkerhed, samt i at arbejde for at oprette og styrke venskabelige forbindelser med lande, som ville kunne blive allierede i tilfælde af en aggression mod Rusland. Endvidere skal opstående konflikter forsøges lokaliseret og inddæmmet med politiske midler.

Rusland er ikke tilfreds med udskiftningen af det gamle kollektive sikkerhedssystem med FN i spidsen med en model med en unipolær verdensorden med USA i spidsen. Amerikas ensidige ageren på en række områder har ikke ført til løsning af et eneste regionalt eller globalt sikkerhedsproblem. I sammenligning med det 20. årh. er antallet af lokale krige og regionale konflikter ikke blevet mindre. Moskva er af den mening, at en af forudsætningerne for at skabe militær sikkerhed for Den Russiske Føderation på internationalt plan kunne være at etablere en model for global og regional sikkerhed, der bygger på princippet om lige sikkerhed for alle¹¹. Sidstnævnte har dog mest karakter af en erklæring eller et politisk slogan, som Ruslands udenrigstjeneste endnu ikke har held til at realisere på internationalt niveau. Mens Rusland på den ene side har formået at opbygge normale relationer til

10 Den Russiske Føderations Militærdoktrin. Den Russiske Føderations juridiske dokumenter vedr. civil-militære relationer. Moskva 2002. 706 ss.

11 Ruslands præsident V. Putins tale på den sikkerhedspolitiske konference i München 10. februar 2007.

gruppen af vestlige lande og etablere venskabelige relationer med den muslimske verden, kan man på den anden side i forhold til de nærmeste omgivelser på det postsovjetiske område iagttage periodevis skærpelse af relationerne til en række selvstændige lande¹².

De interne politiske strukturers rolle i opnåelse af militær sikkerhed er heller ikke entydig. Principielt skal de effektivt implementere alle love og regeringsbeslutninger vedrørende landets forsvaret og foretage den militær-patriotiske holdningsbearbejdning af befolkningen samt reelt udføre en national og social politik, som skulle udelukke protestbevægelser i befolkningen. Dog er der med Sovjetunionens og den kommunistiske ideologis forsvinden opstået en form for tomrum inden for den patriotiske dannelse i befolkningen. Ruslands multinationale og multikonfessionelle befolkning har endnu ikke nogen samlande statslig ideologi, og ofte fremkalder de kluntede sociale og økonomiske reformer¹³ protester hos landets befolkning. På grund af den lave løn i militæret, tilfælde af ureglerede relationer blandt det militære personel samt ulyst til at forrette tjeneste i Tjetjenien¹⁴ er militærtjenestens anseelse faldet blandt de indkaldelsesegnede.

De økonomiske strukturer og den militære organisations finansieringssystemes rolle er betydelig for opnåelse af militær sikkerhed. Det militære potentiale, som gør det muligt at opretholde og udvikle de væbnede styrker, forøge deres kampevne, forsyne dem med moderne våbensystemer og militært materiel samt dække alle andre behov, er direkte afhængigt af landets økonomiske sektor. Mens landets økonomi i starten af 1990'erne, specielt det militærindustrielle kompleks, var presset til det yderste for at overleve, mens de væbnede styrker kun fik enkelte eksemplarer af moderne våben og materiel og samtidig led under total mangel på rettidig finansiering, så er situationen anderledes i 2007. I år udgør det russiske forsvarsbudget over 860 mia. rubler (ca. 185 mia. DKK – o.a.), hvilket er en 23 pct. forøgelse i forhold til 2006 (om end det kun svarer til en femogtyvendedel af Pentagons budget). Heri er der afsat 300 mia. rubler (ca. 65 mia. DKK – o.a.) svarende til ca. 40 pct. af det samlede forsvarsbudget til udstyr og materiel til de væbnede styrker¹⁵.

Udvikling af statens militære organisation.

Den Russiske Føderations militære komponent består af statens militære organisation, som etableres

12 Herunder med de baltiske lande, Georgien, Moldova og på det seneste Hviderusland.

13 Specielt inden for sundheds- og socialsektoren, på boligområdet samt i uddannelsessystemet.

14 I dag er det kun frivillige officerer, befalingsmænd og menige på kontrakt, som gør tjeneste i Tjetjenien.

15 Avisen Moskovskij Komsomolets, 2. februar 2007. www.mk.ru.

for at give landet militær sikkerhed med vægt på militær magt. Det forudsætter tilstedeværelsen af visse kvalitative og kvantitative parametre¹⁶.

Udvikling af alle dele af Den Russiske Føderations militære organisation sker inden for rammerne af én opfattelse vedrørende militærets fortsatte opbygning i overensstemmelse med indbyrdes forbundne og afstemte planer, der er baseret på strategisk-operative, materielmæssige og økonomiske beregninger. Udviklingen stiler mod etablering af en velafbalanceret struktur af statens militære organisation.

I denne sammenhæng sker opbygning og udvikling af den militære organisations hovedkomponent, de væbnede styrker, efter følgende principper:

- intensivering af udviklingsformerne gennem øget ildkraft, manøvreevne og andre kapaciteter
- forøgelse af det militære potentiale ved teknisk-videnskabelige nyvindinger på det militære område og omsætning af disse til virkelighed i form af nye kampmidler
- mobilt forsvar baseret på strategisk afskrækkelse ("deterrence" - o.a.)
- rationel økonomiseringen med ressourcer og midler med prioritering af de værn, som reelt sikrer afskrækkelse og operativ løsning af militære konflikter
- styring af de væbnede styrkers opbygning fra statens side¹⁷ og kontrol med de væbnede styrkers virksomhed via de øverste myndighedsorganer¹⁸
- centralisering af ledelse og et enstrengt kommandosystem på et lovmæssigt grundlag
- overensstemmelse mellem troppernes organisation, sammensætning, materiel- og personelstyrke og de opgaver, som de er pålagt i henhold til love og internationale forpligtelser,

16 Russiske eksperter betragter følgende parametre vedr. militær sikkerhed som grundlæggende: personelstyrken i de væbnede styrker inkl. kommando- og støttestrukturer samt andre tropper og militære formationer; uddannelsesniveaue for tropper og styrker, som er bestemmende for disses kampeevne og indsatsberedskab; de væbnede styrkers og andre troppers materielle udrustningsniveau (med materiel, ammunition og øvrigt udstyr og udrustning); tilstedeværelsen af beholdninger og reserver af våben og materiel på store depoter, militære baser og magasiner; tilstanden af den militære infrastruktur (faste objekter), som anvendes til at uddanne tropper, til disses strategiske og operative opstilling og deployering samt udførelse af kamphandlinger.

17 Dette afspejles i reglen i de skarpe planer og aktiviteter vedr. opnåelse af militær sikkerhed. Sådanne planer er hovedsageligt ikke tilgængelige for offentligheden.

18 Dette forudsætter de lovgivende organers løbende opmærksomhed på spørgsmålet vedr. udvikling og gennemførelse af forsvarspolitikken, skabelse af juridiske forudsætninger for alle praktiske tiltag vedr. reformer af de væbnede styrker og nøje overholdelse af alle internationale og forfatningsmæssige regler vedr. militærpersoners rettigheder og friheder samt føderal kontrol med bemanningen af militæret.

- samt Ruslands økonomiske formåen og geopolitiske placering
- rettidig etablering af reserver og opbygning af mobiliseringsressourcer¹⁹.

Det juridiske grundlag for forsvars- og militærpolitik og tilvejebringelse af militær sikkerhed samt udviklingstendenser inden for dette område

Analyse af Ruslands væsentligste dokumenter vedrørende militærpolitik.

Til de vigtigste dokumenter, eller – om man vil – det "øverste niveau" af lovdokumenter vedrørende Ruslands militærpolitik, hører Den Nationale Sikkerhedskoncept, Den Russiske Føderations Militærdoktrin samt Lov om forsvaret. Til næste niveau hører en række føderale love og koncepter eller doktriner, der mere detaljeret beskriver, hvordan militær sikkerhed tilvejebringes inden for alle områder af statens vitale virkefelter²⁰. Statslige love og ministerielle bekendtgørelser, reglementer og instruktioner, der fastlægger russiske borgeres rettigheder og pligter i forhold til national og militær sikkerhed kan betragtes som "tredje niveau"²¹.

Den eksisterende Nationale Sikkerhedskoncept er ret beset normativt ikke et juridisk dokument. Den indeholder ikke direkte anvisninger på umiddelbar aktion til at skabe national sikkerhed. Ikke desto mindre blev den vedtaget ved et præsidentdekret i år 2000 og spiller en stor rolle i reguleringen af forhold inden for landets sikkerhed og forsvar. I koncepten er der formuleret de vigtigste områder for statens politik, områder, som er bestemmende for statsmagtens myndigheds- og kontrolorganers bemyndigelse og handlemåder i overensstemmelse med det demokratiske princip om magtens tredeling. I denne sammenhæng understreges vigtigheden af "bred deltagelse af de politiske partier og samfundets øvrige organisationer i implementeringen af Den Nationale Sikkerhedskoncept". Dog indeholder koncepten ingen forskrifter for mekanismerne hertil, eller for hvordan det skal ske.

I den forbindelse er konceptens hovedfortjeneste, at der i den er beskrevet følgende: Ruslands

19 Dette hænger i dag sammen med den drastiske reduktion af økonomiens muligheder for i krigstid at supplere de strategiske reserver og med indsnævringen af rammerne for mobiliseringen af industrien. En del militære eksperter mener, at der i fremtidens krige slet ikke vil være mulighed for at omstille landets økonomi til krig som følge af det øgede krav om meget hurtigt at nå de militærstrategiske mål ved brug af nye midler til væbnet kamp.

20 F.eks. Den Russiske Føderations Udenrigspolitiske Koncept, den maritime doktrin og doktrinen for informationssikkerhed, de føderale love om krigs- og undtagelsestilstand, om civilforsvar, jernbanetropper og indenrigsministerielle tropper mm.

21 De føderale love om værnepligt og militærtjeneste, om Den Russiske Føderations tilvejebringelse af militært og civilt personel til deltagelse i fredsstøttende virksomhed eller aktiviteter til genoprettelse af international fred og sikkerhed, militærets fælles reglementer og bestemmelser mm.

rolle i verdenssamfundet (Konceptens 1. del), en karakteristik af Ruslands nationale interesser (2. del) og de eksisterende trusler (3. del), samt at der er defineret en række tiltag til skabelse af national sikkerhed (del 4). Konceptens indhold gør Den Russiske Føderations sikkerhedspolitik forståelig og forudsigelig for det øvrige verdenssamfund. Det nævnes i øvrigt her direkte, at aspekter relateret til militær magtanvendelse forbliver væsentlige i de internationale relationer, og at niveauet og omfanget af militære trusler på lokalt niveau er voksende.

I koncepten er de væsentligste områder for udenrigspolitiske aktiviteter til tilvejebringelse af sikkerhed fastlagt. Her nævnes blandt andet:

- føring af en aktiv udenrigspolitisk kurs, styrkelse af de væsentligste mekanismer til multilateral styring af de politiske og økonomiske processer i verden, primært under ledelse af FN's sikkerhedsråd
- Ruslands fuldt ligeberettigede medvirken i de globale og regionale økonomiske og politiske strukturer
- støtte til konflikthåndtering, herunder gennemførelse af fredsstøttende operationer
- opnåelse af fremskridt inden for kontrollen med kernevåben, opretholdelse af strategisk stabilitet i verden
- opfyldelse af forpligtelser vedrørende reduktion og destruktion af masseødelæggelsesvåben og konventionelle våbensystemer
- støtte til oprettelse af zoner uden masseødelæggelsesvåben
- udvikling af internationalt samarbejde inden for bekæmpelse af transnational kriminalitet og terrorisme.

Den eksisterende koncept har definitivt brudt med den i sovjettiden fremherskende orientering mod militær magt som det vigtigste argument i Sovjetunionens udenrigspolitik. I koncepten er militær magtanvendelse nøje begrænset. Eksternt er anvendelse heraf kun mulig i tilfælde af afvisning af en aggression, når alle andre midler til at løse en krisesituation er udtømte eller resultatløse. Internt i landet er militær magtanvendelse kun tilladt i nøje overensstemmelse med forfatningen og Ruslands føderale love. Disse begrænsninger er i overensstemmelse med retningslinjerne i "The OSCE Code of Conduct" angående forsvars- og militærpolitiske aspekter af sikkerhed.

Alle statslige strukturer, hele samfundet og dets borgers interesser bliver berørt af Ruslands militærdoktrin i kraft af dens status som et system af officielt vedtagne syn på landets forsvarsorganisation på vitale områder af forsvaret af Rusland. Intet land kan klare sig uden et sådant system

af officielt vedtagne synspunkter på statsligt niveau. Og sådan forstået, altså ud fra den egentlige substans, findes der militære doktriner i mange lande. De dokumenter, hvor den slags synspunkter er beskrevet, kan hedde noget forskelligt. I Rusland, Hviderusland, Kasakhstan og andre lande taler man om en "militærdoktrin", i USA om "National forsvarsstrategi", i en række europæiske lande om "NATO's strategiske koncept", mens man i Kina taler om en "forsvarsdoktrin".

En militærdoktrin er af natur en deklaration vedrørende en stats eller en koalition af staters politik inden for forsvar, som offentliggøres til egne borgere og for hele verden.

Den nuværende russiske doktrin er vedtaget i år 2000²² og hører til de væsentligste dokumenter, der fastlægger det militærpolitiske²³, militærstrategiske²⁴ og militærøkonomiske²⁵ grundlag for landets sikkerhed.

Doktrinen er en samling af officielle synspunkter, der klarlægger formålet med, at staten etablerer en militær organisation, principperne for dens funktion og udvikling samt for samfundets funktion og udvikling på det militære område. I doktrinen fastlægges tillige udviklingsretninger for den militære infrastruktur samt de opgaver, som de væbnede styrker og andre tropper skal løse for at standse og afvise en aggression mod landet og lokalisere og neutralisere handlinger, der stiler mod at omstøde den forfatningsmæssige orden, og som truer den territoriale integritet og Den Russiske Føderations statslige suverænitet, samt måder for føring af væbnet kamp.

I doktrinen er de forskellige aktørers beføjelser og kompetencer nedfældet – fra den russiske præsident og den føderale statsmagts organer til virksomheder, samfundsorganisationer og borgerne. Disse er ganske vist beskrevet i meget generelle vendinger, idet det blot hedder: "i overensstemmelse med de føderale love".

Ikke desto mindre afspejler de anvisninger, der er indeholdt i den militære doktrin, den tilstand, som landets sikkerhed er i, og skaber grundlag for forbedring af denne, uden at der er tale om, at en snæver kreds af anonyme personer har eneret til dette. Doktrinens anvisninger tjener til at advare om tilfældig manipulation med disse eller om flytning af ansvar og funktioner fra nogle styrkestrukturer til

22 Den er endelig vedtaget ved præsidentdekret af 21. april 2000.

23 Doktrinens første afsnit omhandlende underafsnit vedr. den militærpolitiske situation, de vigtigste trusler mod den militære sikkerhed, opnåelse af militær sikkerhed og etablering af en militær organisation og ledelsen af denne.

24 Andet afsnit, der omfatter militære konflikters og kriges karakter samt grundlaget for anvendelse af Ruslands væbnede styrker og andre tropper.

25 Tredje afsnit omfattende det militær-økonomiske grundlag til skabelse af militær sikkerhed samt internationalt militært, militærpolitisk og militært materielteknisk samarbejde.

andre. Dette er et vidnesbyrd om, at de grundlæggende bestemmelser i militærdoktrinen overholder FN's og OSCE's standarder, især dem, der vedrører de militærpolitiske aspekter af sikkerhed.

I sin helhed indeholder den føderale "Lov om Den Russiske Føderations forsvar"²⁶ en række karakteristiske træk fra den overgangsperiode, som Rusland befinder sig i. Uanset at loven ikke handler hverken om forsvar eller angreb (som grundlæggende kampformer), men om landets væbnede forsvar mod aggression og om Ruslands militære organisation, har loven fået sit navn af politiske hensyn, for at understrege den militære organisations fredelige karakter, uagtet at dens formål og opgaver ikke er ændret markant siden Den Kolde Krig²⁷.

Samtidig skete der dog en vis åbning af de militære strukturer, netop efter at denne lov var trådt i kraft (i 1996). Offentligheden fik mulighed for at vide, hvad landets væbnede forsvar består af, hvilke styrker og midler der anvendes til dette formål, samt hvilke beføjelser myndighederne og samfundet har. En komplet oversigt over de militære strukturer, der skulle indsættes til forsvar, blev tilgængelig. Dette satte en stopper for den proces, der ledte til ukontrolleret udvidelse af disse strukturer, og som var karakteristisk for slutningen af det 20. årh., hvor en række forskellige myndigheder forsøgte at skabe deres egne "minihære".

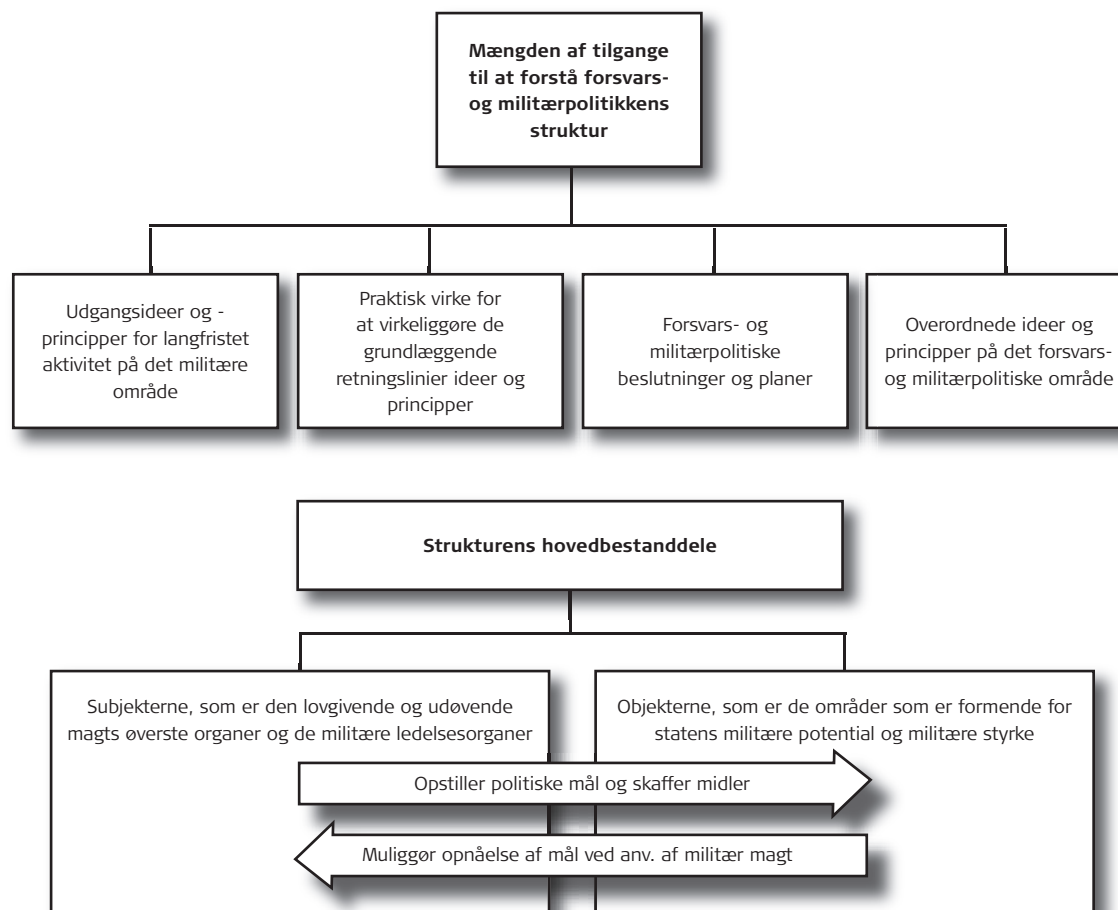
Faktorer, der ligger til grund for nødvendigheden af at revidere de normative dokumenter vedrørende Ruslands militærpolitik og sikkerhed

Normative dokumenter vedrørende sikkerhed kan ikke udfærdiges en gang for alle og holde evigt. De skal udvikles og præciseres i takt med situationens udvikling såvel internt i landet som uden for dette. Uagtet at Den Russiske Føderation har eksisteret relativt kort tid som selvstændig stat set i historisk perspektiv, er landets militærpolitiske ledelse i gang med at få det normativt juridiske grundlag bragt i overensstemmelse med den i det 21. årh. foreliggende virkelighed. Dette arbejde foregår under hensyntagen til følgende principper og faktorer (se fig. 3).

26 Vedtaget 31. maj 1996 og bestående af seks afsnit: (§§ 1-3) Forsvarets grundlag og organisation, (§§ 4-6) Statsmagtens organers beføjelser inden for forsvar, (§§ 7-9) Subjekters, lokale myndigheders og organisationers beføjelser, ledende personers pligter samt russiske borgeres rettigheder og pligter inden for forsvar, (§§ 10-17) Ruslands væbnede styrker, andre tropper, militære formationer og organer, (§§ 18-22) Staten i krig. Krigstilstand. Civilforsvar. Forsvar og bevogtning af lokaliteter. (§§ 23-29) Afsluttende bestemmelser.

27 Dette er dog et område hvor mange andre lande i verdenssamfundet i deres lovgivning "forsnyder sig" i spørgsmålet om opnåelse af militær sikkerhed for staten.

fig. 3 - Ruslands forsvars- og militærpolitik



For det første er Ruslands militærpolitik i høj grad afhængig af, hvordan verden bliver indrettet politisk i det 21. årh. Det står mere og mere klart, at den byrde, der er forbundet med lederrollen og det ansvar, som USA har påtaget sig i dag, er ved blive ubærlig selv for så stærk en supermagt. Objektivt set er der ved at opstå behov for at dele denne byrde med andre førende stater, organisationer og

alliancer. Efter Kremls opfattelse er der reelt ikke noget alternativ til en multipolær verden, hvor en række vigtige indflydelsescentre vil udkrystallisere sig (USA, EU, Rusland, Kina, Indien og Brasilien). En anden realitet er også indlysende, nemlig at intet større problem i verden af i dag lader sig løse uden Rusland, samtidig med at Rusland ingen nytte har af konfrontation hverken med USA, Vesten eller Østen. Med den faktiske styrkefordeling i verden har Rusland til hensigt med udgangspunkt i FN at samarbejde med NATO, OSCE, EU, Kina, Indien og andre interesserede lande, konsekvent at optræde på den internationale arena for at lægge konfrontationspolitikken bag sig, at stræbe efter i videst muligt omfang at få vedtaget og anerkendt internationale rets- og lovnormer, der forbyder skjulte undergravende handlinger rettet mod andre lande.

For det andet er et af de vanskeligste spørgsmål, som det er nødvendigt at finde et eksakt svar på, når man skal præcisere det normative lovgrundlag for forsvars- og militærpolitikken, og som giver anledning til de mest forskelligartede synspunkter, netop spørgsmålet om, hvilke trusler mod Ruslands sikkerhed der skal medtages i de opdaterede lovdokumenter, og hvilke opgaver der udspringer heraf for statens militære organisation.

I løbet af de seneste år er hele systemet af internationale relationer blevet forandret, og der er sket afgørende ændringer i karakteren af truslerne mod landets sikkerhed. Ifølge chefen for den russiske generalstab, general Jurij Balujevskij er den geopolitiske situation i verden blevet kendetegnet ved "... dynamiske tendenser og ustabilitet. Overordnet set udvikler den militærpolitiske situation sig ikke til Ruslands fordel ... og samarbejdet med Vesten har ikke ført til nogen mindselse af den militære trussel mod landet."²⁸ I den russiske generalstab fornemmer man potentielle trusler mod Ruslands sikkerhed fra "udviklede stater og stater, som er i udvikling". Sandt nok bliver det dog ikke præciseret nærmere i forsvarsministeriets officielle dokumenter, hvilke "lande i udvikling" man tænker på. Men hvad angår de "udviklede" lande, er det ganske gennemskueligt. Det handler om NATO's fortsatte udvidelse mod øst²⁹ og placering af NATO's militære infrastruktur tættere på Ruslands grænser. NATO udvider sit operationsområde og har til hensigt at agere globalt.

Denne potentielle trussel suppleres af uløste lokale konflikter nær Ruslands grænser. Trusler om terrorisme har også en af de øverste pladser på listen over nationale udfordringer. Endvidere ses

28 Militærtillægget til Nezavisimaja Gazeta, 26.01.2007 http://nvo.ng.ru/wars/2007-01-26/l_reforma.html

29 I sin tid udtalte NATO's generalsekretær Wörner i en tale i Bruxelles 17. maj 1990 følgende: "Selve den kendsgerning, at vi er rede til ikke at placere NATO-styrker uden for Forbundsrepublikken Tysklands territorium giver Sovjetunionen faste sikkerhedsgarantier".

en tydelig tendens hos de førende magter til at foretage et kvalitativt spring for at opnå markant materielmæssig og teknologisk overlegenhed, som sammen med tilstedeværelsen af store styrkegrupperinger tæt på Rusland er med til at forrykke den militære balance. Øget militær anvendelse af rummet kan efter Ruslands opfattelse fremprovokere hændelser, hvis følger er helt uforudsigelige for verdenssamfundet og ikke mindre betydningsfulde, end hvad man oplevede i starten af atomalderen.

For det tredje er andre potentielle trusler mod Rusland fortsat en realitet. Der er fortsat en mulighed for, at der opstår væbnede konflikter og under givne omstændigheder endda krig. Det er oplagt, at hovedårsagen til politiske og militære konflikter de næste 10-15 år bliver energiforsyningsfaktorer. Verdenssamfundet står allerede nu over for problemer vedrørende en vis begrænsning, regulering samt ændringer af produktionens omfang og karakter, som hænger sammen med de begrænsede energiresourcer. Hvis FN, de førende landes regeringer, de store multinationale firmaer og andre internationale organisationer ikke kan finde en vej og en metode til at koordinere og regulere forbruget, kan opgaven vedrørende omfordeling af ressourcerne på nationalt, transnationalt og regionalt niveau blive meget aktuel og vanskelig. Kampen om ressourcerne vil blive ekstremt skærpet og fremkalde tilsvarende politiske og økonomiske konfrontationer. Væbnet konfrontation på den baggrund kan ikke udelukkes.

En fjerde omstændighed er, at anvendelsen af kernevåben mod Rusland og spredning af masseødelæggelsesvåben ifølge russiske eksperter fortsat er en trussel. Fremtidens krige vil blive ført udelukkende med konventionelle våben, primært præcisionsvåben, men med en konstant trussel om anvendelse af kernevåben. På grund af de ekstremt ugunstige styrkeforhold i alle strategiske retninger vil kernevåbnene for Ruslands vedkommende fortsat være meget vigtige og udgøre det sikreste middel til strategisk afskrækkelse over for en mulig aggression udefra og til opnåelse af sikkerhed. I den forbindelse har den forsvarsopgave, som er forbundet med strategisk, atomvåbenbaseret afskrækkelse af en mulig aggression, endnu større betydning end i de forløbne år.

I denne sammenhæng er det dog med de nye trusler for øje en fejl at give kernevåben absolut prioritet. Indstillingen, at "så længe man har kernevåben, er Ruslands sikkerhed garanteret", er ikke i fuld overensstemmelse med den nye virkelighed. Sovjetunionen havde kernevåben, og i det 21. årh. er kernevåbnene der stadig, men Sovjetunionen eksisterer ikke længere. Dette våben kan ikke læn-



Russisk RT-2PM Topol (NATO-betegnelse: SS-25 Sickle). Mobilt interkontinentalt ballistisk missil. (Polfoto).

gere indsættes i alle situationer, f.eks. kan det ikke anvendes i konfliktsituationer som Tjetjenien og heller ikke til at imødegå økonomiske, informations- og informatikrelaterede trusler eller vidt forskellige trusler om undergravende virksomhed.

Endvidere finder pragmatikere i det russiske ekspertmiljø, at eftersom der eksisterer en række fælles trusler mod verdens førende lande og organisationer (herunder Rusland, Kina, USA og NATO), som kun kan imødegås ved fælles indsats, bør der i de opdaterede russiske dokumenter indgå bestemmelser, som vil gøre det muligt at forene og koordinere forskellige landes militærdoktriner, herunder med hensyn til bekæmpelse af terrorisme og andre fælles trusler. De overordnede trusler forudsætter transnationale mekanismer til imødegåelse af dem. I Moskva mener man således, at det i det 21. årh. vil være muligt at adskille NATO's og Den Kollektive Sikkerhedsorganisation ODKB's ansvarsområder.

Desuden må man med udgangspunkt i truslerne mod Ruslands sikkerhed nå frem til et eksakt bud på den fremtidige karakter af forsvarspolitikken og opgaverne i relation til den militære sikkerhed. Man er nødt til at præcisere, hvilken militær organisation der skal til for at imødegå og afvise potentielle trusler. Desuden skal man give anvisninger på mulige anvendelser af militær magt i alle former for krige og væbnede konflikter frem til 2015. Man er nødt til at vide, hvordan landet skal forberedes til krig overordnet set, primært på det økonomiske, militærindustrielle og det holdningsmæssige og politiske område, men også vedrørende den videre udvikling af de væbnede styrker. Man vil være nødt til at tage stilling til mindst fire grundlæggende dilemmaer, som vil kunne tegne en slags koordinatsystem af økonomiske, politiske, militærstrategiske og administrative løsninger, efter som netop disse vil være af betydning for Ruslands sikkerhed – og i mange henseender også omverdenens – i de kommende 15-20 år. Disse problematiske beslutninger er følgende:

- den relative andel af udgifterne til nationalt forsvar i forhold til landets BNP og det totale centrale statsbudget
- forholdet internt i budgettet mellem udgifterne til opretholdelse og til udrustning af militæret
- proportionen mellem investeringer i de nukleare styrker og de konventionelle styrker
- balancen i bemandingsprincippet mellem værnepligtige og kontraktansatte i de væbnede styrker og andre tropper.

Endelig er den måde, hvorpå landet regeres, dets sociale og økonomiske udvikling og dets demografiske potentiale afgørende ændret i løbet af de år, der er gået siden de nugældende dokumenter blev vedtaget. Nogle af den eksisterende doktrins bestemmelser har ikke været levedygtige, andre har

mest deklaratorisk karakter. De svarer ikke til den virkelighed, der er skabt i de seneste år, og medvirker ikke til at styrke Ruslands sikkerhed. I den henseende vil det dog være formålstjenligt at undgå unødvendig politisering og ideologisering af de behandlede emner.

De eksisterende tilgange til udviklingen af de normative juridiske dokumenter

Ruslands præsident gav allerede i juni 2005 de væbnede styrker, andre ministerier og myndigheder til opgave at udarbejde en ny militærdoktrin. Dette rejste krav om videnskabelig anskuelse og juridisk formulering af nye opfattelser angående Ruslands sikkerhed. Samtidig indledtes omarbejdelsen af Den Nationale Sikkerhedskoncept.

Det militære samfund og videnskabsfolk under Det Militærvidenskabelige Akademi har allerede tilkendegivet synspunkter på, hvordan militærdoktrinen skal være, og hvilke dele den skal bestå af. Den 20. januar 2007 fandt der en militærvidenskabelig konference sted i Moskva, på hvilken formanden for Akademiet, armégeneral M. Garejev, holdt et indlæg om et forslag til struktur og grundlæggende indhold af Ruslands nye militærdoktrin. Efterfølgende drøftede militære ledere og videnskabsfolk indlægget og fremførte forslag til dokumentet. Herunder kom to tilgange til struktur og indhold til udtryk.

Den ene tilgang foreslår at tage udgangspunkt i de vigtigste militærpolitiske forandringer i verden og anskue en bredere vifte af trusler, der realiseres med såvel militære som ikkemilitære midler. Specielt hedder det i materialerne fra konferencen, at "det på grundlag af erfaringerne fra Sovjetunionens sammenbrud og Jugoslaviens opdeling samt på basis af de "kulørte" revolutioner i Georgien, Ukraine, Kirgisien og andre steder kan konstateres på konkret baggrund, at de største trusler eksisterer og udføres ikke bare ved militære midler, men primært ved hjælp af skjulte og åbenlyse politisk-diplomatiske, økonomiske og informationsrelaterede metoder samt ved forskellige undergravende aktiviteter og indblanding i andre landes indre anliggender. Derfor er det ikke tilstrækkeligt blot at vurdere Ruslands sikkerhedsinteresser; man er også nødt til at definere adækvate midler til at reagere på alle slags trusler"³⁰. Med udgangspunkt heri blev der stillet et nyskabende forslag: "Det ville være formålstjenligt at betragte alle militære og ikkemilitære trusler som et hele og formulere synspunkterne om tilvejebringelse af sikkerhed for Rusland i et samlet dokument." Med andre ord at samskrive to dokumenter, nemlig Den Nationale Sikkerhedskoncept og Militærdoktrinen i et, en "Forsvarsdoktrin".

30 Militærtillægget til Nezavisimaja Gazeta, 26.01.2007 http://nvo.ng.ru/wars/2007-01-26/l_reforma.html

Efter general Garejevs mening bør der parlamentarisk vedtages en lov om at øge forsvarsudgifterne til 3,5 pct. af landets BNP, dvs. med ca. en tredjedel (i dag udgør disse ca. 2,5 pct.). Derudover bør man efter hans mening øge mobiliseringsreserven. Det vil være ønskeligt at have en opbygning, hvor overgangen fra fredstilstand til krig kan ske gnidningsløst (som i sovjettiden). Med det mål for øje blev det foreslået at højne forsvarsministerens status til stedfortræder for den øverstkommanderende (som er den russiske præsident – o.a.), dvs. gøre ham til vicepræsident. Det blev anset for formålstjenligt at lade det russiske sikkerhedsråd forestå den militære reorganisering af landet.

Den anden tilgang foreslår, at indholdet af militærdoktrinen primært rettes mod de militære trusler og de måder, de kan imødegås på med militære midler under hensyntagen til de militærpoli-



Rusland står midt i en vanskelig omstilling fra en hær baseret på værnepligt til en hær baseret på professionelle (hvervede) soldater. (Polfoto).

tiske forandringer i verden. Det blev foreslået ved en reduktion af Ruslands væbnede styrker til 800.000 soldater at bringe forholdet mellem "driftsudgifter og investeringer" i forsvarsbudgettet til 50:50. Dette vil gøre det muligt at påbegynde indføring af nye våben, materiel mv. ikke alene i de strategiske kernevåbenstyrker, men også at udvikle nye generationer af våben til at levere "asymmetrisk modsvar" til en potentiel modstander, forøge den taktiske uddannelse af tropperne betydeligt samt at få de førende brancher af det våbenindustrielle kompleks op at stå.

I den ombearbejdede Nationale Sikkerhedskoncept foreslås det at præcisere politiske, økonomiske, diplomatiske og andre ikkevoldelige midler til undgåelse af krige og konflikter. Sikkerhedsrådet vil så skulle tage sig af alle svar på de ikkevoldelige trusler. Det er den sidstnævnte vej, man har valgt at gå i Generalstaben, der har fået stillet til opgave at omarbejde den gældende militærdoktrin.

Indholdet af forslaget til ny militærdoktrin og mekanismerne til vedtagelse heraf.

Den nye udgave af militærdoktrinen.

Den nye udgave af Ruslands militærdoktrin, som er under udarbejdelse af Generalstabens Center for Militærstrategiske Studier, kommer til at omfatte en præambel, fem hovedafsnit og en afslutning.

I præamblen vil der blive gjort rede for, hvad militærdoktrinen skal bruges til, dens juridiske grundlag samt de væsentligste begreber og termer, der forekommer i den.

I første afsnit med titlen "Militære færemomenter og trusler" vil en række konklusioner ud fra

en vurdering af den militærpolitiske situation i verden og i regionerne samt disses indflydelse på de forskellige dele af den militærpolitiske aktivitet blive beskrevet. Det samme gælder de faktorer, der er afgørende for den militærpolitiske udvikling i verden og sandsynlige perspektiver for denne frem til 2015, herunder muligheden for udvidelse af NATO samt Ruslands og alliansens indbyrdes relationer. Der vil blive anført, hvilke ydre kilder der findes til lav sikkerhed og militære trusler. Det er hensigten at gøre rede for, hvori farer og trusler af ikkemilitær art, som har indflydelse på den militære sikkerhed, består. De overordnede militære faremomenter for verdens førende lande vil blive søgt opstillet og beskrevet sammen med Ruslands beredthed til at imødegå disse ved fælles indsats.

I samme afsnit vil karakteren af væbnede konflikter og krige i det 21. årh. blive beskrevet. Der vil blive givet definitioner vedrørende:

- væbnede konflikters væsen (såvel mellemstatslige som interne)
- lokale og regionale krige, samt storkrig
- perioder med voksende militær trussel
- statens indsats for at undgå militære konflikter.

Andet afsnit vies til "Grundlaget for militærpolitikken". Her er det hensigten at anføre generelle forhold, som er bestemmende for Ruslands forsvars- og militærpolitik:

- dens væsen og statens principper og opgaver vedrørende etablering af militær sikkerhed
- den rolle, som militær magt, kernevåben og andre former for våben spiller i at skabe militær sikkerhed
- de vigtigste tiltag vedrørende militær sikkerhed i fredstid og en periode med øget militær trussel.

Der vil blive gjort rede for begreber vedrørende "statens militære organisation", såsom:

- dens formål og struktur
- de væbnede styrker, andre troppers og militære formationers opgaver
- krav til den militære organisations bestanddeles kamp- og mobiliseringsberedskab.

Grundlaget for anvendelse af militær magt præsenteres (herunder de væbnede styrkers og andre troppers opgaver i forbindelse med afskrækkelse af en modstander, lokalisering og inddæmning af væbnede konflikter og afvisning af aggression; strategisk og operativ opstilling og deployering af de væbnede styrker og andre tropper og disses anvendelse i en intern væbnet konflikt, i bekæmpelse af terrorisme og i operationer uden for Rusland).

Det er planen at præcisere ledelsesprincipperne for landets militære organisation. Heri vil blandt andet indgå beskrivelse af:

- grundlaget for ledelsen af landets militære organisation
- det statslige og militære ledelsessystem
- statsmagtens organer og organisationers rolle, samt disses beføjelser
- grundlaget for ledelse og føring af de væbnede styrker, samt koalitionsstyrker, hvori Rusland deltager
- ledelse af den militære organisation i en periode med voksende militær trussel og under kamphandlinger.

I tredje afsnit vedrørende "Militær opbygning og udvikling" vil målene for den militære opbygning og udvikling samt lovgrundlaget herfor blive nedfældet. Endvidere vil man gøre rede for principperne og prioriteterne for militærets opbygning og udvikling samt for de væsentligste udviklingsområder i den militære organisation frem til 2015. Spørgsmålet vedrørende bemanning af de væbnede styrker og andre tropper i krigstid og fredstid vil blive beskrevet. Formål, mål og indhold for uddannelse af de væbnede styrker vil blive anført. Særlige dele af dette afsnit vil beskæftige sig med spørgsmål vedrørende:

- etablering af reserver og beholdninger af nødvendige materialer, forsyninger, drivmidler og andre midler samt disses placering og planlagte anvendelse
- forberedelse af Ruslands territorium i operativ henseende samt forberedelse af landet til beskyttelse og forsvar af vigtige lokale objekter, færdselsveje mm.

Der vil blive givet retningslinier for deployering af mindre kontingenter af Ruslands væbnede styrker uden for landets grænser samt det juridiske grundlag for deres aktiviteter, endvidere for etablering af multinationale militære enheder (inden for internationale styrker) og for forrettelse af militærtjeneste i sådanne enheder.

I fjerde afsnit benævnt "Militærøkonomiske forudsætninger" for den militære sikkerhed vil følgende problemers væsen og indhold blive belyst:

- betydningen af en økonomisk base og avancerede teknologier for den militære sikkerhed
- mål, principper, hovedopgaver og prioriteter i skabelsen af et militærøkonomisk grundlag
- prioriterede områder for politik vedrørende materiel og teknologi på det militære område
- tilrettelæggelsen af produktion til militæret i freds- og krigstid
- de vigtigste områder inden for forberedelse af landets økonomi til mobilisering samt omstilling af økonomien fra freds- til krigstid

- forberedelse af statslige og lokale myndigheder til at virke under mobilisering og under krigsforhold
- finansiering af udgifterne til landets forsvar.

Femte afsnit kommer til at omhandle principperne for "Internationalt militært samarbejde". Her vil mål og opgaver samt de forskellige former for internationalt militært samarbejde blive anført sammen med principper og prioriteter for militærpolitisk og militært materielmæssigt og teknologisk samarbejde og de vigtigste områder for det internationale, militære samarbejde inden for SNG, ODKB og Unionen med Hviderusland. Det er ligeledes planen at beskrive arten af og betingelserne og formerne for Ruslands deltagelse i fredsstøttende aktiviteter samt det militære samarbejde med FN og andre regionale og internationale organisationer, herunder NATO og EU.

I "Afslutningen" vil bestemmelser om revidering af militærdoktrinen blive anført.

Alt i alt vil Ruslands militærdoktrin få en aktiv, defensiv karakter. I forhold til den gældende vil den nye udgave blive udvidet med to afsnit og tage højde for den tendens, der er til, at den militærpolitiske situation i verden ændrer sig, samt for karakteren af truslerne mod Ruslands sikkerhed frem til 2015.

Mekanismer for vedtagelse af den nye militærdoktrin

Den nye russiske militærdoktrin får ikke rigtigt liv, før den ikke alene udtrykker de officielt vedtagne anskuelser, men også nyder støtte fra militærfolk og ekspertmiljøet i Rusland samt landets borgere. I sammenligning med tiden under Den Kolde Krig, hvor de militærpolitiske dokumenter på så højt niveau blev vedtaget af en snæver personkreds i Sovjetunionens Kommunistpartis Politbureau, bliver nu langt størsteparten af det russiske "strategiske samfund"³¹ inddraget i at forbedre lovdokumenterne angående landets sikkerhed.

For eksempel fremsender de ministerier og myndigheder, der har med forsvars- og militærpolitik samt tilvejebringelse af sikkerhed at gøre, forslag til justering eller udarbejdelse af militærdoktrinen bestemmelser til Generalstabten. Disse forslag bliver enten medtaget eller afvist af den militærpolitiske ledelse med fornøden begrundelse. Derpå fremsender Forsvarsministeriet det med de øvrige ministerier afstemte foreløbige forslag til ny militærdoktrin til Sikkerhedsrådet, hvor der foretages

³¹ Dvs. relevante ministerier og myndigheder, forskellige militære og civile eksperter med interesse for politik, journalister og andre repræsentanter for offentligheden.

yderligere tilpasninger af dokumentet. For at høre borgernes og eksperternes mening offentliggøres et forslag til militærdoktrinen i massemedierne, hvor der finder en bred drøftelse af dokumentet sted. Igen tilrettes dokumentet ud fra de indkomne bemærkninger og forslag. Til slut fremsendes doktrinforslaget til præsidentens stab, og doktrinen godkendes af Ruslands præsident, således som det er foreskrevet i forfatningen. Der er basis for at antage, at den nye militærdoktrin og en ny national sikkerhedskoncept vil blive vedtaget inden valgene, dvs. inden udgangen af 2007, for at sikre, at Ruslands nuværende ledelses forsvars- og militærpolitik vil blive fortsat også under det forestående præsidentvalg og valgene til de lovgivende organer (Statsdumaen og de regionale parlamenter – o.a.).

Afslutning

I Rusland er der et veltrimmet system, der skal sørge for den nationale militære sikkerhed, som virkeliggøres gennem statens forsvars- og militærpolitik. Under de nuværende omstændigheder er en række spørgsmål trådt frem i forreste række. Disse kan betragtes som de vigtigste områder for den førte forsvars- og militærpolitik. Det er:

- opretholdelse af militærpolitisk stabilitet i verden i det tredje årtusinde
- opnåelse af Ruslands militære sikkerhed under ændrede geopolitiske forhold
- optimering af det konceptuelle samt det normative og juridiske grundlag for militærpolitikken.

Ruslands normative juridiske dokumenter vedrørende sikkerhed er tilstrækkeligt "transparente" for verdenssamfundet til at gøre Rusland til en forudsigelig partner, og mekanismen for, hvordan nye retsakter på dette område vedtages, lever op til de demokratiske principper.

I det 21. årh. vil Rusland før en selvstændig forsvars- og militærpolitik baseret på egne muligheder og potentiale under hensyntagen til tendenserne til forandringer i den militærpolitiske situation i verden og karakteren af trusler mod den nationale sikkerhed. Inden for den globale og regionale sikkerhed er Rusland rede til at arbejde med nationale og internationale partnere, som man vil kunne være sammen med om at udvikle en verdensorden, som indebærer sikkerhed og positiv fremgang for alle. Eftersom der findes trusler, som er fælles for verdens lande, og som kun kan imødegås ved fælles indsats, vil Rusland gå ind for med rod i FN at samarbejde med NATO, OSCE, EU, Kina, Indien og andre interesserede stater om at skabe transnationale mekanismer til at modvirke disse.

Russian-European relations: Dualism forever?

**By Director Arkady Moshes, The Russia and EU programme
at the Finnish Institute of International Affairs**

Apparently, in the middle of the first decade of the 21st century, there exist two narratives about the relations between The Russian Federation (Russia) and the European Union (EU). One, surfacing mostly in the diplomatic discourse during high-profile meetings and in the language of some economic actors, is best grasped in the words of the former President of the European Commission Mr. Romano Prodi, who described "Russia and Europe" as "vodka and caviar" which go along very well and, indeed, should belong together¹. The opposite view emphasizes the "Otherness" of Russia, the essentially non-European character of its statehood and policies, and points at Russia as a security challenge for the EU that can potentially turn EU's energy dependence on the supply from the East against it.

Whereas both attitudes are based on a solid fact, neither one, however, if taken to its extreme, would embrace the whole truth. The reality has produced a very sophisticated balance of cooperation and competition, of partnership and rivalry, which has to be approached in all its complexity.

This article seeks to provide a brief analysis of what went right and, more importantly, of what went and still goes wrong in the Russian-EU relations. It is safe to predict that the dual character of these relations will be preserved in the foreseeable future, but it is essential – and, in the view of the author, possible – to try to change the balance for the better in the long run.

The optimistic account

The positive story starts with a description of a stable and successfully developing economic partnership. The EU is by far Russia's main trading partner, accounting for more than 52 per cent

¹ The metaphor was first used during the Russia-EU summit in Saint Petersburg in May 2003.

of Russia's external trade. And although the asymmetry in the size of two economies immediately strikes the eye of an observer as the same amount would constitute not more than 5 per cent of EU's trade, Russia remains EU's third largest trading partner after the USA and China. With the volume of trade having reached € 166 billion in 2005, it demonstrated a growth of 70 per cent within a five-year period, and 400 per cent within ten years, even despite the fact that this result is partly explained by the hike of energy prices and not only the increase of the physical volume of goods².

Energy trade is the key component of the Russia-EU economic relations. The share of energy products in Russia's overall exports to the EU is more than 60 per cent of the total, which equals more than € 60 billion annually. 60 per cent of Russia's total oil export and 50 per cent of Russia's natural gas export arrive in the EU. This import covers about a quarter of EU's consumption³. In view of the forthcoming decrease of the intra-European production, the role of Russia in the energy supply of the EU is bound to remain extremely important. In turn, even if it wished so, Russia is highly unlikely to find markets that would be able to replace the EU in absorbing its energy exports⁴. In other words, Russia is no less interested in selling its energy to the EU than the EU is interested in buying it. This positive import-export interdependence that has emerged between the EU and Russia can be considered the single most important stabilizing factor in the whole relationship.

The second distinctive feature of the EU-Russian relations is their institutionalization. The partnership is, indeed, inscribed in a comprehensive legal and structural framework. It has no parallel in either Russia's or EU's relations with other world players or individual countries. The legal basis for the relationship is the Partnership and Cooperation Agreement (PCA) that entered into force in 1997 with an initial duration of ten years. Although at the moment the agreement is largely obsolete both in terms of its ideology – Russia's "Europeanization" understood as harmonization of Russia's norms with the *acquis communautaire*, which now cannot be realistically hoped for – and concerning some of its practical provisions, and is, therefore, not fully complied with, in all likelihood the document will be in force for several more years, extended annually. Taking into account the growing complications

2 For more details see K. Barysch. "Is the Common Economic Space Doomed?" The EU-Russia Review. Issue 2. A report, commissioned by the EU-Russia Centre. Brussels, November 2006, pp. 11 - 16, as well as the data of the European Commission at http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/russia/index_en.htm , visited January 17, 2007.

3 http://ec.europa.eu/comm/external_relations/russia/intro/index.htm , visited January 17, 2007.

4 For an analysis why China and India cannot play this role see V. Milov. "Neo-Con Plans and the Sober Reality." Russia in Global Affairs, Vol. 4, No. 4, October – December 2006, pp. 124 – 133.

in the relations, which will be dealt with below, the new framework agreement that has to replace the PCA will be difficult to negotiate and ratify in all of the involved states. This may leave the parties with no other choice but formally to accept, uphold and extend the old agreement, as withdrawal from it would create a certain legal vacuum.

The framework for the regular consultations between the EU and Russia includes summits of heads of states and governments that take place twice a year, the Permanent Partnership Council at the ministerial level, subcommittee meetings at senior official and expert level (though frozen since 2003), political dialogue in the foreign minister's Troika meetings, consultations on human rights issues and several other formats. Separate dialogues were launched to discuss economic issues, of which the best known is the Energy Dialogue, established in 2000.

In 2003 it was decided to create the so-called four "common spaces" between Russia and the EU (a common economic space; a common space of freedom, security and justice; a common space for cooperation in the field of external security; and a common space of research and education, including cultural aspects). The term implied that in the long run Russia and the EU would aim at building a new integrated entity, which is noteworthy. In 2005 the parties adopted the Road Maps on the common spaces, which, however, remained rather vague and thin on substance⁵. Yet, it would not be fair to deny completely the potential for cooperation that is contained in the whole package. There is a rather clear understanding of how to enhance and develop cooperation on economy, internal security and justice as well as research and education cooperation, as Russia and the EU were able to identify common or similar interests in all these areas. The least promising area is the cooperation on external security, mainly due to Russia's inability to clearly define whether it wants to protect its primary security interests together with the West or against the West, but also due to the EU's outright refusal to offer Russia,



EU's topmøde med Rusland under det danske EU-formandskab i november 2002. På billedet ses Kommissionens formand Romano Prodi, præsident Vladimir Putin, statsminister Anders Fogh Rasmussen og EU's Høje Repræsentant Javier Solana. (Polfoto)

⁵ See M. Emerson. "Four Common Spaces and the Proliferation of the Fuzzy". CEPS Policy Brief, No. 71, Brussels, May 2005.

even hypothetically, a seat at the European Security and Defence Policy (ESDP) table as well as to the failure to find practical projects of any noticeable scale⁶.

Despite its slow and bureaucratic character, in recent years the bilateral process has brought to life a number of success stories. In 2002 Russia and the EU agreed on a special travel regime concerning the transit of people from Russia's Baltic Sea enclave Kaliningrad to the Russian "mainland", allowing trips on the basis of facilitated travel documents and exempting Russian citizens from the demand to apply for Lithuanian transit visas. The issue may resurface in connection with Lithuania's forthcoming entry into the Schengen zone, but it is unlikely to attract such high and politically harmful publicity, as before 2002, and the transit agreement will stay in force.

In 2004, following the earlier recognition of the market status of the Russian economy, the EU gave its consent to Russia's accession to the World Trade Organization (WTO). It is widely believed in the expert community that in exchange Russia ratified the Kyoto Protocol to the United Nations (UN) Convention on Climate Change. With Russia's ratification, the document could finally enter into force, which was EU's important objective. Also in 2004, the provisions of the PCA were extended to the ten new member states of the EU, despite Russia's initial reluctance to agree to the automatic extension and its inclination to use the issue as a bargaining chip⁷.

In 2005 a package of the visa facilitation and the readmission agreements was concluded and at the moment of writing (February 2007) was waiting for the ratification. As a whole the deal is more beneficial for the EU. Whereas only a few categories of Russian travellers will have a privileged visa treatment and the visa regime as such for the moment will not be liberalized, Russia will be obliged to take back all illegal migrants that have entered the EU through Russian territory, even if it would not have its own readmission agreement with their country of origin.

In September 2006 the European Studies Institute, co-financed by Russia and the EU, was officially opened in Moscow, at the premises of the Moscow State Institute of International Affairs (de facto it started operations several months earlier) with the task of training Russian civil servants to work with the EU partners. If successful, it will be able not only to give students the knowledge

6 After 2002, when the EU decided not to use Russian strategic airlift capability and to develop its own, the only potential large common project was buried.

7 In view of the discussion whether EU does or does not have instruments to influence Russia's position, the extension of the PCA features strongly as a proof of EU being a capable actor, when its fundamental interests are at stake and when a necessary degree of solidarity is achieved.

about the details of the EU working culture, the lack of which was slowing down cooperation, but also to help the Russian foreign policy community at large to overcome the stereotypical vision of its EU partners. In November 2006, the Northern Dimension, an originally Finnish initiative and later EU policy towards North West Russia, was officially re-launched to become a common policy of the EU, Russia, Norway and Iceland in the area. And the list of successes can be continued.

These results of the Russian-European interaction can not and should not be ignored or underestimated. Taken together, they set up a platform, starting from which the parties under favourable circumstances could take their partnership forward, and they are a barrier against quick deterioration. The question, however, is whether this positive body is more likely to further consolidate, stagnate or erode in the years to come.

The pessimistic account

There are at the moment apparently more reasons to be concerned than overly confident in the "happy end". Russia and the EU demonstrate less and less ability and willingness to understand each other, new avenues of cooperation remain potential, while the controversies are real and, furthermore, growing.

It seems somewhat symbolic that at the moment of writing Moscow and Brussels, against earlier odds and the top-level agreement, reached at the summit in Sochi in May 2006, have not started the negotiations on the new framework agreement. Hopefully, this pause will remain only a pause, but it cannot be excluded that in the future, people will retrospectively speak about 2006-07 as a turn towards a much less cooperative period in the bilateral ties in general.

The fundamental weakness of the Russian-EU relations has always been the lack of the strategic vision. On the EU side, the process was driven by short-term technocratic and bureaucratic considerations. It was dominated by wishful thinking and short of planning as to where and how the EU could help and, if necessary, shape Russia's process of internal transformation. EU was never bold enough to answer the question to what extent the EU should be ready to treat a transformed Russia as a potential insider, as a part of the "new continent without dividing lines". An example of this approach was the so-called EU Common Strategy on Russia, adopted in 1999, which, while expressing the interest to see Russia "anchored" in the European family of states, failed to state what this anchoring would mean in institutional terms. Despite its ambitious name, the document was neither "common" nor a "strategy" as it could not discipline the EU members and orient them towards laying down clear priority missions. It was not extended beyond 2004.



Russia, in turn, in its “Mid-Term Strategy of Relations with the EU”, which should be in force until 2010, neither went beyond stating tactical goals. The only strategic statement to be found in the document says that Russia has no plan to seek EU membership, which, as common sense would tell, can hardly be a basis for a productive long-term agenda.

To be fair, though, the working assumption in the EU in the 1990’s and early 2000’s, however rosy and naïve, was rather benevolent vis-à-vis Russia. The EU expected Russia some day to successfully complete the process of transformation and to adapt its own rules similar to those used in the EU, which would allow the two entities to come closer together. The rhetoric of “Russia’s European Choice” often used by Vladimir Putin in his early years as the President of Russia gave birth to new hopes in this respect.

By the end of his second term in office, this assumption seems to have been sent to the graveyard. Russia has shelved or even totally abandoned the “European Choice”, understood as following the EU in its path to modernization and giving priority to cooperation with the EU over the USA or Asian countries. Instead, it attempted to restore its own status as a global actor, equal and certainly not inferior to EU in any way, and to deny EU’s monopoly on the notion of “Europe” in international relations.

At the moment, there are two large conceptual issues on which clarity is absent, enormously affecting policy planning and adding to the strategic uncertainty in the relations between the EU and Russia. The first one is the low predictability of the future of Russia. Will the stabilization, achieved during Putin’s presidency prevail in the years to come, or will the halt of economic reforms, made possible thanks to high energy prices, rampant corruption, crime, rise of xenophobia, worrying demographic trends and other social diseases, again destabilize the state over time? Will the post-Putin Russia be willing and able to remain pragmatically cooperative with the West, or will it, on the contrary, go back to more confrontational attitudes, regardless of whether they will stem from a poor state’s nationalism or a rich and strong state’s assertiveness? Unfortunately, each of these outcomes can be foreseen.

The second issue is the notorious question of the final borders of the EU. Did the EU finally say “No” to further enlargement towards the East and irreversibly deprive itself of the mega-instrument of bringing change, which is in the membership perspective? Does it plan to retrench to the “Fortress Europe” that would inevitably imply the absolute priority of the current border as a “sacred frontier of the civilization” and “Othering” of all remaining eastern neighbours, including Russia, or does it intend to make these relationships as cooperative as possible and aimed at

incremental integration? Until more clarity emerges on these variables, the feeling of a point of destination in the Russian-EU relations is very unlikely to appear⁸.

Meanwhile, the relationship is facing a number of growing controversies. Again, in the strategic sense, the most important one is the so-called value gap. When values differ, an ad hoc cooperation is possible, but a strategic alliance, let alone integration, is not. The EU is based on its members' allegiance to the liberal and democratic values, political freedoms and the rule of law. Concerning Russia, it can no longer be denied that the state is de-democratizing, that the concentration of power in the presidential office has essentially destroyed the system of the separation of powers, that independent media finds itself under severe pressure from the authorities, and that Russia's positions in authoritative international ratings that measure the state of freedoms and human rights are at a very low level – lower than those of many third-world countries. This gap can no longer be ignored inside the EU, as doing so would undermine the credibility of its policy of democratization elsewhere and would expose the governments to criticism by the human rights community domestically.

The problem, however, is that in 2004, when the trend towards Russia's de-democratization was no less obvious than today, the EU made the decision to give priority in relations with Russia to the so-called "pragmatic common interests", paying only a lip service to the "common values". Whether this was or was not done in expectation of economic trade offs – access to Russian upstream energy market in particular – is no longer worth discussing. But the very possibility of such an interpretation makes the task of addressing the issue of democracy and human rights in Russia very difficult for the EU, as an impression has been created that the EU's concern was not genuine, but expressed either as a bargaining chip to be exchanged for economic concessions of Russia or to satisfy the domestic audience.

Yet, the expectation that the emphasis on the common interests will bear fruit was generally futile. The energy sector, cooperation in which was supposed to bind Russia and the EU together and push the cooperation forward, has, on the contrary, become a knot of most irreconcilable contradictions. In 2006 Russian gas monopoly Gazprom was not allowed to purchase a British company Centrica, which sent a clear signal of the unwillingness of important EU countries to grant

⁸ On the matrix of possible scenarios see S. Medvedev. "EU-Russian Relations. Alternative Futures." FIIA Report 15, Helsinki, 2006.



a Russian company – and, indirectly, the Russian state which has a majority stake in Gazprom – the access to the European downstream markets. In turn, after years of ambiguity, Western companies were finally refused participation in exploration of the Shtokman gas province in the Barents Sea, whereas such giants as Shell and ExxonMobil, under the threat of losing their license altogether, had to de facto concede to Gazprom their projects on the island of Sakhalin. Russia refuses to ratify the transit protocol to the European Energy Charter, signed in 1994, and in this way impedes the EU's access to the energy producers in Central Asia and in the Caspian basin.

Worse, the security of energy supplies from Russia for the first time in history found itself in jeopardy. The Russian – Ukrainian (January 2006) and Russian – Belarusian (January 2007) disputes over gas and oil prices, although Russia's desire to receive the real price for the products of its exports was absolutely legitimate, resulted in under-deliveries of energy to Europe, which had negative consequences for Russia's image as a reliable supplier. Furthermore, the continuing economic growth in Russia increases the energy demand inside the state and raises questions as to its ability to fulfil the demand of European consumers as well. The combination of these two factors – insecurity of transit and under-production – has already led to the intensification of Europe's search for the diversification of energy import, which is mirrored in Russia's search for the diversification of export. Even though neither strategy has visibly materialized thus far (and as mentioned above, limitations are quite serious here), they demonstrate the dissatisfaction on both sides with the degree of interdependence, which is a warning indicator in itself.

The common neighbourhood has been turned into a constant irritant. After the enlargement of the EU in 2004 and the launch of the European Neighbourhood Policy including Western Commonwealth of Independent States (CIS) and Southern Caucasus, the influence of the EU in the post-Soviet space grew stronger. Moscow started to increasingly view the EU as a revisionist power, trying to squeeze Russia out of its traditional sphere of interests and influence and, possibly, eventually redraw the geopolitical boundaries of Europe, move them, so to speak, from the Ukrainian-Polish border to the Ukrainian-Russian border. Coincidentally, Russia itself could no longer be considered a status quo power, as it stepped up the pressure on its neighbours, which manifested in Russia's interference in the elections in Ukraine and Moldova in 2004 and 2005 respectively, the import ban on Moldovan and Georgian agricultural products, the earlier mentioned rise in energy prices etc. And although the EU decision not to open the membership perspective for the CIS countries should have somewhat calmed down the initial sensitivities, the situation will not return to the pre-2004 status. The EU cannot disengage, as the security of its new eastern periphery

depends on the success of market transformation and, most importantly, democratic transformation of the region, which needs to be assisted, while Moscow will see this involvement as contradicting its interests and has especially warned the EU against democracy promotion⁹.

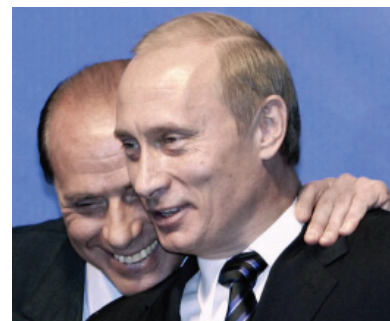
Finally, the impact of complicated bilateral relationships should not be underestimated. Several new EU member states brought into the decision-making process the legacy of their sensitivities, security concerns, historical rivalries and sometimes simply prejudices vis-à-vis Russia. The fact is that it was Poland who vetoed the start of the negotiations on the new Russia–EU framework agreement at the end of 2006 in order to have Russia lift the ban on the import of Polish meat, is very telling. Unintended consequences of such behaviour will be a growing emphasis on the bilateral relationship between Russia and its preferred partners among member states and the slowing dynamics in relations with the whole EU.

What Europe can do

As mentioned in the introduction, the dual and the controversial character of the relations between the EU and Russia will be a reality to cope with in the immediate future. The relationship, muddling through at the moment, will not get much worse. Energy interdependence, the interest of the Russian businesses to invest in the EU and vice versa, and, most importantly, the addiction of the new Russian elites to the lifestyles of Europe, where they buy real estate, spend holidays and send their children to study, will prevent a trend towards a conflict from further gaining momentum. But it cannot improve much either. The assertiveness of the new Russian foreign policy in general and Russia's refusal to see the EU as a model to follow in its development in particular, logical in view of the mutually admitted absence of the EU membership perspective for Russia, will work against a true partnership.

What the EU has to do in this situation is to make sure that it can manage the current dualism without sacrificing its important interests and to be ready for a more ambitious agenda in relations with Russia if and when the conditions are ripe.

The first thing is to realize that Russia matters for the EU much more than as an energy



Rusland satser på de store EU-lande: Her præsident Putin og Italiens ministerpræsident Silvio Berlusconi. (Polfoto).

⁹ See, for example, the interview of the Russian Ambassador to the EU Vladimir Chizhov, "No place for democracy in new EU-Russia pact", <http://euobserver.com/9/22654>, October 16, 2006, visited October 19, 2006.



supplier. It is a major strategic issue and a potential challenge, which can only be compared in this sense with the Islamic world, and has to be approached strategically. The EU decision-makers' primary task should, perhaps, not be to prepare documents for the next summit, but to offer a long-term normative vision of where the EU would like to approach Russia over time and start acting according to that goal. In other words, the policy should be pro-active, not reactive.

The concern over Russia's continuing de-democratization has to be firmly approached and tabled during all negotiations. As a Russian commentator put it, the EU (and the USA) should say what they mean and mean what they say¹⁰. Democracy in Russia is much more vital for the EU than it is often thought. In the modern world political democracy and the rule of law are key components of success. So, if democratization fails in Russia, the EU may one day find itself living next door to the "Siberian Nigeria" - a state, rich with resources, but full of social diseases and producing enormous soft security challenges for its neighbours. Also, by staying confident that democracy can grow in Russia rather than by implicitly treating Russia as a "hopeless case", the EU may gradually undermine the background for the "Othering" of Russia, which will be a precondition for building something genuinely common.

European countries and the EU as a whole have to restore self-confidence as to their position in the energy equation. This is partly a merely psychological task. With oil being a global commodity, nuclear energy available, alternative fuel research promising and energy-saving technologies waiting to be implemented, there are absolutely no reasons for the panic over either the shortage of energy supply as such or the potentially growing dependence on Russia. But it is partly a matter of the right policies. To alleviate the concerns of some individual states, it does make sense to accelerate the work on creating the common European energy market and to curb the egoism of large national monopolies. To feel more secure altogether, diversification of import should finally leave the discussion stage.

The policy of the EU in the common neighbourhood should become more active, than the case has been up to now. If countries like Ukraine and, later on, Belarus successfully complete their own transition, this will positively influence the prospect of Russia's transformation. If they fail, the failure of the transition in Russia will be extremely likely. The door to the EU membership for these countries

10 The actual quotation goes on saying "...avoid large gaps between what you say in private and what you say before cameras at summits". D. Trenin. "Reading Russia Right". Carnegie Endowment for International Peace Policy Brief. Special Edition 42, October 2005, p.10.

should not be closed, as membership perspective would enable the EU to pursue a true conditionality policy in the region. A wrong thing to do would be to minimize the regional engagement in the hope that this would facilitate a partnership dialogue with Russia. Rather, it may be interpreted in Moscow as an invitation to behave more assertively.

Banal as it is, the EU should finally start speaking with one voice in its dealings with Russia. But this will only happen, when both the attempts to secure individual member states benefits at the expense of the rest and the inclination to make the EU carry the burden of bilateral disagreements will be found unacceptable as behaviour.

Finally, as much as possible should be done to have relations with Russia beyond its political leadership, to promote grass-root integration. The methods to do it are well known. Assistance to the civil society in Russia, educational exchanges and other forms of direct professional interaction, fighting the stereotypes about average Russians being either paupers or criminals, still spread in the Western media, will over time have a positive impact. The prospect of the visa-free regime in mutual travel as a sign that honest Russian citizens on an individual basis are welcome in the EU should not only be kept formally on the agenda, but implemented sooner rather than later. If all this were done, the EU and Russia would get a good chance not just to speak about “the genuine strategic partnership based on shared values and common interests”, but actually to have one.

Rusland som energipolitisk magtfaktor?

**Af analytiker, cand.mag. Kenneth Møller,
Statsadvokaturen for Særlige Internationale Straffesager**

Inden for de seneste år er der kommet større fokus på Ruslands energipolitik. De seneste eksempler, hvor energiforsyningen til Ukraine og Hviderusland er blevet afbrudt, har medført en begyndende konflikt mellem EU og Rusland. Samtidig har flere fremtrædende politikere og analytikere sat spørgsmålstegn ved Ruslands troværdighed som energileverandør.

Indtil for få år siden var Rusland en troværdig leverandør af energi til store dele af det europæiske kontinent. De energipolitiske relationer mellem Rusland og EU forløb generelt uden større brydninger. Ruslands afbrydelse af energiforsyningen til Ukraine i 2006 og til Hviderusland i 2007 har fået mange europæere til at rette blikket mod den stigende afhængighed af russisk energi.

Rusland har i de seneste år placeret sig som en af de primære leverandører af olie og gas til det europæiske kontinent. De stigende verdensmarkedspriser har fået den russiske ledelse til at indse, at energi spiller en strategisk og geopolitisk rolle. Energi er med andre ord blevet en magtfuld ressource.

I EU-kredse er man begyndt at frygte Ruslands muligheder og stigende lyst til at benytte landets energiresourcer som et politisk pressionsmiddel. Der tales åbent om at gøre sig mindre afhængig af den russiske energi. EU og Rusland kom i endnu større grad på konfliktkurs i foråret 2006, da Ruslands største energiselskab, Gazprom, truede med at finde nye modtagere af landets olie- og gasressourcer. EU svarede igen ved at accelerere processen med at formulere en fælles europæisk energipolitik. Problemet var imidlertid, at tonen mellem de to parter allerede var blevet anspændt. Uenighederne gik i sig selv igen, men konflikten lurer stadig under overfladen og truer med at forværre forholdet mellem Rusland og EU. Rusland har ellers i mange år været en troværdig og stabil leverandør af energi på trods af interne politiske kriser og uro. Hvad er det imidlertid, der forårsager denne uenighed?

Der er mange forskellige fortolkninger af, hvad Ruslands energipolitiske prioriteter i virkeligheden er. På den ene side mener nogle, at Rusland bevidst forsøger at benytte sine energiresourcer som et politisk våben mod andre lande for derved at opnå politiske og økonomiske indrømmelser. Den russiske ledelses politik på energiområdet over for de tidligere sovjetrepublikker kan i nogles

øjne være et tydeligt bevis på, at Rusland hæmningsløst forsøger at opnå politisk og økonomisk kontrol over disse lande. De to seneste eksempler, hvor Rusland lukkede for forsyningen til Ukraine og Hviderusland, hvilket fik konsekvenser for store dele af Øst- og Centraleuropa, er ligeledes en indikation på, at Kreml kan være villig til at benytte energien som et våben over for EU og resten af Europa.

På den anden side mener nogle, at det kan være vanskeligt at sammenligne EU og de tidligere sovjetrepublikker. Det er usikkert, om den russiske politik over for de postsovjetiske republikker kan overføres til Europa. Dette skyldes, at den russiske betalingsbalance eksempelvis er afhængig af indtægterne fra EU-landene.

Disse modsætninger er medvirkende til, at det er relevant at analysere den russiske energipolitik. Formålet med denne artikel vil være at undersøge de russiske energipolitiske overvejelser set i lyset af sidste års uenighed mellem Rusland og EU. Hensigten derved er at komme nærmere svaret på spørgsmålet om, hvad man kan forvente af den russiske ledelse i energipolitiske spørgsmål.

Den globale situation

Det internationale energimarked ændrer karakter i disse år. Den globale kamp om energiresourcerne er blevet mere intens. Det stigende behov for energiresourcer sammenholdt med en faldende produktion i de industrialiserede lande har medført, at behovet for at importere olie og gas er steget kraftigt. Samtidig er der intet, der tyder på, at denne konkurrence vil blive mindre i fremtiden. På trods af at oliepriserne er høje, vokser den globale efterspørgsel efter energi med mere end 2 pct. om året. Med de rummelige udfordringer, der er i fremtiden, vil energi spille en større global rolle.

Samtidig bliver afstanden større mellem producentlandene og importlandene, idet forskellen mellem forsyningssikkerhed og efterspørgselssikkerhed i større grad bliver tydeliggjort på det internationale energimarked. Mange lande vil konkurrere om de samme energiresourcer.

Spørgsmålet om energikilder og energiforsyning bliver også til et spørgsmål om national sikkerhed. Som følge deraf bliver energipolitikken også til et magtpåliggende emne i nationalstaternes udenrigspolitik. Den stat, som har energiresourcer til rådighed, har derved en politisk magtbase på hånden. Samtidig kan de stater, som har behov for energi udefra, fristes til at bruge ekstraordinære midler for at få adgang til disse ressourcer.¹

1 Sander Hansen (2003): Pipeline Politics: the Struggle for Control of the Eurasian Energy Resources, CIEP Energy Paper, The Hague Clingendael Institute, pp. 7-20; Femke Hoogeveen & Wilbur Perlot (2005): Tomorrow's Mores: The International System, Geopolitical Changes and Energy, The Hague, Clingendael Institute, pp. 13-25.

Ruslands energipolitiske situation

Den russiske energipolitik og Ruslands troværdighed som energileverandør er blevet genstand for debat de seneste år. I begyndelsen af dette årti var billedet ellers mere rosenrødt for europæerne. Den ustabile situation i Mellemøsten samt et stigende behov for energi hos de største forbrugere, først og fremmest EU, USA, Kina og Japan, medførte en øget interesse for Rusland med henblik på stabile leverancer. Forhåbningerne var, at man derigennem kunne sikre, at der var tilstrækkeligt brændstof til at holde økonomierne i gang uden risiko for, at energiresourcerne blev brugt som et politisk våben mod Vesten, således som det var tilfældet under energikriserne i 1970'erne.

Rusland og det tidligere Sovjetunionen har traditionelt været en stor eksportør af energi. Størhedstiden var i 1980'erne, hvor olieproduktionen nåede op på ca. 12,5 mio. tønder olie om dagen. På trods af en række strenge importkvoter var Sovjetunionen også en relativ stor leverandør af energi til de vesteuropæiske lande. Produktionen faldt imidlertid dramatisk i forbindelse med Sovjetunionens sammenbrud i 1991. Den kom først rigtigt på fode igen i den sidste halvdel af 1990'erne, hvor den nåede op på ca. 6 mio. tønder olie om dagen.²

Den økonomiske krise i Rusland i 1998 bidrog til at give den russiske økonomi en saltvandsindsprøjtning, hvilket også fik en positiv effekt for den russiske energisektor. Siden 1999 har den russiske økonomi oplevet stigende vækstrater på 5-10 pct., hvilket ifølge flere iagttagere skyldes de høje verdensmarkedspriser på olie og gas, der er steget fra ca. 20-25 USD til 60-70 USD for en tønde råolie.³

Den russiske energipolitiske kapacitet er betydelig. Rusland besidder verdens største gasreserver og er det næststørste olieeksporterende land. De store reserver af energiresourcer og de høje energipriser har været medvirkende til at placere Rusland fordelagtigt internationalt – også i et sikkerhedspolitisk aspekt. Der er ingen tvivl om, at Ruslands energiresourcer og deres anvendelse er blevet højt prioriteret af Kreml.

Den nuværende ledelse synes tydeligvis bevidst om, at landets energiresourcer kan være det middel, der bringer Rusland tilbage som en magtfuld international aktør. Siden Sovjetunionens sammenbrud i 1991 har russerne oplevet et dramatisk forfald: Det tidligere magtfulde imperium er brudt

² Frederick Lawrence (2002): The Russian Oil Enigma: Balancing Vast Potential with Sizeable Risk, Independent Petroleum Association of America, pp. 1-8.

³ Robert Larsson (2006a): Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier, FOI, Stockholm, p.40.

sammen. Rollen som global, militær og politisk supermagt er devalueret, men udviklingen synes nu at vende for russerne.

Jo mere priserne på olie og gas er steget på verdensplan, jo mere har den russiske ledelse indset det strategiske potentiale i energi som en magtfuld ressource.



Rusland og Europa

Ruslands mulighed for at benytte landets energiresourcer som et politisk og økonomisk våben vækker stigende bekymring i EU-kredse. Rusland har formået at placere sig som EU's vigtigste energileverandør. Mere end 50 pct. af EU's import af gas og 30 pct. af olieimporten stammer fra Rusland. Samtidig er mange af de nye EU-lande i væsentlig grad afhængige af de russiske energileverancer.⁴ Den europæiske produktion af olie og gas er hastigt faldende, samtidig med at Europas behov for energi er stadigt stigende. Dette forhold har fået Det Internationale Energiagentur IEA, til at forudsæ, at hvis denne udvikling fortsætter, vil Europa allerede om 25 år skulle importere mere end 90 pct. af sit oliebehov og mere end 80 pct. af sit behov for gas, fordi bl.a. Nordsøens energiresourcer begynder at

blive udtømt.⁵ Europas egen produktion af olie og gas ventes at falde med 55-75 pct., hvilket er medvirkende til at gøre de europæiske lande mere afhængige af energiekporterende lande.

Indtil 2005 var forholdet mellem Rusland og EU i energispørgsmålet relativt problemfrit. Der havde kun været mindre problemer i Ruslands energileverancer, som var støt stigende. Men det var vurde-

⁴ Ibid. pp. 178-184

⁵ Claude Mandil (2003): Europe in the Global Energy System: Challenges for Energy Policy – Corporate Strategies, International Energy Agency, pp. 1-5; Laura Cozzi (2007): World Energy Outlook 2006 – Focus on EU, International Energy Agency, Concerto Conference, European Union's Sustainable Energy Week, Bruxelles, pp. 1-23.

ringen, at de problemer, der havde været, i større grad skyldtes tekniske problemer bl.a. på grund af slidte rørledninger etc. end politiske uenigheder.⁶

Imidlertid vendte udviklingen omkring år 2005 og blev gradvist forværret frem mod årsskiftet 2005/2006. Efter længere tids resultatløse forhandlinger lukkede det største russiske gasselskab, Gazprom, d. 1. januar 2006 for gasforsyningen til Ukraine, som nægtede at acceptere en kraftig prisstigning. Aktionen fik store konsekvenser for forholdet mellem EU og Rusland. Et overvældende flertal af EU-landene fordømte det russiske initiativ, som blev kaldt politisk betinget. Reaktionen kom, samtidig med at energiforsyningen til de vestlige lande langsomt blev påvirket, fordi den ukrainske side tappede gas, der ellers var bestemt til Central- og Østeuropa.

På trods af at der relativt hurtigt blev indgået en aftale mellem Gazprom og Ukraine, var der fortsat gnidninger i forholdet Rusland – EU. Dette blev ikke forbedret, da russerne året efter gentog afbrydelsen – denne gang over for Hviderusland. Igen blev energiforsyningen til en række central- og østeuropæiske lande berørt af en kortvarig afbrydelse. Denne gang var der ikke et overvældende flertal, der støttede op om Hviderusland, som der havde været i det ukrainske tilfælde. Men alligevel blev den russiske ledelse udsat for stor kritik for afbrydelsen. Disse konflikter har været medvirkende til, at de europæiske politikere er begyndt at overveje alternative importruter.

I foråret 2006 kom EU og Rusland endnu mere på konfliktkurs, idet den europæiske afstandtagen fra Ruslands energipolitik over for Ukraine og de førnævnte ønsker om at søge alternativer til russerne, fik Rusland til at true med at finde nye modtagere af landets olie- og gasressourcer.⁷

Den engelske forsker Andrew Monaghan fremhæver, at den seneste polemik mellem Rusland og EU imidlertid kan risikere at forårsage en energipolitisk variant af det klassiske sikkerhedsdilemma. Hvis den ene part bliver nervøs for sin energisikkerhed og derfor søger alternative leverandører, vil den anden part tilsvarende søge alternative afsætningsmarkeder. Når EU-landene udtrykker bekymring over afhængigheden af Rusland og vil finde alternative forsyningskilder, bliver russerne bekymrede og søger nye modtagere af deres ressourcer eller forsøger at opprioritere andre modtagere. Resultatet bliver et ustabil forhold mellem de to parter, hvor der mangler troværdighed og tillid til den anden

6 Larsson (2006a) op.cit. pp. 6-12, 172-178; Andrew Monaghan (2007): *Russia and the Security of Europe's Energy Supplies: Security in Diversity?*, Swindon, Conflict Studies Research Center, January 2007 07/01, pp. 1-7; Roland Götz (2006): *Russian Gas and Alternatives for Europe*, Working Paper, Research Unit Russia/CIS, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, FG 5 2006/07, June 2006, pp. 1-5.

part. Konflikten kan resultere i en forværring af Ruslands forhold til EU, der kan være vanskeligt at genoprette.⁸ Det forhold, hvorom forskerne strides, er, hvorvidt konflikten er utilsigtet, bl.a. på grund af kommunikationsproblemer, eller bevidst er fremkaldt af Ruslands energipolitiske adfærd.

Russiske energipolitiske overvejelser

Ruslands energiressourcer er uden tvivl blevet opprioriteret de seneste år. De lave verdensmarkedspriser på olie og gas igennem 1990'erne samt andre mere fremtrædende udenrigspolitiske konflikter var årsager til, at energi ikke blev toneangivende før efter år 2000 i Ruslands eksterne relationer.

Et af de centrale dokumenter til forståelse af den russiske energipolitik er Energistrategien for Ruslands Føderation indtil år 2020. Strategien er imidlertid et diplomatisk dokument, der skal kunne samle alle aktører i den energipolitiske sfære, hvorfor den kan tolkes på flere forskellige måder. Som sådan giver selve strategien ikke mange konkrete svar på, hvad man direkte kan forvente af den russiske ledelse. Den nævner bl.a., at Rusland skal styrke sin position på det internationale energimarked for derved på den mest effektive måde at realisere landets energisektors eksportmuligheder og konkurrenceevne.⁹ Dette adskiller sig ikke fra mange andre erhvervsbranchers generelle mål.

Flere forskere og analytikere har forsøgt at udlede en bestemt retning i energistrategien. Nogle har f.eks. forsøgt at udlede, at energistrategien i virkeligheden giver udtryk for en linie, der har til hensigt at integrere Rusland i det internationale marked.¹⁰ Dette kan eksempelvis fortolkes ud fra, at strategien nævner, at Rusland skal støtte projekter, der kan tiltrække udenlandsk kapital til landet samtidig med, at landet skal udvikle nye, internationale samarbejdsformer i energisfæren.¹¹

Samtidig er der også formuleringer, der kan tolkes i modsat retning. Flere forskere har bl.a. hæftet sig ved, at energistrategien udtrykker, at den russiske centralmagt skal have større kontrol med energisektoren.¹²

Der er mange forskellige fortolkninger og ofte er udledningen af dokumentet forbundet med,

8 Monaghan (2007), op.cit. pp. 1-7

9 Министерство Промышленности и Энергетики России (Ruslands Energi- og Industriministerium) (2003): *Энергетическая Стратегия России на период до 2020 года* (Ruslands Energistrategi indtil år 2020), godkendt 28. august 2003: Hentet d. 25/2 2007: <http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>

10 Monaghan (2007), op.cit. pp.1-7, Götz (2006), op.cit. pp. 1-5

11 Energetitjeskaja Strategija (2003).

12 Energetitjeskaja Strategija (2003); Larsson (2006a), op.cit. pp. 115-171; Martha Brill Olcott (2004): *The Energy Dimension in Russian Global Strategy: Vladimir Putin and the Geopolitics of Oil*, Paper Presented at the Baker Institute for Public Policy, Rice University, October 2004, pp. 1-14; Jean-Marie Chauvier (2007), *Tsar Putin's Russia*, Le Monde Diplomatique, Februar.

hvilke aspekter af strategien man ønsker at understrege. Derfor skal energistrategien ikke analyseres alene, men kombineres med andre dokumenter og udtalelser. Det er imidlertid undertegnede opfattelse, at strategien er medvirkende til at give en indikation af, hvilke ideologiske og politiske overvejelser, der ligger til grund for den nuværende energipolitik.

Den russiske analytiker Mikhail Delyagin fra det russiske Institut for Globaliseringsstudier gav i oktober 2006 et muligt bud på en russisk energipolitik. Ifølge Delyagin er der en udbredt russisk modvilje mod den nuværende internationale verdensorden på energiområdet. Det nuværende internationale system udgøres af globale energimonopoler, der i udpræget grad består af eller er kontrolleret af vestlige firmaer. Disse firmaer opererer som de vestlige nationalregeringers forlængede arme. I denne forbindelse tænkes f.eks. på ExxonMobil og Halliburton, der efter russisk opfattelse har tætte politiske forbindelser med Det Hvide Hus i Washington.¹³

Delyagin argumenterer, at de høje og stigende energipriser har medvirket til, at Ruslands store arsenal af energiressourcer har fået en vigtig strategisk og geopolitisk betydning. Det bør derfor i forlængelse deraf være en russisk prioritet at genetablere en energipolitisk uafhængighed. En af de første opgaver for den russiske ledelse bør som et led i denne politik være at ophæve de energipolitiske aftaler, der blev indgået i begyndelsen af 1990'erne og gav adgang for udenlandske virksomheder til de russiske naturressourcer. Disse aftaler har efter Delyagins opfattelse haft den konsekvens, at russiske virksomheder har mistet store indtægter, idet de vestlige parter har taget en pæn pris for deres deltagelse.¹⁴ Et eksempel herpå kunne være Shells og ExxonMobils deltagelse i udvindingen af naturgas på øen Sakhalin. Det grundlæggende synspunkt er, at udvinding og udvikling af russiske naturressourcer udelukkende skal være på russiske hænder. Der kan kun være tale om udenlandsk involvering i særlige tilfælde, og den væsentligste opgave skal ikke være at udvinde, men at forsyne russiske virksomheder med teknologisk viden, som ikke findes i Rusland.

Det forhold, at energi har fået en strategisk betydning, er ensbetydende med, at alle energiudvindingsprojekter og rørledninger er nødsaget til at være under den russiske stats kontrol. Fremmede lande og udenlandske virksomheder bør derfor heller ikke have adgang til rørledninger. Delyagin argumenterer, at f.eks. EU's forsøg på at overtale den russiske ledelse til at ratificere Det Europæiske

¹³ Mikhail Delyagin (2006): "Assessing Russia's Energy Doctrine," *Russia in Global Affairs*, vol. 4, No. 4, Oct.-Dec. 2006, pp. 134-144; Dmitri Trenin (2007): "Russia Redefines Itself and Its Relations with the West," *The Washington Quarterly*, Vol. 2, No. 30, Spring 2007, pp. 95-105

¹⁴ Delyagin (2006): op. cit., pp. 134-144

Energicharter, som giver udenlandske virksomheder fri adgang til landets rørledninger, absolut ikke er i russisk interesse.¹⁵

En af måderne, hvorpå den russiske ledelse kan sikre en energipolitisk uafhængighed, skal være at promovere en ekspansion af landets statslige og private virksomheder til de postsovjetiske republikkers energisektorer. Formålet med denne politik vil være at sikre, at disse lande ikke medvirker i projekter, der har til formål at oprette nye olie- og gasrørledninger uden om Rusland som f.eks. Baku-Tbilisi-Ceyhan – ledningen.¹⁶

Endelig bør den russiske ledelse stimulere russiske virksomheders forsøg på at opnå markedsandele på udenlandske energimarkeder. Delyagin er af den opfattelse, at princippet i støtten bør være, at virksomhederne – med statslig støtte – kan tilbyde billig energi mod erhvervelse af det fremmede lands infrastruktur.¹⁷



*Jevgenij Maksimovitj Primakov,
Ruslands udenrigsminister
1996-1998 og ministerpræsident
1998-1999*

Delyagin giver i virkeligheden udtryk for en såkaldt protektionistisk, neokon-servativ russisk holdning. Dette eksempel er sandsynligvis i stor grad, hvad der i europæiske kredse må betegnes som et skrækscenario. Synspunktet er meget præget af, at Mikhail Delyagin har været økonomisk rådgiver for den tidligere udenrigs- og premierminister, Jevgenij Primakov. Det er derfor ikke et ekstremistisk synspunkt, som Delyagin udtrykker, men et bredt dækkende synspunkt for store dele af den russiske politiske elite.

Hvad der måske kan overraske nogle, er, at synspunktet også når langt ind i Kremls rækker. Før Putin blev valgt til præsident, lagde han navn til en afhandling om Ruslands forhold til sine naturressourcer.¹⁸ Putins hovedargument er, at økonomisk vækst i Rusland er afhængig af landets naturressourcer.

For at Rusland kan nå op på niveau med de udviklede vestlige økonomier, skal landets vækstrate være 2-3 procentpoint højere. Den eneste måde, hvorpå Rusland kan opnå disse højere vækstrater, er ved at skabe en række store finans-industrielle virksomhedskomplekser, som er i stand til at konkurrere med vestlige multinationale selskaber. Ifølge Putin

¹⁵ Ibid., pp. 134-144

¹⁶ Ibid. pp. 134-144

¹⁷ Ibid. pp. 134-144

¹⁸ Putins afhandling blev publiceret som artikel i St. Petersborgs Mineinstituts fagblad "Zapiski Gornogo Instituta": (Putin, Vladimir V. (1999), "Минерально-сырьевые ресурсы в стратегии развития российской экономики" ("Mineral- og naturressourcer i Ruslands økonomis udviklingsstrategi") *Zapiski Gornogo Instituta*, Vol. 144, 1999, St. Petersborgs Mineinstitut).

skal den russiske stat bevidst promovere disse store virksomhedskomplekser. Putin kalder det selv for "statsregulering."¹⁹ Reguleringen rækker ud over promovering af virksomhedskompleksernes opståen og udvikling. Putin er af den opfattelse, at ressourcesektoren er for vigtig til, at den kan overlades til markedskræfterne, og den skal derfor kontrolleres af staten.²⁰

Putin er klar over, at Rusland vil være afhængig af landets naturressourcer i en stor del af det 21. århundrede. De russiske naturressourcer skal være medvirkende til at skabe betingelserne for at modernisere landets militær-industrielle kompleks, sikre social stabilitet og integrere økonomien i det globale økonomiske system.

I sin position som præsident har Putin hidtil balanceret mellem det ovenstående mere konservative synspunkt – især i den interne russiske energipolitik – på den ene side og en mere pragmatisk, umiddelbart vestvendt politik på den anden side. Dog må man formode, at Putins seneste tale på den 43. Sikkerhedskonference i München i februar 2007 kan være et udtryk for et principielt standpunkt, der nærmer sig det ovenstående og dermed er en forlængelse af tidligere udenrigsminister Primakovs udenrigspolitiske doktrin fra den sidste halvdel af 1990'erne.²¹

Putins tale er blevet udlagt som den største kritik af USA og Vesten, der er blevet fremført af en russisk leder siden Sovjetunionens sammenbrud. I lighed med Primakov tog Putin afstand fra den såkaldte unipolære verdensorden, som har været fremherskende efter den kolde krigs afslutning, idet han kaldte unipolariteten uacceptabel.²²

Udbruddet var rettet mod USA's mere dominerende position på den internationale politiske scene. Putin kritiserede direkte den amerikanske udenrigspolitiske linie, som han i en tidligere uset grad indirekte kaldte imperialistisk og nedbrydende for den internationale retsorden.

"Мы видим все большее пренебрежение основополагающими принципами международного права. Больше того, отдельные нормы, да, по сути,

19 Olcott (2004): *op.cit.*, pp. 15-23; Harley Balzer (2005): "The Putin Thesis and Russian Energy Policy," *Post-Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 3, pp. 210-225; Michael Fredholm (2005): *The Russian Energy Strategy and Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence*, Swindon, Conflict Studies Research Center, September 2005, 05/41, pp. 6-8

20 Olcott (2004): *op.cit.*, pp. 15-23; Balzer (2005): *op.cit.*, pp. 210-225; Fredholm (2005): *op.cit.*, pp. 6-8

21 Putin, Vladimir V. (2007): "Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности (Indlæg og diskussion på Münchenkonferencen om sikkerhedspolitiske spørgsmål)," Tale på d. 43. Sikkerhedskonference i München, Tyskland, 10. februar 2007. På russisk: www.kremlin.ru; på engelsk: www.securityconference.de; Analyse af talen: Mark Smith & Anne Aldis (2007): *Putin on International Security*, Conflict Studies Research Center, Swindon, February 2007, 07/05, pp. 1-2

22 V. Putin (2007): *op.cit.*

чуть ли не вся система права одного государства, прежде всего, конечно, Соединенных Штатов, перешагнула свои национальные границы во всех сферах: и в экономике, и в политике, и в гуманитарной сфере навязывается другим государствам. Ну кому это понравится?”²³

Den russiske ledelse deler opfattelsen fra Primakovs udenrigspolitiske doktrin om, at det globale verdensbillede burde være opdelt i flere af hinanden uafhængige poler. I sin tale nævnte Putin bl.a., at de såkaldte BRIK-landes²⁴ BNP overstiger eksempelvis EU's samlede BNP. Derfor vil der ikke være nogen tvivl om, at disse nye centres økonomiske potentiale vil blive konverteret til politisk indflydelse.²⁵ Putins tale understreger det synspunkt, at den russiske ledelse forsøger at genskabe Rusland som en politisk og økonomisk stormagt, der har global udstrækning. Rusland skal ikke forsøge at opnå global dominans i lighed med USA, men i stedet skal landet blive en central pol blandt en række forskellige ligeværdige poler.

I kraft af landets energiresourcer bør Ruslands forhold til Europa være mere ligeværdigt. Den russiske ledelse bliver synligt irriteret, når europæiske politikere kritiserer landets interne udvikling, hvad enten det er journalisters forhold, Tjetjenien eller demokrati, hvilket ligeledes kom til udtryk i Putins tale i München:

”Кстати говоря, Россию, нас, постоянно учат демократии. Но те, кто нас учит, сами почему-то учиться не очень хотят.”²⁶

Putins tale fremhæver i væsentlig grad det forhold, at den russiske ledelse optræder med større selvsikkerhed på den internationale politiske scene. Rusland er måske endnu ikke blevet en global stormagt, men i kraft af landets stærke energipolitiske situation vokser den politiske indflydelse. De europæiske lande er nødt til at være opmærksomme på dette forhold. De kan ikke længere belære eller overføre

23 ”Vi kan se en stadig større foragt for de grundlæggende principper i folkeretten. Ydermere har enkelte normer, ja faktisk næsten hele retssystemet i en enkelt stat, først og fremmest selvfølgelig USA's retssystem, overskredet sine nationale grænser på alle områder: både i økonomi, politik og på det humanitære område påtvinges det andre stater. Hvem kan lide det?” Ibid.

24 Brasilien, Rusland, Indien og Kina

25 V.V.Putin (2007); op.cit.; M.Smith & A.Aldis (2007): op.cit, pp.1-2

26 ”Imidlertid, bliver vi – Rusland – konstant belært om demokrati. Men de, som belærer os, har af en eller anden årsag ikke særlig lyst til at lære selv.” V.V.Putin (2007), op.cit.

værdier på Rusland i samme grad, som det var tilfældet i 1990'erne, hvor Rusland ydmygt var afhængigt af økonomiske lån fra Vesten. Denne tid er nu afsluttet. Rusland har betalt størstedelen af den økonomiske gæld tilbage og er derved i gang med at opnå en større grad af politisk uafhængighed.

Det fremherskende spørgsmål i denne forbindelse er så, hvorvidt det nye Rusland skal opfattes fjendtligt i forhold til den vestlige verden og Europa? Er det et nyt Sovjetunionen, der er ved at genopstå – båret frem af olie og gas? Det er tydeligt, at præsident Putin på nuværende tidspunkt ikke ser forholdet mellem Europa og Rusland som antagonistisk. Den russiske opfattelse er, at de to parter er ligeværdige konkurrenter på den internationale politiske og økonomiske scene, hvilket bør afspejle de gensidige relationer. Putin har ofte understreget den gensidige afhængighed mellem de to parter.²⁷ Virkeligheden viser også, at han ikke har andre valgmuligheder.

Vladimir Milov fra det russiske Institut for Energipolitik hævder, at den russiske neokonservative fløj nærmest synes forgiftet af de enorme indtægter, som Rusland får for salget af olie og gas. Ifølge Milov er denne politiske gruppering besat af at adskille Rusland fra den euro-atlantiske sfære for derved at udvide landets energipolitiske interessesfære til de asiatiske lande – Kina og Indien i særdeleshed.²⁸

Der er tydelige, fornuftige argumenter for en russisk forsyningsvariation til de asiatiske energimarkeder. Størstedelen af den russiske eksport er rettet mod de europæiske markeder. Hvis Tyrkiet bliver medregnet, hævder Milov, at over 90 pct. af olieeksporten og næsten 100 pct. af gaseksporten bliver solgt til de europæiske markeder. Samtidig er den russiske tilstedeværelse på de asiatiske markeder stort set ikke-eksisterende.²⁹

De asiatiske lande har umiddelbart et stort potentiale og tegner sig for store vækstrater. Kinas og Indiens behov for import af energi synes også anseeligt. Kina har eksempelvis på det seneste været aggressivt med hensyn til at finde nye forsyningsmuligheder i Afrika. Men hvis de asiatiske landes potentiale som energiimportører skulle være ubegrænset, hvorfor er en større samhandel med Rusland endnu ikke blevet implementeret?

Kina burde umiddelbart være en nærliggende modtager af de russiske energikilder. Men den russiske eksport af energi til Kina udgør kun ca. 15 mio. tons olie om året. Problemet for Rusland er,

²⁷ Putin (2007), op.cit.

²⁸ Vladimir Milov (2006): "Neo-Con Plans and the Sober Reality," *Russia in Global Affairs*, vol. 4, No. 4, Oct.-Dec. 2006, pp.124-132

²⁹ Ibid. pp 124-132

Major Russian oil basins



Source: IEA

at Kinas behov for importerede energikilder stort set kun er begrænset til olie, hvorimod den kinesiske ledelse af sikkerhedsmæssige årsager for at mindske afhængigheden af udlandet har prioriteret at udvikle egen kapacitet inden for gas og kul. Olie er i modsætning til naturgas en let tilgængelig global vare, som ikke kræver langsigtede investeringer i infrastruktur.³⁰ Det kinesiske og indiske behov for naturgas ventes at blive dækket af LNG - flydende naturgas. Denne form sikrer, at gassen kan op-

30 International Energy Agency (1999): Coal in the Energy Supply of China, Report of the CIAB Asia Committee, IEA, www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/coalchina99.pdf, pp. 27-53

tage samme status som olie – dvs. den er nem at handle med og kræver derfor ikke væsentlige investeringer i infrastruktur ud over modtagekanaler i landets havne. På nuværende tidspunkt er Ruslands eneste LNG-projekt Sakhalin-2, hvor der allerede er indgået kontrakter med USA, Japan og Sydkorea.³¹

Rusland har på det seneste forsøgt at komme ind på det indiske marked, men det har fortrinsvis været i form af forsyning med teknologi til atomkraft. Der er væsentlige infrastrukturelle forhindringer for et tættere russisk-indisk energisamarbejde, dels i form af geografiske barrierer, dels i form af politisk uro og ustabilitet i potentielle transitlande. En transport af energiressourcer ad søvejen er ligeledes problematisk, fordi de eneste havne med tilstrækkelig kapacitet findes ved Sortehavet.³²

Der er derfor væsentlige barrierer for en russisk eksportvariation mod Kina og Indien. Den russiske præsident har indtil videre ikke valgt i højere grad at prioritere hverken Kina eller Indien. Tværtimod har han forsøgt at holde de energipolitiske muligheder åbne.

Bl.a. vurderes det, at en af årsagerne til den omfattende aktion mod oliefirmaet Yukos var, at direktøren, Mikhail Khodorkovskij, forhandlede om oprettelsen af en privat olieledning fra Yukos' olie-felter til Kina, hvilket gik imod den officielle politik, som prioriterer havnebyen Nakhodka i det russiske fjernøsten som en central havn for både olie- og gasledninger rettet mod hele det asiatiske marked.³³ Dette skal forhindre, at Rusland bliver afhængigt af en bestemt modtager af energiressourcerne. Som tidligere nævnt er der ingen tvivl om, at den russiske ledelse dybest set ønsker at øge antallet af eksterne modtagere af landets energiressourcer. Ud over Kina og Indien er Japan, Sydkorea og USA potentielle vækstmarkeder for den russiske energiforsyning.³⁴

På den anden side er der også grænser for disse markeders potentiale, som bl.a. betyder, at en yderligere satsning vil kræve meget store investeringer dels i infrastruktur i form af anlæg af nye rørledninger, dels i at udvikle kapaciteten af de østsibiriske energiressourcer. Man kan på baggrund af den nuværende russiske kortsigtede fokus på indtjening sætte spørgsmålstejn ved, om den russiske ledelse er indstillet på dette.

Der er derfor hovedsageligt to faktorer, der medfører, at Rusland fortsat primært vil se sig nød-

31 Milov (2006) op.cit. pp. 124-132; Sakhalin-2 projektets hjemmeside: www.sakhalinenergy.com

32 Milov (2006) pp. 124-132

33 Der var endvidere andre årsager til aktionen mod Yukos. For det første var Yukos ved at blive solgt til et amerikansk firma, hvilket ville have resulteret i, at udenlandske firmaer ville eje en forholdsvis stor andel af de russiske oliekloder. For det andet er det vurderet, at Khodorkovskijs politiske optræden var en torn i øjet på den russiske ledelse, der få år tidligere havde advaret oligarkerne mod at blande sig i den politiske udvikling. For mere se bl.a. Martha Brill Olcott (2004): op.cit., pp. 1-15.

34 Milov (2006), op.cit., pp. 124-132

saget til at skue mod vest og det europæiske marked. For det første befinder de russiske energikilder sig fortrinsvis i det vestlige Sibirien. Dette medvirker til, at Europa er det nærmest beliggende marked. Investeringer i felterne ved Jamal-halvøen og Shtokman-feltet sker også fortrinsvis med et europæisk perspektiv for øje.

For det andet eksisterer der allerede en veludbygget infrastruktur, der fører fra Uralbjergene mod de europæiske lande. Der er endvidere allerede foretaget store investeringer i en udbygning af infrastrukturen til de europæiske lande, som skal gøre den russiske eksportkapacitet til de europæiske lande større. De to mest betydelige investeringer er allerede indledt. Den ene er gasledningen "Blue Stream" fra Stavropol i det sydlige Rusland over Sortehavet til Tyrkiet, der skal udbygge Ruslands eksportkapacitet i det sydlige Europa. Den anden er gasledningen "Nord Stream,"³⁵ der skal gå fra den Finske Bugt igennem Østersøen og forsyne bl.a. Tyskland, Storbritannien og Danmark med russisk gas fra Shtokman-feltet.³⁶

Disse forhold er medvirkende til at bekræfte en gensidig afhængighed mellem EU og Rusland, som kan være medvirkende til at bevare et relativt stabilt forhold mellem de to parter. Den reelle energipolitiske situation binder Rusland til det europæiske kontinent i en overskuelig fremtid. Man kan i så fald spørge, at når disse forhold gør sig gældende, hvorfor er der stadig en stigende bekymring for afhængigheden af Rusland?

Det er åbenlyst, at flere forhold medvirker til, at de europæiske lande sætter spørgsmålstegn ved Ruslands troværdighed. En stor del, som f.eks. den europæiske bekymring over den demokratiske udvikling, har i virkeligheden intet at gøre med energipolitik. Men holdningen til Rusland i andre spørgsmål smitter af i energipolitiske spørgsmål. Energisikkerhed er ofte et spørgsmål om, hvorledes den anden parts politik opfattes, ikke om, hvordan den reet er. Dette betyder, at hvis én part har kapacitet til true den anden, bliver dette ofte til en reel trussel, uanset om det forholder således i virkeligheden.³⁷

Ifølge Robert Larsson har den russiske ledelse gjort energi til et spørgsmål om national sikkerhed. Dette er medvirkende til at legitimere brugen af ekstraordinære midler i energipolitiske spørgsmål, hvilket resulterer i, at den russiske energipolitik kan opfattes som en trussel. Larsson hævder, at den russiske ledelse i mange tilfælde har benyttet sine energiressourcer som et politisk

35 Projektet kaldes også NEGP – North European Gas Pipeline

36 Milov (2006), op.cit., pp. 124-132; Gazprom: www.gazprom.ru

37 Larsson (2006a), op.cit. pp. 12-23

og økonomisk pressionsmiddel over for de tidligere sovjetiske republikker. De seneste eksempler i bl.a. Hviderusland og Ukraine viser med al tydelighed, at den russiske ledelse bevidst bruger sine energiressourcer som et våben. Det har ligeledes været tilfældet med de baltiske lande, Georgien og Moldova op igennem 1990'erne.³⁸

Imidlertid er der flere udlægninger af den russiske politik over for de tidligere sovjetiske republikker. Ud fra et russisk synspunkt udgør eksempelvis Georgien, Ukraine og de baltiske lande et energimæssigt sikkerhedsproblem. Ifølge Dmitri Trenin har bl.a. Ukraine og Hviderusland benyttet den geografisk fordelagtige position til at tage sig godt betalt politisk og økonomisk for at agere transitland for den russiske energiforsyning til Europa. Michael Fredholm påpeger yderligere, at eksempelvis Letland og Georgien i nogle tilfælde har overdrevet den russiske trussel og fremstillet sig selv som ofre for russisk afpresning i energispørgsmål for derved at få indrømmelser fra vestlig side.³⁹ Samtidig er det også begrænset, hvad tidligere russiske forsøg på at presse indrømmelser ud af de tidligere sovjetrepublikker har haft af succes. Den russiske ledelse synes klar over den overvældende risiko, der ligger i at benytte energi som et våben. Sandsynligheden for, at det på længere sigt får større negative konsekvenser for Rusland er meget stor.

Den ukrainske og hviderussiske forsyningsafbrydelse skal derfor sandsynligvis i højere grad ses som et forsøg fra russisk side på at indføre en ny politik over for de tidligere sovjetrepublikker. Rusland har i tydelig grad givet udtryk for et ønske om at frigøre sig fra den sovjetiske arv med store prissubsidier på energiforsyningen. Det har været urentabelt for russerne at sælge olie og gas langt under verdensmarkedspriserne. Derfor er Ruslands politiske allierede, Armenien og Hviderusland, også blevet ramt af kraftige prisstigninger. Det kan ikke udelukkes, at voldsomheden i prisstigningerne skyldes den ukrainske og georgiske vestvendte orientering, men det må vurderes, at prisstigningerne ville være kommet alligevel, uanset hvilken orientering landenes styre måtte have.

Konklusion:

Ruslands større energipolitiske betydning på den globale scene har vakt betydelig bekymring i europæiske kredse. Opfattelsen er, at EU's medlemmer er i overhængende fare for at blive for afhængige af de russiske energikilder. Årsagerne til, at denne frygt er opstået, bliver ofte udlagt som værende

³⁸ Larsson (2006a), op.cit. pp. 3-11; Larsson (2006b) op.cit. pp. 62-68

³⁹ Dmitri Trenin (2007), op.cit. pp. 95-105; Michael Fredholm (2005), op.cit. pp. 17-18

de to hændelser i henholdsvis 2006 og 2007, hvor Rusland afbrød energiforsyningen til Ukraine og Hviderusland, hvilket også fik konsekvenser i de europæiske lande. Men dette kan ikke alene forklare, hvorfor relationerne mellem Rusland og EU igennem 2006 blev drastisk forværret. Årsagerne til konflikten skal også findes andetsteds.

For det første er de generelle politiske relationer mellem Rusland og EU blevet forværret. Forholdet mellem de to parter har været præget af en række friktioner, som er opstået i kølvandet på en forskellig opfattelse af f.eks. konflikten i Tjetjenien og den demokratiske udvikling i Rusland.

For det andet synes der at være en manglende erkendelse i EU-kredse af Ruslands større politiske betydning på grund af landets energiresourcer. Eller med andre ord: der er ud fra et russisk synspunkt en manglende vilje i Europa til at acceptere Ruslands mere magtfulde rolle. Dette indebærer, at der eksisterer en større uenighed om, hvilke rollemønstre de to parter skal indgå i. Putin har flere gange understreget det russiske ønske om at blive betragtet og anerkendt som en ligeværdig partner. Misforholdet i opfattelsen af hinandens magtposition er medvirkende til at skabe en række kommunikationsproblemer, hvilket i sidste ende bidrager til at forstærke det spirende sikkerhedsdilemma parterne imellem i energipolitiske spørgsmål.

Problemet er imidlertid, at Rusland forsøger at udnytte energiresourcerne i så stor grad som muligt. Der er ingen tvivl om, at i kraft af Ruslands store energimæssige kapacitet har den russiske ledelse et magtfuldt kort på hånden. Problemet er imidlertid, at der er grænser for, hvor meget man kan udnytte disse ressourcer, før det får negative konsekvenser. I virkeligheden er det en reel mulighed, at midlerne på nuværende tidspunkt ikke står mål med hensigterne. Man kan med andre ord i nogen grad beskrive den russiske position i henhold til det moderne russiske begreb "Tjernomyrdins lov" om, at "man vil det bedste for Rusland, men i sidste ende ender det, som det plejer," hvilket betyder uden succes. Rusland ønsker at være en stormagt med global indflydelse i en multipolær verdensorden. Den russiske ledelse ønsker ligeledes ikke at være afhængig af andre lande, hvorfor man ønsker at sprede energileverancerne. Man ønsker ligeledes at udvide de russiske virksomheders indflydelse til andre lande. Men Rusland er i meget stor grad fortsat afhængig af, at de europæiske lande køber den russiske olie og gas. På samme tid er mulighederne for at sprede energiforsyningen helt eller delvist til andre markeder relativt små. Derfor er der på nuværende tidspunkt kun Europa tilbage, som man er ved at skræmme væk gennem en nødvendig nyorientering i de energipolitiske relationer til de tidligere sovjetrepublikker, som man til gengæld ikke har været i stand til at kommunikere ud på en hensigtsmæssig måde.

Ruslands energipolitik vil sandsynligvis i større grad fortsætte i samme spor under den nuvæ-

rende ledelse. Den russiske ledelse vil angiveligt fortsætte sit forsøg på at styrke sin internationale magtposition med hjælp af energiresourcerne, hvilket Putins tale i februar 2007 understregede. Den russiske ledelse vil forsøge at udvide sine økonomiske interesser i hele Europa bl.a. gennem opkøb af infrastruktur eller lignende. Som følge deraf vil der formentlig opstå mindre konfliktstridigheder med Rusland, idet det forekommer, at de europæiske lande i nogen grad forsøger at forhindre yderligere afhængighed af russerne. Men fordi Rusland reelt set ikke har andre mulige, større modtagere af landets energiresourcer på nuværende tidspunkt, vil konflikterne efter alt at dømme ikke true de europæiske landes energiforsyning i fundamental grad. Derfor må man også uddrage, at risikoen for, at Rusland på kortere eller mellemlangt sigt vil benytte landets energiresourcer som et politisk våben mod de europæiske lande, i større grad er overvurderet.

Litteratur:

Balzer, Harley (2005): "The Putin Thesis and Russian Energy Policy," Post-Soviet Affairs, Vol. 21, No. 3, 2005.

Jean-Marie Chauvier (2007), "Tsar Putin's Russia", Le Monde Diplomatique, februar.

Cozzi, Laura (2007): World energy Outlook 2006 – Focus on EU, International Energy Agency, Concerto Conference, European Union Sustainable Energy Week, Bruxelles, February 2007

Delyagin, Mikhail (2006): "Assessing Russia's Energy Doctrine," Russia in Global Affairs, Vol. 4, No. 4, October – December 2006

Dmitriev, Mikhail (2006): Russia's "Energy Key" Strategy, Russia in Global Affairs, Vol. 4, No. 4, October – December 2006

Fredholm, Michael (2005): The Russian Energy Strategy and Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence? Swindon, Conflict Studies Research Center, September 2005, 05/41.

Fredholm, Michael (2006): Gazprom in Crisis, Swindon, Conflict Studies Research Center, January 2007, 06/48.

Gazprom: www.gazprom.ru

Götz, Roland (2006): Russian Gas and Alternatives for Europe, Working Paper, Research Unit Russia/CIS, Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, FG 5 2006/07, June 2006.

Hansen, Sander (2003): Pipeline Politics: The Struggle for Control of the Eurasian Energy Resources, CIEP Energy Paper, The Hague, Clingendael Institute.

Hoogeveen, Femke, Wilbur Perlot, (2005): Tomorrow's More: The International System, Geopolitical

Changes and Energy, The Hague, Clingendael Institute.

International Energy Agency (1990): Coal in the Energy Supply of China, Report of the CIAB Asia Committee, IEA: www.iea.org/textbase/nppdf/free/1990/coalchina99.pdf

Larsson, Robert (2006a): Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier, FOI, Stockholm.

Larsson, Robert (2006b): Energisäkerhet – Sveriges och Europas beroende av importerade energibärande, FOI, Stockholm.

Lawrence, Frederick J. (2002): The Russian Oil Enigma: Balancing Vast Potential with Sizeable Risk, Independent Petroleum Association of America.

Mandil, Claude (2003): Europe in the Global Energy System, Challenges for Energy Policy – Corporate Strategies, International Energy Agency, Cologne, Germany, September 2003

Milov, Vladimir (2006): "Neo-Con Plans and the Sober Reality," Russia in Global Affairs, Vol. 4, No. 4, October-December 2006

Министерство Промышленности и Энергетики России (Ruslands Energi- og Industriministerium) (2003): *Энергетическая Стратегия России на период до 2020 года* (Ruslands Energistrategi indtil år 2020), godkendt 28. august 2003: Hentet d. 25/2 2007: <http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>

Monaghan, Andrew (2007): Russia and the Security of Europe's Supplies: Security in Diversity? Swindon, Conflict Studies Research Center, January 2007, 07/01.

Olcott, Martha Brill (2004), The Energy Dimension in Russian Global Strategy: Vladimir Putin and the Geopolitics of Oil, Paper presented at the Baker Institute for Public Policy, Rice University, October 2004.

Putin, Vladimir V. (2007): "*Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности* (Indlæg og diskussion på München Konferencen om sikkerhedspolitiske spørgsmål)," Tale på d. 43. Sikkerhedskonference i München, Tyskland. På russisk: www.kremlin.ru; på engelsk: www.securityconference.de (Begge er senest hentet på internettet d. 7. marts 2007)

Sakhalin Energy: www.sakhalinenergy.com

Smith, Mark & Anne Aldis (2007): Putin on International Security, Conflict Studies Research Centre, UK Defence Academy (07/05), February 2007

Trenin Dmitri (2007): "Russia Redefines Itself and Its Relations with the West," The Washington Quarterly, No. 30, Vol. 2, pp. 95–105. Spring 2007

